

VEZİR-İ Â'ZAMIN MÂLİ YETKİLERİ

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Programı

Hazırlayan
Çiğdem ŞENGÜL

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Selim PARLAZ

Nisan – 2021

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riâyet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Çiğdem ŞENGÜL

ÖN SÖZ

Türklerin tarihi içerisinde önemli yeri olan ve adından sıkça söz ettirmiş devletlerden bir tanesi de Osmanlı Devleti olmuştur. Egemenliğini devam ettirdiği altı yüz senelik bir süre içerisinde yayıldığı alan itibarıyla Osmanlı Devleti'nin idare edilmesi çok da kolay olmamıştır. Buna yönelik de ülkenin başında yer alan hükümdara yardımcı olabilmesi suretiyle ileriki zamanlarda önemi daha da artacak olan vezâret kurumu meydana getirilmiştir. Bu kurum yeni olmamakla birlikte geçmişteki Türk - İslam ülkeleri içerisinde de varlık göstermiştir. Osmanlı Devleti sınırlarında ise, hükümdar Orhan Bey tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nde kuruluş yılları itibarıyla yalnızca bir adet vezir bulunurken, hükümdar Birinci Murad Dönemi'nde sayı artmıştır. Böylece birinci sıradaki vezire “Vezir-i â'zam” sıfatı verilmiştir. İlerleyen tarihlerde “Sadr-ı â'zam” olarak da anılmıştır. Devlet içerisinde vezir-i â'zamlar önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Yani; idâri, mâli, askeri, kazâi ve diplomatik alanda birçok yetkiyi elinde bulundurmışlardır. Kanunnâmelerde geçtiği üzere de hükümdarın mutlak vekili olmuşlardır. Bu yüzden ikinci adam saltanatı diyebileceğimiz vezir-i â'zamları detaylı olarak ele almak gerekmektedir.

Çalışmamızda; başvekil olan vezir-i â'zamların devlet içerisinde mâli anlamda yetkisini kullanıp, nasıl çalışmalar yaptığı örnekler üzerinden açıklanmıştır. Devletin geçirmiş olduğu dönemler itibarıyla da mâli alanda yaptığı çalışmaların amacı ortaya çıkarılmıştır.

Birinci bölümde; Vezâret kurumunun oluşumu, vezir-i â'zamlık müessesesinin kuruluşu ve vezir-i â'zamların görev ve yetkileri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde; tez konumuzdan önce, Osmanlı Devleti'nin mâli teşkilatı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu teşkilatta meydana gelen değişimlerin, mâliyeye yansımaları ile vezir-i â'zamların yapmış oldukları mâli çalışmalarının amacı da bu sayede daha belirgin bir hâle getirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde aynı zamanda son bölümde; tezimizin esas konusu olan “Vezir-i â'zamların Mâli Yetkileri” açıklanmak istenmiştir. Osmanlı tarihinde vezâret makamında görev yapmış bütün vezir-i â'zamların yerine, mâli alanda çalışmalarda bulunan vezir-i â'zamlara yer verilmiştir.

Tez çalışmamız esnasında bilgisi ve tecrübesi itibarıyla yol göstermiş olan, değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Selim PARLAZ'a teşekkürlerimi sunuyorum. Bunun dışında tüm eğitim ve öğretim yaşamım süresince verdikleri desteği, yüksek lisans eğitimimde de devam ettiren biricik anneciğim Hanım ŞENGÜL ve babacığım Abdullah ŞENGÜL'e çok teşekkür ediyorum. Ayrıca tezimin yazım kuralları aşamasında bana yardımcı olan Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni ablacığım Aslı ŞENGÜL'e ve en önemlisi tez sürecimde bana psikolojik olarak destek veren kardeşim Onur ŞENGÜL'e sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

VEZİR-İ Â'ZAMIN MÂLİ YETKİLERİ

ŞENGÜL, Çiğdem

Yüksek Lisans Tezi

Tarih ABD

Yeniçağ Tarihi Programı

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Selim PARLAZ

Nisan 2021, X + 84 Sayfa

Mâliye teşkilatı, tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti için de önemli bir kuruluş olmuştur. Bu duruma yönelik devlet için gerekli olan Osmanlı devlet hazinesi, Sultan I. Murad Dönemi'nde Halil Hayreddin Paşa'nın önemli gayretleri sayesinde meydana getirilmiştir. Osmanlı Devleti, kuruluştan beri gelir ve gider anlayışına çok önem vermiştir. Zamanla sınırların genişlemesi nedeniyle, mâliye örgütlenmesinde de değişimler meydana gelmiştir. Devletin içerisinde meydana gelen bu çeşitli değişimlerin mâliyeye etkisi de kaçınılmaz olmuştur. Padişahın mutlak vekili olarak, vezir-i â'zamların da Osmanlı mâliyesine ait çalışmaları olmuştur.

Tezimizin ilk bölümünde; vezir-i â'zamlığın kuruluşu ve gelişimi ile ilgili bilgiler verilerek zemin oluşturulmuştur. Ayrıca, vezir-i â'zamların mâli alandaki yetkilerinin dışında olan görev ve yetkilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise; tez konumuz olan vezir-i â'zamin mâli yetkilerine geçilmeden önce, Osmanlı Devleti'nin mâliye teşkilatına yer verilmiş ve bu şekilde yapılan mâli çalışmaların da niteliği ortaya çıkarılmıştır. Son bölümde yani üçüncü bölümde; tezimizin asıl konusunu da oluşturan vezir-i â'zamin mâli yetkilerine yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin geçirdiği dönemler içerisinde, sadaret makamında görev alan vezir-i â'zamların yaptıkları mâli çalışma örnekleri ile de tez konumuzun daha anlaşılır olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mâliye, Vezir-i â'zam, Hazine, Bütçe

ABSTRACT
FISCAL POWERS OF THE GRAND VIZIER'S

ŞENGÜL, Çiğdem
Master Thesis
History Department
New Era History Programme
Adviser of Thesis: Dr. Öğr. Üyesi Selim PARLAZ
April 2021, X + 84 Pages

The Mâliye organization was an important institution for the Ottoman Empire as in all other states. The Ottoman state treasury, which is necessary for the state for this situation, was created during the period of Sultan Murad I, thanks to the important efforts of Halil Hayreddin Pasha. The Ottoman State has attached great importance to the understanding of income and expenditure since its establishment. Due to the widening of the borders in time, there have been changes in the organization of the financial district. The effects of these various changes taking place within the state on the finances have also been inevitable. As the absolute deputy of the sultan, the vizier-i â'zams also had works belonging to the Ottoman finance.

In the first part of our thesis; The ground was formed by giving information about the establishment and development of vizier-i â'zamlık. In addition, the duties and powers of the viziers outside of their powers in the financial sphere are included. In the second part; Before the fiscal authorities of the vizier, which is our thesis subject, the financial organization of the Ottoman State was included and the nature of the financial studies carried out in this way was revealed. In the last part, in the third part; The financial powers of the vizier-i â'zam, which is also the main subject of our thesis, are included. During the periods of the Ottoman Empire, we tried to make our thesis subject more understandable with the financial work examples of vizier-i â'zams who took office in the office of viziers.

Keywords: Finance, Grand vizier, Treasury, Budget

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM VEZÂRET KURUMU

1.1.Kuruluşu.....	3
1.1.1.Tarihsel Gelişimi.....	3
1.1.2.Vezir-i â'zamlık Makamının Oluşması.....	5
1.1.2.1.Osmanlı'da Vezâret Makamının Oluşması.....	5
1.2. Vezir-i â'zamin Görev ve Yetkileri.....	9
1.2.1.Divân-ı Hümâyunda Vezir-i â'zamin Rolü.....	9
1.2.2.Vezir-i â'zamin Yetkileri.....	12
1.2.2.1.Adli (Kazai) Yetkileri.....	13
1.2.2.2..Diplomatik Yetkileri.....	14
1.2.2.3. Askeri Yetkileri.....	15
1.2.2.4. İdari Yetkileri.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN MÂLİ TEŞKİLATI

2.1. Osmanlı Devleti'nde Defterdarlık.....	24
2.1.1.Defterdarın Vazife ve Yetkileri.....	25
2.2.Osmanlı Devleti'nin Mâli Anlayışı.....	27
2.3.Osmanlı İdâri Bozulmalarının Mâliyeye Yansımaları.....	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEZİR-İ Â'ZAMIN MÂLİ YETKİLERİ

3.1.Kapıkulu Ordusunun Maaşlarının Teminindeki Rolü.....	41
3.2.Sefer Finansmanındaki Rolü.....	45
3.3.Saray Masraflarının Temini ve Kısılmasındaki Rolü.....	47
3.4.Narhın Kontrol Edilmesindeki Rolü.....	52
3.5.Paranın Basılmasında ve Ayarının Belirlenmesindeki Rolü.....	56
3.6.Terakki ya da Dirlik Vermedeki Rolü.....	59
3.7.Dış Hazineden Para Çıkarılmasındaki Rolü.....	61
3.8.İç Hazineden Borç Alınmasındaki Rolü.....	62
3.9.Ticaret ve Ticari İçerikli Antlaşmalardaki Rolü.....	64
3.10.Haraç ve Vergilerin Toplanmasındaki Rolü.....	66
3.11.Vakıfları Denetlemedeki Rolü.....	68
3.12. Dış Ülkeden Borç Alınmasındaki Rolü.....	69

SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	75
ÖZGEÇMİŞ.....	84

ŞEKİL VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
a.g.d.n.	Adı Geçen Ders Notu
a.g.s.	Adı Geçen Sözlük
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
Sad.	Sadeleştiren
Vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

Osmanlı Devleti içerisinde önemli bir müessese olan Vezâret makamına geçilmeden önce bu müessesenin daha önceden olup olmadığı, benzer ve farklı yönlerinin bulunup bulunmadığına da bakılması gerekmektedir. Vezir-i â'zamlık kurumunun varlığı Abbasiler, Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Memlûkler gibi belli başlı devirlerde de bilinmektedir. İşte bu devletlerde mevcut olan bu müessesenin özelliklerinin bilinmesi, Osmanlı Devleti içindeki vezir-i â'zamlık makamının anlaşılması açısından çok önemlidir. Çünkü; Osmanlı Devleti'ne bu konuda örnek oluşturan bu devletleri incelemeyen, Osmanlı Devleti ile bağlantısının kurulması oldukça zor olacaktır.

Türklerin, Müslüman olma aşamasının ardından teşkilatlanma olarak bir hayli etkilendikleri görülmüştür. Bilhassa, Abbasi Devleti'nin ve Sasanilerin kurumlarından, Büyük Selçuklu Devleti'nin oluşumlarından Osmanlı Devleti örnek almıştır. Ancak büyük çoğunluğunu Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve İlhanlılardan kendi bünyesine almış, bu yapılanmalarda birkaç değişiklik meydana getirip, kendi sistemleri dahilinde kullanmışlardır.

Vezir-i â'zamlık kelimesinin kullanımından önce “Vezir” sözcüğünün kullanımına bakılırsa; orijinalinin Sasanilere dayandığı bilinmekte ve bir kurum haline gelip şekillenmesinin de Abbasiler zamanında olduğu görülmektedir. Zamanla da bu kurum daha da gelişerek devletin ana öğelerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki kullanımı ise, Selçuklu Devleti ve İlhanlılarda var olan vezirlik makamının uygulanması şeklinde olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerde vezir adedi bir iken, Sultan I. Murad zamanı ile bu sayıda bir artış görülmüş ve birinci olan vezire “Vezir-i â'zam” denilmiştir. İlerleyen tarihlerde “Sadr-ı â'zam” olarak da anılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda vezir ve beylerbeyi sıfatları birbirinden ayrı iken, ilerleyen zamanlarda bu iki unvan birleştirilmiş ve bu durum yani askeri ve idâri meselelerde yetkili bir yapı olacak olan “Vezir-i â'zamlık” makamı meydana gelmiştir. Bu makama gelecek olan vezirin de öbür görevlilerden belli başlı yetki ve ayrıcalıkları olmuştur. Bu yetkilerinin içinde; askeri ve yönetimin yanında kazâî ve mâli alanda da

yetkileri bulunmaktadır. Ama tezimizde esas konumuz olan mâli yetkileri üzerinde daha çok durulmuştur.

Tez konumuz aydınlatılırken özellikle Vezâret kurumunun daha iyi aktarılabilmesi için, Aydın Taneri'nin kaleme almış olduğu "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i â'zamlık*" isimli çalışması, Nazım Tektaş'ın "*Sadrazamlar*" isimli kitapları başlıca kaynağımız olmuştur. İslam Ansiklopedisi'nde yer alan "Sadrazamlık ve Vezir-i â'zamlık" maddelerinden de oldukça istifade edilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eseri olan "*Osmanlı Tarihi*" belki de tezimiz için en önemli kaynak olmuştur.

Yine mevzu olan, Osmanlı Devleti'nin Mâli Teşkilatı hakkında Mehmet Genç'in "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*" adlı eseri, Şevket Pamuk'un "*Osmanlı ve Türkiye İktisâdi Tarihi (1500-1914)*", "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*", "*Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*", adlı çalışmalarından yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra Mehmet Ali Ünal'ın "*Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*" isimli eseri ve Halil Sahillioğlu'nun "*Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*" isimli basılmamış doktora tezi bu kısımda belli başlı başvuru alanımız olmuştur.

Asıl konumuz yani Vezir-i â'zamanın Mâli Yetkilerini açıklamak isterken de Osmanlı Kronikleri çok fazla önem arz etmiştir. Başlıca istifade ettiklerimiz: Lütfi Paşa'nın "*Tevarih-i Âli Osman'ı*", "*Naima Tarihi*", "*Peçevi Tarihi*", "*Tarih-i Selaniki*", "*Tacü't- Tevarih*", Katip Çelebi'nin "*Siyaset Nazariyesi*", Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın "*Zübde-i Vekayiat'ı*" detaylı olarak ele alınmıştır.

Unutulmaması gereken ve birincil kaynaklardan olan "*Mühimme Defterleri*" tezimizin zenginleştirilmesi bakımından oldukça önemli olmuştur. Bu hususta da Başbakanlık Osmanlı Arşivi bünyesinde olan "5, 7 ve 85" Numaralı Mühimme defterlerinden gerek siyasi, sosyal, iktisadi gerekse de mâli konular içeren hükümlerden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VEZÂRET KURUMU

1.1.Kuruluşu

Vezir kelime manası olarak; sığınılacak yer anlamındaki “Vezer” veya ağır yük, günah, sorumluluk gibi manalara gelen “vizr” ya da güç, kuvvet ve dayanak anlamlarını taşıyan “ezr” kökünden türemiştir¹. Sözlük anlamı olarak; valilik, vekillik gibi yüksek rütbelerde bulunan “paşa” unvanını taşıyan kimse demektir². Kaynaklarda ise vezir sözcüğünün kökeninden Farsça olduğu, bir süre sonra Arapçaya geçtiği ya da bu müessesenin Araplar tarafından bilindiği şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Buna nazaran Arapça “V-Z-R” sözcüğü yüklendi, yardım etti anlamlarını taşımaktadır. Bu şekilde vezir, hükümdarın tüm işlerini üstlenen ve idare ile ilgili konularda fikir bildirerek, hükümdara yardımcı olan kimse konumundadır³.

1.1.1.Tarihsel Gelişimi

İslam Dünyasında vezirlik kurumunun ortaya çıkması ile ilgili temel olarak iki görüşten söz edilir. İlk görüşe göre Vezirlik; Arapların kabile olarak idare şekillerinin devam süreci olarak meydana gelmiş ve Abbasiler (750-1258) Dönemi’nde kurum olarak şekillenmiştir. İkinci görüş ise; kurumun orijinalinin Sasanilere kadar uzanmakta olduğudur⁴. Abbasiler zamanına kadar vezir unvanını kullanan idareciler olmamakla birlikte bu zaman zarfında devletin başkanına yardımcı olan kimselerin mevcut olduğu bilinmektedir. Şöyle ki; Hz. Peygamber sahabelere danışmayı bir kural haline getirmişti. Bu danışma sırasında ilk sıraya koyduğu ya da fikri yönünde kararlar verdiği kişi yani Hz. Ebubekir’i Vezir diye nitelendirmiştir⁵. Vezâret kurumunun da tam teşekküllü bir kurum şekline gelmesinin Abbasiler zamanında meydana geldiği kabullenilen bir görüş

¹Fatih Yahya Ayaz, “Abbasiler’den Mısır’da kurulan Hanedanlara Vezirlik Müessesesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 28, Yıl 2012, s.119.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s.1340.

³ Veli Vehbi Bardakçı, “Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik”, *İstem*, Sayı 32, Yıl 2018, s.302.

⁴ Ayaz, *a.g.m.*, s.118.

⁵ Fatih Yahya Ayaz, “Vezir”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C.43, s.80.

olmuştur. Abbasilerin ilk yıllarında kurumsallaşmaya başlayan bu kurum daha da gelişerek devletin ana unsurlarından birisi haline gelmiştir⁶. İbnü't - Tıktaka adlı kişi, vezirlik müessesesinin yöntem ve kurallarının belirlenmiş durumda, Abbasiler zamanında görüldüğünü ifade etmekte ve ilk Abbasi halifesi Ebü'l-Abbas es-seffah'a vezirlik yapmış olan Ebû Seleme el Hellâl'in vezir ismini taşıyan birinci kimse olduğunu belirtmektedir. Siyasi ve idari kararlılığın önemli ölçüde elde edilmesiyle Mehdi Billah ve onun ardından gelen Abbasi halifeleri devletin idaresi ile ilgili tüm işleri vezirlere devretmişlerdir⁷.

Abbasilerin yaşadığı yaklaşık beş yüz yıllık süre zarfında çoğunlukla önemli bir yere hakim olan vezâret kurumu bu zaman diliminde ortaya çıkan birçok Müslüman ve Türk devletinin örgütlenmesine etki etmiş, bu devletlerdeki vezirlik, genellikle Abbasi vezirlik örneğinden yola çıkılarak meydana getirilmiştir⁸. Karahanlılarda hükümdarın vekili unvanı ile devletin işlerini idare eden vezir (yuğruş) vardır. Gaznelilerde ise, birden fazla divandan meydana gelen devlet teşkilatının başında vezir (hâce-i büzürg) bulunmaktadır. Büyük Selçuklularda, hükümet işlerinin ele alındığı ve sonuca bağlandığı büyük divan konumunda yer alan Divan-ı A'lâ ya da Divan-ı Vezârete bir vezir başkanlık yapardı. Hatta Büyük Selçuklu vezirleri “sahib-i arz, sahib-i ecel, müeyyed, mansûr, hâce, sadr” gibi sıfatlar da kullanmışlardır⁹. Selçuklular vezir tayinlerinde çoğunlukla İranlılara yer vermişlerdir. Bu yüzden Selçuklu Devleti'nde “Togan Bey” haricinde Türk vezir olmamıştır. Bilhassa ilk defa Tuğrul Bey'in uygulamış olduğu İran asıllı vezir atamaları bunun en göze çarpan örneğidir. Tayin edilen vezirler de “vali, reis, âmil, kâtip, hâcip ve sâlâr (reis,baş)” vesair hizmetliler arasından göreve getirilmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti de vezâret müessesesini, adı geçen önceki devletler gibi uygulamaları örnek alma yolu ile meydana getirmiştir. İranlı ve kalem erbabından olan vezir, devlet teşkilatının idarecisidir¹⁰. Türk vezirlik kurumu, Abbasi izlerini taşımıştır. Bunun yanında Türk devlet yapısı kendine has özelliklerini devam ettirmiştir. Osmanlı Devletine de vezirlik kurumu; yapısı,

---

⁶ Ayaz, *a.g.m.*, s.117.

⁷ Ayaz, *a.g.m.*, s.80.

⁸ Ayaz, *a.g.m.*, s.118.

⁹ Abdülkerim Özeydin, “Vezir”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C.43, ss. 82-83.

¹⁰ Bardakçı, *a.g.m.*, ss. 310 - 312.

işlevselliği ve de gelenekleriyle Büyük Selçuklu Devleti'nin Türkiye'deki mirasçısı bulunan Türkiye Selçuklularından taşınmıştır¹¹.

1.1.2.Vezir-i â'zamlık Makamının Oluşması

Osmanlı kaynaklarında “paşa, âsâf, vekil, nâzır ve lala” gibi sözcükler vezir ile aynı manada kullanılmıştır¹². Bir başka anlamı ise; Osmanlı Devleti'nde elinde askeri ve idâri yetkisi bulunan yüksek rütbedeki memurdur¹³.

1.1.2.1.Osmanlı'da Vezâret Makamının Oluşması

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk senelerde vezir-i â'zamlık kurumundan söz edilmemiştir¹⁴. Osmanlılarda devlet sisteminin ilk sırasında yer alan Vezirlik, on dördüncü yüzyılın ilk yarısında Selçuklu egemenliğinin son bulduğu zaman diliminde kurulmuştur¹⁵. Osmanlı Devleti'nde vezirlik makamı Orhan Bey tarafından inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nden de aşına olduğumuz bu kurum Osmanlı Devleti için de gerekli olmuştur¹⁶.

Cendere köyünden Ali isminde bir Türk'ün evladı olan Kara Halil Hayreddin Paşa, medresede eğitim alıp kendini yetiştirdikten sonra Âhi ricâli ile Osmanlı Devleti'nin kurulmasında çok önemli görevlerde bulunmuştur¹⁷. Osmanlı Beyliği'nin kabile geleneklerinden sıyrılarak bir devlet şekline gelmesi için zorunlu olan askeri, mâli ve idâri teşekkülü meydana getirme konusunda yüksek bir eğitimi olmamasına rağmen kabiliyetinin büyüklüğü sayesinde Hayreddin Paşa, çok emek vermiş ve başarılı olmuştur¹⁸. Düzen ve emirlere uymayı da çok fazla koruyabilmiştir¹⁹.

¹¹ Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Veziriazamlık (1299-1453)*, Bilge - Kültür - Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 11,23.

¹² Halil İnalçık, “Vezir”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C.43, s. 90.

¹³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 718.

¹⁴ Necdet Sakaoğlu, “Sadrâzamlık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.5, s. 1282.

¹⁵ Taneri, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁶ Taneri, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, C.2, s. 8.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihinden Portreler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 22.

¹⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 25.

Orhan Gazi, yola koyulup asker sayısını arttırmak istediğinde karındaşı Alâeddin Paşa, “*Onu kadılara danış*” ifadesini kullanmıştır. O zamanlar Çandarlı Kara Halil, Bilecik’te hem kadı hem de hakim görevinde bulunmaktaydı. Kendisine hakimlik görevi Osman Gazi tarafından verilmişti. Orhan Gazi Dönemi’nde de İznik’te kadılık görevinde bulunmuştu. Orhan’ın oğlu, Gazi Hünkar (Birinci Murad) Dönemi’nde de Kadıasker olmuştur²⁰. Kara Halil, Bursa kadılığındaydı ki; o dönemlerde en zirve Şer’i makam bu vazifeydi. Bu kadılık görevi döneminde, yeni oluşan devletin askeri yapısının meydana gelmesinde önemli bir rol üstlenmiştir²¹. O döneme dek, İslâm askerlerinin içerisinde başlı başına henüz kadı mevcut olmadığından, şeriat işleri Bursa Kadısı Cendereli Kara Halil’e görev olarak verilmekteydi. Bu kişi esasen Osman Gazi Dönemi’nden itibaren Kadılık görevinde hizmet ediyordu. Zaman içerisinde dinde ve devlet işlerinde ün kazanınca buna paralel olarak İslam askerinin sayısında artış meydana gelmiştir²².

Birinci Murad, başa geçtikten sonra kadılıkta en yüksek mertebe olan Kazaskerlik kurumunu oluşturmuştur. Bu kurumun başına da Kara Halil’i görevlendirmiştir. Cendereli Kara Halil efendi, bu kazaskerliği döneminde mâli ve askeri örgütte ilk derecede etkili olmuştur. Yeni meydana gelen bu oluşumdan sonra, Kazaskerin hükümdarla birlikte sefere çıkması da âdet olmuştur²³. Bundan başka, devletin teşkilatlanmaya başladığı sıralarda Alâeddin Paşa, Orhan Gazi’ye kendi ismine özel sikke kestirmesini ve kıyamete değin devam ettirmesini söylemiştir. Çünkü bu süreye kadar, yaygın olan akçe ile altın Selçuklu parası idi. İkinci olarak, askere ait bir kisve ve elbise belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Üçüncü olarak da; memleketler fethetmek için piyade askeri ihtiyacının karşılanmasını dile getirmiştir²⁴.

Sultan Orhan, Bursa’yı fethettikten (1326) sonra karındaşı Alâeddin Paşa’yı yalnız olduğu sırada tebrik etmiştir ve onu vezir tayin eylemiştir. Çünkü, Osmanlı kanunları onun etkisi ile olmuştur²⁵. Bütün bunların sonucunda Orhan Gazi, Alâeddin

²⁰ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Ali Osman*, Osmanoğullarının Tarihi, Haz: Kemal Yavuz - Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, s. 83.

²¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 14.

²² Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, Haz: Dr. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, C.1, s. 40.

²³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 15.

²⁴ Çelebi, *a.g.e.*, s. 28.

²⁵ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l - Beyân Fi Kavanin-i Âl-i - Osman*, Haz: Dr. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, ss. 185-186.

Paşa'nın kendisine “vezir” olması kararını vermiştir²⁶. Alâeddin Paşa, orduların Başkomutanı olarak görevlendirilmiş ve ilk defa ona “baş vezir” ya da “askeri vekil” sıfatı ile beraber devlet meselelerinin yönetimi de verilmiştir²⁷.

Alâüddin Paşa, (1323) ulema sınıfından yetişme olan ilk vezir ile Osman Gazinin oğullarından olan Alâüddin Bey, Osmanlı kaynaklarında birbiri ile karıştırılmaktadır²⁸. Osmanlı tarihi kaynaklarındaki kayıtların tersine ilk Osmanlı veziri Orhan Gazinin kardeşi Alâüddin Paşa değil, İlmiye sınıfından gelmiş olan Alâeddin Paşa olması ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü, Çandarlı Kara Halil'in (1385) tam yetki ile vezir-i â'zam olarak atanmasından önceki zamana ait altı adet vezirin adları ortaya çıkarılmıştır²⁹. Divan kurumu, Orhan Gazi tarafından oluşturulmuştu ve divana da bizzat kendisi başkanlık yapıyordu. Divan, bu dönemde bir adet vezir, Bursa kadısı ve Orhan Bey olmak üzere üç kişilik bir kadrodan oluşuyordu³⁰.

Kaynaklardaki kayıtlara göre; Hayreddin Paşa sıfatı ile vezir olan Kara Halil Efendi ilk kez vezirlikle birlikte beylerbeyliği yani ordu komutanlığını kendi bünyesinde toplamış ve kendinden sonra gelenler de bu şekilde yani iki görevin de sahibi olmuşlardır. Vezirlik ile kumandanlığın ilk kez bir araya getirilmesinden dolayı Hayreddin Paşa, birinci vezir kabul edilmiştir. Hayreddin Paşa, büyük bir güç ve yetenekle vezirlik ile beylerbeyliğini üzerine alarak askeri alanda da çok büyük başarılar elde ederek ordu komutanlığı yapmıştır³¹. Kaynakların Halil Hayreddin Paşa'yı Vezir-i â'zam şeklinde göstermesi onun döneminde vezir sayısının birden fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Yine kaynakların aynı şahsı Osmanlıların birinci veziri şeklinde kabul etmeleri, askeri ve idâri meselelerde “vekil-i mutlak” olmasından kaynaklanmaktadır³². Kendisi şahsen fetihlere katılmış, bundan böyle birinci vezirin hem askeri hem mâli hem de mülki konuları elinde toplaması prensip olmuştur³³.

²⁶ Çelebi, *a.g.e.*, s. 28.

²⁷ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev: Dr. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, C.1, s. 25.

²⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, C. 5, s.7.

²⁹ İncalcık, *a.g.m.*, s. 90.

³⁰ Taneri, *a.g.e.*, ss. 73-74.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, ss. 11-12.

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 112.

³³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 19.

Vezir, divan içerisinde bir bakıma beylerbeylik vazifesini de görüyordu. Orhan Bey'in son dönemlerinde divanın oluşumunda bir değişim meydana gelmiştir. Şehzade Süleyman Paşa'nın ölmesinin ardından veliahtlığa ve Rumeli'deki ordunun başına Murad bey getirilmiştir. Diğer bir yandan Hükümdar Orhan Bey, Lü'lü'yü (saray mensuplarından) hem beylerbeylik hem de paşalık sıfatı ile Ankara'ya göndermiştir. Bu şekilde ikinci bir vezirlik oluşturulmuştur. Bundan dolayı Orhan Bey'in son veziri Sinaneddin Yusuf, divana ikinci bir vezirin tayin edilmesi üzerine “baş vezir” yani “vezir-i â'zam” olmuştur³⁴. İlk dönemlerde Osmanlılarda bir tane vezir bulunmaktaydı. Sultan Birinci Murad Dönemi'nde vezir sayısının iki olmasından dolayı artık birinci vezire “vezir-i â'zam” denilmiştir. İlerleyen zamanlarda da vezir sayısı artmıştır³⁵.

Sultan Birinci Murad zamanında 1360-1361 yılları aralığında Karamanoğulları ve Eratna Beyliğinin arasında bir problemin ortaya çıkması üzerine Padişah, Ankara'ya gitmeye karar verir. Bu olayın üzerine Rumeli'deki ordunun başına beylerbeyi sıfatı ile Lala Şahin görevlendirilir ve kendisine Paşa unvanı verilir. Daha sonra 1386 senesinde Timurtaş adlı kişiye de vezirlik unvanı verilir. Bunun sonucunda Vezir-i â'zam Halil Hayreddin Paşa ile Karamanlılarla savaş esnasında yerine oğlu Ali Paşa dahil olup Lala Şahin Paşa, Timurtaş Paşa ile beraber divandaki vezir sayısı üçe çıkmış oluyordu.

İkinci Murad Dönemi'nin ilk günlerinde Çandarlı İbrahim Paşa, Kara Timurtaş Paşa ve buna ilave olarak Kara Timurtaş Paşa'nın Umur, Oruç ve Ali isimindeki oğullarına da vezirlik sıfatı verilmiştir. Bu şekilde Bursa Divanındaki vezir sayısı beşe çıkmış bulunuyordu. Ancak, İkinci Murad “*Beş paşa çoktur*” diyerek Timurtaş'ın oğullarını başka vazifelere tayin etmiştir. 1448 senesinde tablo; Çandarlı Halil, Saruca ve İshak paşalardan oluşuyordu. 1451 yılında ise, İkinci Murad'ın ölmesinin ardından, İkinci Mehmed başa geldiğinde divandaki vezir sayısı dörde yükselmiştir³⁶. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nden itibaren vezir adedinde yine artış meydana gelmiş ve on altıncı yüzyılın bitmesine doğru sayı yediye çıkmıştır. On yedinci asırda bu sayı gitgide çoğaldıkça bu mevkiye liyakatsiz ve önemsiz şahıslar tayin edilmeye başlanmıştır³⁷.

---

³⁴ Taneri, *a.g.e.*, s. 74.

³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 186.

³⁶ Taneri, *a.g.e.*, ss. 74-76.

³⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2013, s. 61.

On dördüncü asırda, Osmanlı Sultanlarının vezirlerini genellikle İlmiye kökenlilerden veya Kadılar arasından tayin ettikleri görülmektedir³⁸. Bu durum kuruluşun, İstanbul'un fethine kadar çoğunlukla bu şekilde devam etmiştir. Osmanlı Beyliği'nin teşkilatlanmasında önem arz eden İslam kurumları ve İslam hukuku ile ilgili bilgilerinden ötürü vezirler, İlmiye sınıfından göreve getirilmişlerdir. Ancak bu duruma Bayezid Paşa dahil değildir³⁹. Vezir-i â'zamlık kurumu ile ilgili on beşinci asrın ortalarına kadar pek bilgi bulunmamakla birlikte İkinci Murad zamanındaki bir gazavatnâme örneğinde de vezir-i â'zam aynı zamanda sadrazam ifadeleriyle karşılaşılmıştır⁴⁰.

1.2. Vezir-i â'zamanın Görev ve Yetkileri

Osmanlı Devleti'nde sadrazam, hükümdardan sonra gelen en yetkili kişi idi. Vezir-i â'zam; siyasi ve askeri meselelerde geniş yetkilere sahiptir. Ülkenin hem iç hem de dış siyasetini yürütmek ve bununla alakalı politikanın belirlenmesi sadrazamın yetkisi altındadır. Lakin hükümdar, devlet güç ve kaynaklarını bütünüyle sadrazama bırakmamıştır. Sadrazam, mâliye ve adliyeye ait konularda yetkilerini defterdar ve kadıaskerlerle paylaşmak mecburiyetinde idi⁴¹.

1.2.1. Divân-ı Hümâyun'da Vezir-i â'zamanın Rolü

Divan-ı Hümâyun; hükümdar İstanbul'da olduğunda Topkapı Sarayı'nda yani yeni sarayda vezir-i â'zam başkanlığında toplanmış olan, yüce divandır. Vezir-i â'zam, ülkenin tüm meselelerinde birinci makamdı. Devlet meselelerine dair bütün işler onun emri ile yapılırdı. Onun hükmüyle yapılan işlerle ilgili divan toplantısının ardından sultana, açıklama yapardı. İlk basamaktaki devlet işleri yani verilen hükümler, fermanlar, tuğralı ve diğer tüm devlet işleri vezir-i â'zamanın buyrulduyuyla meydana

³⁸ Mehmet İpşirli, "Sadrazam", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, C.35, s. 415.

³⁹ Taneri, *a.g.e.*, ss.90,64.

⁴⁰ İpşirli, *a.g.m.*, s.414.

⁴¹ Mehmet Ali Ünal, "Vezir-i â'zamanın Kapı Halkı", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, Ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç vd., Kömen Yayınları, 2018, ss. 398-399.

gelirdi⁴². Divan; birinci vezir yani vezir-i â'zam, sırası ile ikinci vezir, üçüncü vezir, dördüncü vezir, beşinci vezir ismiyle birkaç kimseden oluşuyordu ki; vezir-i â'zam dışındaki vezirlerin, barış dönemlerinde divanda olmaktan başka görevleri bulunmuyordu. Kubbe altında bir araya gelip, görüştüklerinden dolayı da “kubbe vezirleri” şeklinde anılmışlardır. Bu vezirler, uzun süre beylerbeyliklerde hizmet etmiş, ün ve kuvvet sahibi olmuş kişiler olmuşlardır. Genelinin, üç - dört bin askeri ve muazzam ihtişamları olduğu için hükümdarın emrindekilere gösteriş sağlamışlardır. Devletin en yüksek mevkisi vezirlik, evvelce kubbe altı vezirlerine has iken, Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümünün ardından valilere verilmiş olmasından ve Köprülünün vezir-i â'zamlığından itibaren İstanbul'da çokça vezir bulundurulmaması kuralı şekil aldığından, gitgide kubbe vezirliği bütünüyle bırakılmıştır⁴³.

Divan, Orhan Bey Dönemi'nden beri, Fatih Sultan Mehmet'in ilk zamanlarına değin, haftanın her günü toplanıyordu. Ancak bu sayı, on altıncı asır itibarıyla dört güne çekilmiş, bunun iki günü arz günü olmuştur. On sekizinci asrın ilk yıllarında da, haftada bire indirilmiştir. İlerleyen yıllarda da devlet meselelerinin geneli, vezir-i â'zam divanlarına terk edilmiştir⁴⁴. Bir dönem yine dörde çıkarılmış, ardından ikiye ve nihayetinde de sadece kapıkulu askerine maaşlarını verebilmek amacıyla ve elçi kabulü gibi meselelere özgü olmak üzere üç ayda bir yapılmaya başlanmıştır⁴⁵.

1475 yılına kadar, Divan-ı Hümâyün'a doğrudan doğruya hükümdar başkanlık yapıyordu. Toplantılar, haftanın her günü sabah ezanının ardından başlar, öğle vaktine kadar sürerdi. Fatih Sultan Mehmet, 1475 yılı itibarıyla Divan-ı Hümâyün toplantılarına başkanlık yapmamaya başlamıştır. Toplantılara, vezir-i â'zamlar başkanlık yapmaya başlamıştır⁴⁶, ve mühür kendilerine takdim edilmiştir⁴⁷. Divan-ı Hümâyün on beşinci asrın ikinci yarısında müessese halini almıştır⁴⁸. Yeni saraydaki divan toplantılarının ikinci ezanının okunmasıyla bitmesi de gelenektendi⁴⁹.

⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, C.3, 2.kısım, ss. 323-324.

⁴³ Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 182,344.

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 8.

⁴⁵ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 261.

⁴⁶ Ünal, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁷ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 9.

⁴⁸ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 1283.

⁴⁹ Tülay Artan, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâb-ı Ali'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir sadrazam Sarayı”, *Bir Allame-i Cihan*, 2012, s. 78.

Divan toplantılarının yapıldığı odanın üzerinde kafes olarak adlandırılan bir bölüm bulunmaktaydı. Hükümdar, bu bölümün arka tarafından istediği zaman divanda bulunanları haberi yokken toplantıyı izleyebilirdi⁵⁰. Kanuni'den evvel bir divan düzeni bulunmuyordu. Ancak, Sultan Süleyman dört gün boyunca divan toplantısını yapıp, yedi adet kubbe vezirleri, iki adet kadı askerleri, yeniçeri ağası, altı bölük ağaları, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdasını gümüş asa ile Divan-ı Hümâyun'da görev yapmasını kanunlaştırmıştır. Vezir-i â'zam da herkes geldikten sonra gelir ve kubbealtında davalar dinlenirdi⁵¹. Divan toplantıları, Kanuni Sultan Süleyman Devrine dek, şu an ki Kubbealtı adı verilen, yapının olduğu mevkiinin arka tarafındaki divanhanede yapılıyordu. Kanuni Dönemi'nde, vezir-i â'zam Damat İbrahim Paşa, günümüzdeki yapıyı inşa ettirmesiyle, divan toplantıları artık burada devam etmiştir. Divan-ı Hümâyun; din ve millet ayrımı yapmaksızın, hangi uğraş olursa olsun, hangi sınıfta bulunursa bulunsun, tüm cinsiyetlere açıktı. Divan-ı Hümâyun'da alınmış olan yargılar ve üzerinde konuşulan meseleler “mühimme, ahkam, tahvil, ruûs, nâme, ahidnâme” isimli defterlere geçirilir ve sultanın vezir-i â'zamdaki mühr-i hümâyunu ile mühürlenmiş olan, defterhanede saklanırdı⁵².

Divan-ı Hümâyun'da devlete ve halka mahsus mali, askeri, yönetim, hukuki, örfi meselelerle ilgili hükümler verilirdi⁵³. Divan toplantıları, o andaki gündeme bağlı olarak sona erdikten sonra mâliye hazinesi ile defterhane, vezir-i â'zamin mührüyle kapatılmasının ardından Çavuşbaşı elinde bulundurduğu âsâsı vasıtasıyla zemine vurup, divan toplantısının bittiğini haber verirdi ve üyeler oradan uzaklaşırdı⁵⁴. Divan-ı Hümâyun'da sona ermeyen ya da sultana arza gereksinimi bulunmayan, devlete ait ya da özel meseleler ile ilgili işler hükümdarın mutlak vekili olarak vezir-i â'zamin ikinci divanında yani şahsına ait sarayında yapmış olduğu toplantısında sonuca bağlanırdı⁵⁵. Bu toplantılarını haftanın salı ve perşembe günleri dışındaki günlerde yaparlardı. Vezir-i â'zam dışında başka bir vezir, divan toplantısı meydana getiremezdi. Divandaki konu, vezir-i â'zamin çözebileceği bir konu ise, hemen yerine getirilir, bu konuda gerekli olan emirler verilirdi. Ancak, davanın arza ihtiyacı varsa, Divan-ı Hümâyun'a

⁵⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 56.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, C.1, s. 160.

⁵² Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 9.

⁵³ Taneri, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁴ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 10.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 13.

devredilirdi. Şer'i ya da hukukla alakalı ise, kazaskerlere veya İstanbul kadısına iletilirdi⁵⁶.

Vezir-i â'zam, serdar-ı ekrem olup muharebeye gittiğinde tüm verilen rütbelere, atamalar, görevden almalar, öldürmeler, vergi ve paraların toplanması gibi tüm işler vezir-i â'zamanın sefer sırasında oluşturduğu divan toplantısında halledilirdi. Fermanlar da, buradan gönderilirdi⁵⁷.

Galebe Divanı adı verilen divan ise; üç ayda bir verilen mevacibi yani askerlerin maaşını vermek için ya da bir ülkeden elçinin gelişi amacıyla yapılan divandı. Çok büyük ve kalabalık olurdu. O güne özel tüm yemek kaplarının, mücevher kaselerin ve kilimlerin, halıların bile altından olduğu, hükümdarın makamının hayrete düşüren derecede süslü olduğu belirtilmektedir⁵⁸. Yeniçeri ocağından askerler o gün daha fazla katılırlar, tören çok gösterişli hale gelirdi. Meşin keselerin içine konulan ulufeler, vezir-i â'zamanın önüne getirilip, sıralandığı esnada reisü'l-küttabın, vezir-i â'zam ağzından, kapıkulu askerlerine maaşlarının verilmesine dair izin verilmesi ile ilgili yazdığı telhisi vezir-i â'zamanın görmesinin ardından, reisü'l-küttab bunu sarıp kapıcılar kethüdasına verip, o da arz odasında olan hükümdara gönderirdi⁵⁹.

Devletin; biri maaşlı, diğeri toprak kaynaklı olan iki çeşit asker gücü bulunmaktaydı. Maaş alanlar; kapıkulu ocakları idi. Topraklı olanlar ise; Tımarlı sipahilerle, gelirleri has, zeamet, tımar şeklinde arazi üzerinden elde edilen vezirler, sancak beyleri ve kalem sahibi kimselerdir. Kapıkulu askerlerine verilen maaşlar sebebiyle, maaşların dağıtım gününü salıya denk getirmek gerekirdi. Hükümdar, bir elçiyi huzuruna kabul edecek ise, ulufe divanı dönemine denk getirilirdi⁶⁰.

1.2.2.Vezir-i â'zamanın Yetkileri

Vezir-i â'zamlar, Padişahın mutlak vekili olarak devlet içerisinde önemli alanlarda yetkilerini kullanmıştır ve bu yetkilerini çeşitli divanlar yoluyla kullanmışlardır.

⁵⁶ *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler – Telhisler*, Haz: Cengiz Orhonlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970, ss. 17-18.

⁵⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 328.

⁵⁸ E. Çelebi, *a.g.e.*, s. 161.

⁵⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 24.

⁶⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 328.

1.2.2.1. Adli (Kazâi) Yetkileri

Vezir-i â'zamın en önemli vazifelerinden bir tanesi adaletin dağıtılması, karışıklıkların vaktinde çözüme kavuşturulması ve bunları adaletli bir şekilde sağlamak amacıyla, her konuda meseleleri dinlemek ve karara bağlamaktı⁶¹. Vezir-i â'zamın, Divan-ı Hümâyun toplantılarına başkanlık ettiği zamanlarda bile, düşüncelerini iletmesine prensip olarak hakkı bulunmaktaydı. Hükümdarlar, bir konu ile ilgili yargı vermeden evvel, vezir-i â'zamların mesele ile ilgili düşüncelerini sorarlar ve bir muharebe hali mevcut vs. ise, onun tarafından doğrulanmasını isterlerdi⁶². Divan-ı Hümâyun'a gelen şikayet ve sorunları da vezir-i â'zam, içeriklerine göre parçalara böler, idâri ve örfi içerikli olanları bizzat kendisi çözüme kavuşturur ancak hukuki olanlarını kazaskerlere yönlendirirdi⁶³. Buna dayanarak vezir-i â'zamların, müdahale edemeyeceği bir durum da adalet konusuydu⁶⁴. Yani, adliyeye has konularda yetkilerini kadıaskerlerle bölüşmek mecburiyetindeydi⁶⁵. Vezir-i â'zamlar, Divan-ı Hümâyun'a geçip burada görülmesine lüzum bulunmayan bazı davaları, şahıslarına ait olan ikinci divanında hallederlerdi. Vezir-i â'zam, divanında bir adli ve idari mahkememiş gibi dava görür ve hükümler verirdi⁶⁶.

Vezir-i â'zamın siyaseten katli yetkisi de bulunmaktaydı⁶⁷. Sadaret makamına kuruluş yıllarından beri önemli yetki ve güçler verilmiştir. Bu durum Sultan Birinci Murad'ın vezir-i â'zamlarından olan Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın hem ordu komutanlığı vazifesini hem de vezirlik vazifesini kendinde toplaması (1385) ile başlamış, o zamana değin de İlhanlı Devleti'nin örgütlenmesine benzer şekilde oluşturulan, asker ve ulemam ayrımı yok olarak, vezir-i â'zamın yetkileri yüksek derecede gelişmiş ve artmıştır⁶⁸. Örneğin; Vezir-i â'zam Cağalazâde Sinan Paşa, meydan savaşında birçok suçsuz olan askerleri katlettirmiştir⁶⁹.

⁶¹ İpşirli, *a.g.m.*, s. 417.

⁶² Radovan Samarcic, *Sokollu Mehmet Paşa*, Çev: Meral Gaspıralı, Sabah Kitapları, 1995, İstanbul, s. 248.

⁶³ İpşirli, *a.g.m.*, s. 417.

⁶⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1979, s.155.

⁶⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 59.

⁶⁶ İpşirli, *a.g.m.*, s. 417.

⁶⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 156.

⁶⁸ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katli*, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, ss. 78-79.

⁶⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 356.

Osmanlı Vezir-i â'zamının büyük ölçüde kazaî yetkileri bulunuyordu. Vezir-i â'zam, suçluları kendisi sorguya çekebilir, suçlu olduğu yargısına vardığı kişileri suçunun derecesine göre cezalandırabilirdi⁷⁰. Örneğin; Bekir kethüda adlı şahıs suç işleyip kaçarken, yakalanmış ve vezir-i â'zam tarafından hapsedilmiştir⁷¹. Yani vezir-i â'zam, hükümdarın vekili unvanı ile direkt olarak kazai yetkileri elinde bulundurmakta idi⁷². Savaşın olmadığı zamanlarda vezir-i â'zamın katletme yetkisi bulunuyordu. Kazasker, vezir, şeyhülislam vesair ülkede baş vazifelerde görev alan kimselerin idamı amacıyla vezir-i â'zam, hükümdarın onayını almak zorundaydı. Bu istisnanın dışında sadrazam, askeri sınıfın üstünde katletme yetkisi kesinlik arz ediyordu. Padişah gibi yaşam ve ölüm konusunda hüküm verme yetkisini elinde bulunduruyordu. Sadece, vezir-i â'zamlar sarayın içerisinde bu yetkilerini icra edemezlerdi. Ancak sarayın eşliğinden çıktıklarında, bu az - sınırlı yetkilerini hemen kullanabilirlerdi. Muharebe döneminde ise, bu yetkileri hemen büsbütün sınırsız hale gelirdi. Vezir-i â'zamın, “serdar-ı ekrem” olarak bulunduğu zamanlarda ise yetkileri sonsuzluk arz etmiştir⁷³.

1.2.2.2. Diplomatik Yetkileri

Osmanlı Devleti'nde vezir-i â'zamların bir diğer yetkisi de diplomatik alandaydı. Vezir-i â'zamlar için ülke içindeki konular kadar hariçteki yani uluslararası konular ve diplomasi de sorumlulukları içerisinde yer alıyordu. Başlangıç dönemi vezir-i â'zamlarının diplomatik meselelerde ayrıcalık çerçevesinde en başta Bizans olmak üzere Macar ve Venedik yetkilileriyle görüşmeler yaptıkları ve kararların verilmesi aşamasında etkileri oldukları bilinmektedir⁷⁴. Örneğin; Zitvatorok Antlaşmasını; Avusturya Devleti ile Vezir-i â'zam Lala Mehmet Paşa (1604) gerçekleştirmiştir⁷⁵. Bu durumda vezir-i â'zam, devlet başkanı olarak hükümdarın tam yetkili vekili sıfatı ile yabancı ülkeler ile diplomatik ilişkilere girişebiliyordu. Diplomatik girişimleri doğrudan kendi yapabileceği gibi, gerektiğinde divan

⁷⁰ Taneri, *a.g.e.*, s. 88.

⁷¹ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Na'ima*, Haz: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, C.3, s. 969.

⁷² Taneri, *a.g.e.*, s. 8.

⁷³ Mumcu, *a.g.e.*, ss. 81-82.

⁷⁴ İpşirli, *a.g.m.*, s. 417.

⁷⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 94-95.

üyelerinden bir kimseyi ya da devlet memurlarını elçilik ile vazifelendirebilirdi. Lazım olan durumlarda da elçi kabulü yapabiliyordu⁷⁶.

Merasimlerde yabancı hükümdarlar ya da sefirlerle olan münasebetlerde, mezalim divanında yine hükümdarın vekili sıfatı ile vazifesini yerine getirirdi. Mesela; Fetret Dönemi'nde; Süleyman Çelebi, Şeyh Ramazan Paşayı, kendisini yanına çağırarak Timur'a göndermiştir. Ayrıca vezir-i â'zam, yabancı ülkelerle siyasal müzakerelerde de bulunabiliyordu. Örneğin; Vezir-i â'zam Çandarlı İbrahim Paşa, Bizans Devleti nezdinde girişimlerde bulunmuştur⁷⁷. Yine zamanında Sokullu Mehmet Paşa, İkinci Maximilian ile barış müzakerelerinde bulunmuştur⁷⁸.

1.2.2.3. Askeri Yetkileri

Vezir-i â'zamlar, on beşinci asır itibarıyla bir yandan, askeri meseleleri icra etmeye başlamışlardır⁷⁹. Muharebelerde vezir-i â'zamlar, dönemin alışkanlıklarına müsait olarak, şahsen savaşa katılırlardı⁸⁰. Zaten vezir-i â'zam haricinde bir kişinin Müslüman askerlere serdar-ı ekrem olması alışılan bir durum değildi ve pek de hoş karşılanmazdı⁸¹. Savaş anında vezir-i â'zamlar, hükümdarın yanında bulunurlardı. Hükümdarların, muharebelere gitmeyi bırakmaları⁸² ya da vezir-i â'zamanın vazifelendirilmesi⁸³ üzerine onlara vekil olarak, ordu başkumandanı şeklinde harbe gitmeye başlamışlardır⁸⁴.

Serdar-ı ekrem olarak görevlendirilen vezir, özel törenle sarayın yolunu tutar, padişahın huzuruna giderdi. Hükümdar tarafından kendisinin beline değerli bir kılıç bağlanır ve samurdan kürk giydirilirdi. Bunun ardından, kuralına uygun şekilde sancak-ı şerif kendisine verilirdi⁸⁵. Vezir-i â'zam ordunun başında sefere çıktığında,

⁷⁶ Taneri, *a.g.e.*, ss. 82,8.

⁷⁷ Taneri, *a.g.e.*, ss. 69 - 83.

⁷⁸ Ziya Şakir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Maktul Vezirler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944, s. 226.

⁷⁹ Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Devleti'nde Vezir-i â'zam", *Marmara Üni. Hukuk Fakültesi Araştırma Dergisi*, C.21, S.2, s. 115.

⁸⁰ Taneri, *a.g.e.*, s. 93.

⁸¹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, C.2., s. 275.

⁸² Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 12

⁸³ Aydın Yetkin, "Divan-ı Hümayun", *International Journal of Social Science*, Volume 5, 2012, s. 362.

⁸⁴ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

⁸⁵ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, Haz: Niyazi Ahmet Banoğlu, Kervan Kitapçılık, ss. 68-69.

ordunun mühimmatı, iaşesi vesair ile de görevliydi. Örneğin; vezir-i â'zam, Tokat'a ulaşıp sefer için savaş malzemesi ile meşgul olmuş arpa, buğday ve ekmek gibi lazım olan yiyecekleri toplamıştır. Günlük konaklanan yerlerde bile yiyecek kalmadığı anlar olmuştur. Vezir-i â'zamin güzel tedbirleri ile yiyecekler getirtilip, iki ay süreye yakın idare edilebilmiştir. Bu sebeple yiyeceğe sıkıntı çekilmemiştir⁸⁶. Vezir-i â'zam İbrahim Paşa da, sınırlarda ve adalarda olan tüm kalelere güvenilen kimseleri göreve getirmiş, her birisinin ayrı ayrı barut ve diğer ihtiyaçlarını kontrol ettirmiş, ardından her birine yetecek şekilde savaş malzemesi göndermiş ve korumalar görevlendirmiştir. O esnadaki İstanbul'da var olan barutu bile kontrol ettirmiştir⁸⁷. Vezir-i â'zam ve serdar-ı ekrem olan Hüsrev Paşa da, (1630-31) bulunduğu uzak bölgeden barut ve kurşun talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine acilen Hüsrev Paşa'ya ulaştırılmak için İstanbul'dan barut ve kurşun tedarik edilerek İskenderiye kaptanı Halil Paşazade Ahmet Paşa'nın gemisine yüklenen mühimmatlar İskenderun bölgesine ulaşmış, buradan develerle Halep şehrine, oradan da vezir-i â'zam Hüsrev Paşa'ya ulaştırılmıştır⁸⁸. Vezir-i â'zam ile birlikte diğer idari organ, memur ve defterler de muharebe alanına giderlerdi⁸⁹. Vezir-i â'zamlar muharebe ve sefer zamanlarında bizzat kendileri ordunun başında başkomutanlık vazifesinde bulunurlardı. Bu duruma ek olarak; vezir-i â'zam, serdar-ı ekrem sıfatına sahip olur ve yetkileri çoğalır. Ancak, vezir-i â'zamin katılmadığı savaşlarda ise "seraskerlik" vazifesi liyakatli olan vezirlerin bir tanesine verilirdi⁹⁰.

Olağan dönemlerde kullanamadığı birçok yetkiyi kullanırlardı. Mesela; veziri görevden uzaklaştırmak, beylerbeyi öldürmek, Müslüman ya da Hristiyan büyük aile mensuplarını tahttan indirme gibi. Ama vezir rütbesinde bir memuru öldürtemezdi. Yalnızca, uzaklaştırma ve tutuklatma yapabiliyordu. Barış dönemlerinde vezirin ve beylerbeylerinin idam edilmesi için hükümdarın onayı gerekiyordu. Ancak savaş esnasında arzu ettiği veziri ve beylerbeyini vezirlik rütbesine çıkarabiliyorlardı⁹¹. Bununla birlikte vezir-i â'zamlar, hükümdarların değer verdikleri ya da yakın

⁸⁶ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâima*, Haz: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, C.2., ss. 859,904.

⁸⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, Sad: Abdülkadir Özcan, 1001 Temel Eser, İstanbul, 1997, C.2, s. 17.

⁸⁸ 85 Numaralı Mühimme Defteri 1630-1631 (1632), Özet - Transkripsiyon - İndeks, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2002, s. 90.

⁸⁹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, 1986, s. 113.

⁹⁰ *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ed: Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s. 39.

⁹¹ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018, s. 53.

buldukları kimseleri idam ettirmekten geri dururlardı⁹². Yani bu dönemde vezir-i â'zam, tam yetkiye sahip olurdu, her türlü yaptırımını uygulayabilirdi⁹³. Hatta padişah Birinci Abdülhamit, Vezir-i â'zam Koca Yusuf Paşa'yı muharebeye gitmek üzere yanına davet edip, “*umur-ı din ü devlet ve mesalih-i mülk ü milletle müstakilen vekil-i mutlakım ve serdar-ı ekremimsin*” şeklinde yetkisini de onaylamıştır⁹⁴. Kanuni Sultan Süleyman da İbrahim Paşa'yı öyle yetkilerle donatmıştır ki vezir-i â'zam “*vekil-i mutlak, sahib-i devlet*” gibi sıfatlara sahip olmuştur⁹⁵. O dönemde, hükümdarın olduğu ve olmadığı tüm harplerde seraskerlik görevi İbrahim Paşa'ya ait olmuştur. Onun verdiği emirler, hükümdarın emri yerine geçmiştir. Örneğin; vezirlerin dışında, diğer kimseleri görevden uzaklaştırmak, memurluğa tayin etme ve cezalandırmak gibi. İdama dek her çeşit yargıyı İbrahim Paşa verebilmiştir. Bu denli geniş çaplı yetki örneği görülmemiştir⁹⁶. Vezir-i â'zam, hükümdar nâmına ferman yazabilir, gerekeni yapardı⁹⁷. Ordudan yazılmış olan hükümler, fermanlar, hükümdara sorulmaksızın yazılan tuğralı hüküm ve fermanlardır⁹⁸. Yazılarına da “*pençe*”⁹⁹ adı verilen imzasını koyardı¹⁰⁰. Bu geniş olan yetkileri “istiklâl” olarak adlandırılmış ve onun savaşta çabasını kuvvetlendirmek amacıyla da ara ara hükümdar tarafından türlü hoş sözlerle süslenmiş “istiklal hatt-ı hümayunu” ve bununla birlikte çeşitli armağanlar da gönderilmiştir¹⁰¹.

Vezir-i â'zamı temsilen, yerine merkezde bir tane de vezir vazifelendirilir, kendisi “Rikab-ı Hümayun Kaymakamı” veya “Sadaret Kaymakamı” ismiyle adlandırılırdı¹⁰². Bu sadaret kaymakamı, ikinci vezir olan kişi olurdu ve İstanbul'da kalırdı¹⁰³.

Vezir-i â'zamların, sahip oldukları bu sınırsız yetkileri; muharebe şayet Avrupa'da ise Davutpaşa mevkinde, ancak Asya'da ise Üsküdar mevkinden yola

⁹² Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 13.

⁹³ İpşirli, *a.g.m.*, s. 417

⁹⁴ İhsan Satış, “Sadareten Başvekalet Sadrazamlık”, *Turkish Studies*, S.613, 2011, s.1718.

⁹⁵ Yasemin Yayla, *Kanuni Sultan Süleyman Devri'nde Bürokratik Yapı*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001, s. 103.

⁹⁶ Nazım Tektaş, *Sadrazamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul, 2002, s. 108.

⁹⁷ Ünal, *a.g.e.*, s. 79.

⁹⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 161.

⁹⁹ Osmanlı diplomatiğinde yüksek dereceli idarecilerin imza tarzında kullandıkları bir sembol., Bkz. “Pençe”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C.34.

¹⁰⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁰¹ Recep Ahışhalı, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 34, İstanbul, Yıl 2016, s. 16.

¹⁰² Cezar, *a.g.e.*, s.114.

¹⁰³ Ali Seydi Bey, *a.g.e.*, s. 68.

çıkıldığında başlardı¹⁰⁴. Vezir-i â'zamlar ve serdar-ı ekremler; Davutpaşa'dan itibaren atama, katletme, uzaklaştırma gibi tüm meselelerde kesin ve tam bir yetki sahibi olduklarından, bizzat yaptıklarından dolayı hesap sorulamazdı¹⁰⁵. Gerçekte bu durum yani vezir-i â'zamin yapacağı masraflar, eline geçecek olan gelire bağlı bulunduğu için, bu hesap vermeme olayı aslında çok fazla bir mana ifade etmiyordu¹⁰⁶. Yani, merkezden yapılmış olan düzenlemelere bağlıydı¹⁰⁷. Vezir-i â'zamin bu yetkileri, muharebeden dönüncüye değin sürerdi¹⁰⁸. Ordunun kışlakta olduğu sırada vezir-i â'zam, Divan-ı Hümâyün'daki gibi haftanın belirli günlerinde divan toplantıları meydana getirirdi. Önemli ve ordudan gerçekleştirilen atamaları, merkezdeki atamalardan ayırt etmek için ordu atamalarında "*ordudan tayin edilmiştir*" şeklinde belirtilirdi. Savaşta bulunan vezir-i â'zamların telhisleri de etkilerini kuvvetlendirmek amacıyla geri çevrilmezdi¹⁰⁹.

Osmanlı vezir-i â'zamları gereken durumlarda, ordu teşkilatlanmasında da düzenleme yapabilir, hatta yeni yapılar da ekleyebilirdi. Buna örnek olarak; Vezir-i â'zam Çandarlı Ali Paşa, muharebelerde yardımcı unsur şeklinde "*cerehor*"¹¹⁰ adı verilen bir grup oluşturmuştur¹¹¹. Vezir-i â'zam İbrahim Paşa da Rumeli askerini düşmanın üzerine öncü birlik olarak göndermiştir. Kendisi de Rumeli askeri ile birlikte Mohaç'a yakın bir mevkiye gelerek orduyu, eskiden olduğu şekilde düzenlemiştir¹¹². Vezir-i â'zamlar ve serdar-ı ekremler, muharebelerden kendi istekleri ile dönemezlerdi. Kış mevsimi sebebi ile dönmesi gerekirse dönüş için hükümdar tarafından kendisine, "Hatt-ı hümâyün" gönderilirdi. "Davet hattı" adı da verilen bu emri aldığı kapıkulu ocakları ile birlikte devletin merkezine gelirlerdi¹¹³. Savaşılan cephelerin artması, muharebelerin süresinin uzamasının ardından vezir-i â'zamlar, "serdar-ı ekrem" olarak savaflara katılmamaya başlamışlardır. Padişah İkinci Mahmud'un vezir-i â'zamu Reşid Mehmet Paşa'nın 1832 yılında meydana gelen Konya Savaşı'nda Mısır valisinin

¹⁰⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁰⁶ Filiz Mandacı, *3.Selim Dönemi Osmanlı Maliyesinde Islahat Hareketleri*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007, s. 39.

¹⁰⁷ Mandacı, *a.g.t.*, s. 23

¹⁰⁸ Mumcu, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 161-162.

¹¹⁰ Selçuklular'da ve özellikle Osmanlı Devleti askerî teşkilâtında daha çok geri hizmetlerde geçici olarak kullanılmış olan ücretli asker., Abdülkadir Özcan, "*Cerehor*", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.7, s. 393.

¹¹¹ Taneri, *a.g.e.*, ss. 89,91.

¹¹² Kemalpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman- X. Defter*, Haz: Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 290.

¹¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 162.

ordusunun eline düşmesi, olumsuz bir etki yaratmış ve bu yıldan itibaren de serdar-ı ekremlik, asker paşalara devredilmiştir¹¹⁴. Padişah Üçüncü Selim, vezir-i â'zamların yetkilerini büyük ölçüde azaltmışsa da, ilerleyen tarihlerde “sened-i ittifak” ile bu kesin olan vekillik durumu onaylanmış ve vezir-i â'zamların bu yetkileri padişah İkinci Mahmut’a kadar sürmüştür¹¹⁵.

1.2.2.4. İdâri Yetkileri

Vazifeleri süresince sadece padişaha karşı sorumluluğu bulunan Osmanlı vezir-i â'zamları, geniş kapsamlı idâri ve icrai yetkileri elinde bulunduruyorlardı. Bu icrâi yetkilerinin başlangıcında, ülke meselelerinin çözüm bulduğu, Divan işleri gelmekteydi. Padişahın, Divân-ı Hümayun’a başkanlık yapmadığı durumlarda, vezir-i â'zamlar bu vazifeyi yükleniyorlar, müzakereleri de idare ediyorlardı¹¹⁶. Vezir-i â'zamlar, (padişah dışında) ülkenin yönetilmesi hususunda herkesten önce gelmekte, devlet ve dine has bütün vazifelerin çözüme kavuşması, yaptırımların yerine getirilmesi, toplumun huzurlu bir şekilde yaşaması, devlet görevlilerinin tayin edilmesi, kanunların yerine getirilmesi vesair ülkenin tüm çalışmalarının idare edilmesinde vezir-i â'zam, padişahın kesin ölçüde vekili olmuştur¹¹⁷.

Osmanlı vezir-i â'zama, Osmanlı padişahının gözetimi altında idareye has tüm meseleleri hür olarak yapabilmektedir. İslam hukuku bakımından da “*vezaret-i tevfiiz*” i elinde bulunduruyordu. Osmanlı vezir-i â'zamanın hem sivil hem de askeri kadroların üstünde tam yetkisi vardı. Ancak, padişah lüzum gördüğü durumlarda onun yetkilerini sınırlandırabilirdi ya da tümünü yok edebilirdi. Vezir-i â'zamlar, halkın huzurundan da sorumluydular. İdari kuruluşların yönetme işini “kalem” vasıtası ile uygularlardı. Askeri kadrolarda beylerbeylik sıfatından kazandığı yetkiyle direkt olarak, emir verebilirlerdi. Vezirler ve emirler de bunun içinde olmakla birlikte devlet, ordu ve karar organlarında vazifeli tüm subay ve görevliler onun emrindedirler¹¹⁸. Mesela; Mısır bölgesinde meydana gelen ayaklanmaların sebep olduğu sıkıntıdan dolayı, Mısır’ın hazinesi yağma edilmişti. Vezir-i â'zam İbrahim Paşa kusursuz bir yetki ve gösterişle

¹¹⁴ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 1284.

¹¹⁵ Satış, *a.g.m.*, s. 1718.

¹¹⁶ Taneri, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁷ Yetkin, *a.g.m.*, s. 361.

¹¹⁸ Taneri, *a.g.e.*, ss. 69 - 70.

Mısır'a vazifelendirilip ülkenin dağılmış işlerini halletmiştir. Düzeni sağlamış ve geri dönmüştür¹¹⁹.

Bir diğer sorumlulukları da; Osmanlı hükümdarlarından Fatih Sultan Mehmet, İstanbul sınırları içerisinde inşa ettirdiği vakıfların denetimini vezir-i â'zamlara devretmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in vakfına da ilk kez vezir-i â'zam Mahmut Paşa bakan olmuştur. Sultan Mustafa, Sultan Murat, Sultan İbrahim'in mezarlarının ve vakıflarının nezareti gerektiğinde vezir-i â'zamlara devredilmiştir¹²⁰. Osmanlı vezir-i â'zama, gereken hususlarda kanunnâmeler çıkarmak için, padişah gözetiminde girişimlerde bulunabilirdi. Devletin teşkilatına lüzum gördüğü takdirde yeni müesseseler ilave edebilir ya da değişiklikler meydana getirebilirdi¹²¹.

İdari yetki kapsamında, vezir-i â'zam, "kola" çıkmakla da sorumluydu. Ülkenin, başkentinin düzenini sağlamak, zorunlu gereksinimlerinin giderilmesi ve denetimi, yiyecek konularının düzeni itibarıyla gerçekleştirilen kontrol ve denetleme vezir-i â'zaman sorumluluğu içindeydi. Vezir-i â'zaman ayrıca "büyük kol" denilen bir denetleme sorumluluğu daha vardı. Bunu da bayramın üçüncü gününde gerçekleştirirdi¹²². Bu şekilde gittiği yerlerde "asayiş berkemal" yani her yerde huzurun hakim olup olmadığını şahsen görmüş olurdu¹²³. Bu olay şu şekilde gerçekleşirdi. Vezir-i â'zaman çok sayıda emrinde çalışanı vardı. Bunlardan; İstanbul kadısı, muhtesib ve şehir subaşı ile denetlemeye çıkardı. Vezir-i â'zam, "selimi" adı verilen bir başlık ve erkan kürkünü giyip, divana gittiği atına binerdi. Alayın en başındaki "perişâni" adı verilen başlığı ile subaşı ve kafasında süpürge sorgucusuyla ases başısı, at başı ile kendi emrindekilerle beraber yola koyulurlardı. Elllerinde de falaka, değnek vesair olurdu¹²⁴.

Vezir-i â'zaman, ana görevlerinden bir tanesi de ara ara başkentteki güvenlik tedbirlerini almaktır¹²⁵. Vezir-i â'zamlar, arzu ettikleri bir zamanda İstanbul'u denetlemek amacıyla çıkabilirlerdi¹²⁶. Her ne şekilde İstanbul kadısı, yeniçeri ağası da

¹¹⁹ Şeref, *a.g.e.*, s. 152.

¹²⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 176.

¹²¹ Taneri, *a.g.e.*, ss. 71,82.

¹²² Yetkin, *a.g.m.*, s. 366.

¹²³ Kaşıkçı, *a.g.m.*, s. 116.

¹²⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 141-143.

¹²⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 97.

¹²⁶ Nazır Şentürk, *Bâb-ı Al-i ve Sadrazamları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, ss. 38-39.

olsa tümünün üzerinde bu konuları inceleme ve denetleme sorumluluğu vezir-i â'zama devredilmiştir¹²⁷. Vezir-i â'zamların ara sıra tersaneleri gezintiye çıkması ve bahriye işlerini görmesi de kuraldı¹²⁸. Bu durum, yasaların getirdiği bir zorunluluktadır¹²⁹. Vezir-i â'zamlar, kendine ait uç kısmı yeşil örtü ile kaplı, on iki tane çifte kayıkla tersaneye doğru gider, kaptan paşa da ona tersaneyi dolaştırırdı. Burada vezir-i â'zam, tüm işler ile ilgili bilgiler edinirdi¹³⁰. Kaptan paşanın da denize çıkma dönemi gelince tersane emini, Bâb-ı Âli'ye gelip, deniz kuvvetlerinde hazırlanmış olan gemileriyle denize açılmalarını vezir-i â'zama bildirip izin ister, vezir-i â'zam da durumu bir telhis vasıtasıyla, hükümdara yazar ve alacağı bir izin üzerine müneccimbaşının işaret ettiği uygun bir zamanda denize açılma işi gerçekleştirilirdi¹³¹.

Vezir-i â'zamları en çok uğraştıran meselelerin başında devlet genelinde yaptıkları atamalar geliyordu¹³². Tüm devlet görevlilerinin atamaları bir yıl süre ile olurdu. Bu işlemler, vezir-i â'zamanın arz ve buyruldu ile yapılırdı. Vezir-i â'zam, bu arzın üstüne “*mucibince tevcih olunmak buyruldu*” ya da “*işaretleri mucibince tevcih olunmak buyruldu*” dipnotunu koyarak atama işlemine iznini belirtirdi¹³³. Vezir-i â'zam, hükümdarın “vekil-i mutlaki” olması üzerine çok büyük yetkileri elinde bulunduruyor, hareketlerinde de yalnızca hükümdara karşı mesul oluyordu. On yedinci asrın ilk dönemlerinde Sait Tevkii Abdurrahman Paşa kanunnamesinde açıklandığı üzere, ilmiyeye rütbe verilmesi de dahil olup, atama ve uzaklaştırmalar, yükseltmeler vezir-i â'zamanın yetkisi dahilindedir¹³⁴. Vezirler de dahil, tüm devlet görevlilerinin atamaları vezir-i â'zamanın arzı ve buyruldu ile olurdu¹³⁵. Buna örnek olarak; Köprülü Mehmet Paşa, vezirlerin İstanbul'da yaşamlarını sürdürmeleri yanlısı olmadığı için, eline imkân geçtikçe onları, taşradaki eyaletlere görevlendirirdi¹³⁶. Yani Osmanlı Devleti'nin yönetici kısmında yer alan seyfiye, kalemiye ve ilmiye sınıfının, vazife yerlerine atama, uzaklaştırma, terfi işlerini hükümdar adına vezir-i â'zam yapardı¹³⁷.

¹²⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 141.

¹²⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 416.

¹²⁹ Şentürk, *a.g.e.*, s. 38.

¹³⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 140.

¹³¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 437.

¹³² İpşirli, *a.g.m.*, s. 416.

¹³³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 150.

¹³⁴ Satış, *a.g.m.*, s. 1717.

¹³⁵ Abdullah Demir, “Osmanlı Hukukunda Devletin Yapısı”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Yıl 2016, C.3, s. 6.

¹³⁶ Ali Seydi Bey, *a.g.e.*, s. 68.

¹³⁷ Gündüz, *a.g.e.*, s. 37.

Ancak savaş dışındaki dönemlerde vezir, şeyhülislam ve kazasker gibi yüksek devlet adamları ile ilgili durumlarda hükümdarın iznini alırdı. Yine, vezirlerin katilleri için savaş dışı zamanlarda hükümdarın izni alınıyordu¹³⁸.

Ara sıra, vezir-i â'zamin vermiş olduğu bir hükme aykırı olarak hükümdar, bir şey yapmak istediğinde vezir-i â'zamin fikrini sorardı ve önemli atamalarda kesin biçimde cephede olan vezir-i â'zamin onayı alınır ve ardından da atama gerçekleşirdi¹³⁹. Tımar verme ve tımar ile ilgili örfî özellikli meselelerin işlenmesi de vezir-i â'zamların temas ettiği konulardandı¹⁴⁰. Vezir-i â'zam, belli bir miktarda olmak koşulu ile tımar verebilme yetkisini elinde bulunduruyordu¹⁴¹. Ancak büyük ölçüdeki tımarları, hükümdara danışmadan veremezdi. Padişah bu şekilde, vezir-i â'zamin gücünü daraltarak vezir-i â'zamin, ikinci bir baskıcı devlet adamı olmasının önüne geçmek istemiştir¹⁴². Buna karşın, Gedik Ahmet Paşa, Pargalı İbrahim Paşa, Sokollu Mehmet Paşa ve Köprülü ailesi gibi olanca güçlü vezir-i â'zamlar ortaya çıkmıştır¹⁴³.

Vezir-i â'zam tarafından, hükümdarın iznine başvuru Divan kararlarının kabul edilmesi bir âdet haline gelmiştir. Vezir-i â'zamların bağımsızlıkları, Ortadoğu ülkeleri için sabit bir düşünce idi. Sultan Üçüncü Murad'dan itibaren sorumluluk taşımayan saray üyelerinin ve yakınlarının yardımıyla vezir-i â'zamin yetkileri azalmıştır¹⁴⁴. Bilhassa, on altıncı yüzyılın sonlarına değin yetkileri büyük ölçüde geniş olan ve daima padişahın vekili sadrazamların, ilerleyen zamanlarda bu bağımsızlıklarına zarar gelmiştir¹⁴⁵. İlk dönem vezir-i â'zamlarının istekleri çabucak kabul edilerek, yerine getirilmişse de, on yedinci yüzyıl itibarıyla bu mevzuların çeşitli etkilerle vezir-i â'zamların beceriksizliği ve irade sahibi olmayışı ile aksadığı görülmüştür. Güçlü bir vezir-i â'zam, çevresini iyi düzenlemek şartıyla çoğu vakit isteklerini yaptırırdı. Hatta gerekirse padişaha dahi gözdağı verirdi.

Ancak, gitgide bu durum değiştiği için bazen ve özellikle savaş dönemlerinde vezir-i â'zamlara cesaret vermesi amacıyla bağımsızlıklarını onaylayan Hatt-ı

¹³⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 115.

¹³⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁴⁰ İpşirli, *a.g.m.*, s. 417.

¹⁴¹ Taneri, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁴² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁴³ Ünal, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁴⁴ İnalçık, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁴⁵ Yetkin, *a.g.m.*, s. 367.

hümâyunlar yollanırdı. Örnek olarak; 1693 yılında muharebeden geri dönmüş olan Vezir-i â'zam Bozoklu Mustafa Paşa'ya, hükümdar İkinci Ahmet “*umur-ı devlet-i aliyye senin rey ve tedbirine havale olunmuştur. Azli iktiza edeni azil ve nasba layık olanı naspedip, badehu rikab-ı hümayun'a arz eyle*” diyerek hatt-ı hümâyun yollamıştır. Ama bu durumun tam zıttı şeklinde, padişah İkinci Mustafa, Râmi Mehmet Paşa'yı vezir-i â'zam yaptığı vakit ona, hocası olan şeyhülislam Feyzullah efendinin sözü dışında davranmamasını ve eğer davranırsa cezayı hak edeceğini ifade etmiştir¹⁴⁶. Padişah Abdülmecid zamanında da, vezir-i â'zamin yetkileri kesindi ve hükümlerinde bağımsızdı. Vezir-i â'zamin yetkileri, Bâb-ı Hümâyunun eşiğinde sona ererdi. Bu basamağı geçmesinin ardından, sarayın içerisinde etkisi yok olurdu¹⁴⁷.

Vezir-i â'zamin bir diğer yetki ve sorumluluk alanı olan ve ayrıca tez konumuz olan Vezir-i â'zamin mali yetkilerine geçilmeden önce Osmanlı Devleti'nin mâliye anlayışı ile ilgili bilgiler verilecektir.

---

¹⁴⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 115-116.

¹⁴⁷ Karal, *a.g.e.*, s. 105.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN MÂLİ TEŞKİLATI

2.1. Osmanlı Devleti'nde Defterdarlık

Osmanlı Devleti'ndeki diğer devlet kurumları gibi, defterdarlık da daha evvelki Türk-İslam devletlerinin kurum teşkilatlanmalarına dayanmaktadır. İlhanlılar, maliyenin başında bulunan kişi için on sekizinci asra kadar “*Defterdâr-i Memâlik*” ifadesini kullanmışlardır. Yine Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti “*Müstevfi*” ya da “*Sahib-i Divan-ı İstifâ*” tabirlerini kullanmışlardır. Osmanlı Devleti de İlhanlılarda kullanılan bu unvanı kabul ederek devletin mali meselelerinden, birinci derecede sorumlu olan kişiye “Defterdar” adını vermiştir. Osmanlı resmi terimlerinde “*Bâb-ı Defteri*” şeklinde de bahsedilen Defterdarlık kurumunun hangi tarihte kurulduğu ile ilgili kesin bir bilgi olmadığından bu kurum ile meşgul olanlar türlü varsayımlarda bulunmuşlardır. Tahminlerin doğrultusunda defterdarlığın on dördüncü asırda meydana geldiği ifade edilmektedir. Fatih Kanunnâmesinde defterdarın görev ve yetkileri ile teşrifattaki yeri belirlenmiş olduğuna göre teşkilatın on beşinci asır ortalarında tamamen şekillendiği açıktır¹⁴⁸. Devletin gücünü koruyabilmesi, güçlü bir bürokrasiye bağlı olmakla beraber, sağlam bir ekonomiyi de gerektirmiştir. Merkezi İstanbul'da bulunan Osmanlı mâli idaresi “*Bâb-ı Defteri*” veya “*Defterdar Kapısı*” şeklinde adlandırılmaktaydı. Devletin gelir ve giderlerinin kaydedilmesi, vergilerin tahsil edilmesi, mâliyenin yönetilmesi, askerlerin adlarının ve aylıklarının kaydedilmesi ülkenin korunması açısından bir ödev olarak belirtilmiştir¹⁴⁹.

Beylik zamanından itibaren mâli teşkilatı olan Osmanlı Devleti'nde, devlet yapısının gelişmesi ile maliye teşkilatında değişimler yaşanmış ve bu zaman zarfında defterdarlık kurulmuştur. Devletin sınırlarının genişlemesi ile de defterdarlığın yapısı, sayısı ve fonksiyonlarında değişimler meydana gelmiştir. Osmanlı mâli müessese yapısı merkez ve taşra biçiminde örgütlenmiştir. Bütün merkez ve taşra mâli bölümler

¹⁴⁸ Mübahat Kütükoğlu, “Defterdar”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. 9, ss. 94-96.

¹⁴⁹ Alican Mert, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Defterdarlık ve Günümüz Yansımaları”, *İnönü Üni. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Malatya, 2020, s. 195.

defterdarlık kurumuna bağı olarak faaliyet göstermiştir. Bu mâli işlerle Osmanlı Devleti'nde önceleri vezir-i â'zam meşgul olmuştur¹⁵⁰.

Orhan Gazi Dönemi'nde, ülke içinde Divan-ı Hümâyun bünyesinde bürokratik bir ayırım henüz yapılmamıştı. Nişancının yönetiminde az sayıdaki kişilerden meydana gelen kadro, idari ve mâli konuları yürütmekteydi. Devletin bu zamanlardaki gideri, gelirlerine nazaran çok azdı. Defterdar, hükümdarın mallarının vekili konumundaydı, vezir-i â'zam da o malların nazırı idi. Para hazinesi ve defterhanenin açılması icap ettiğinde, defterdarın önünde açılır ve yeniden defterdarın önünde kapatılırdı. Bilhassa, Başdefterdarın Osmanlı mâliyesi açısından büyük yetkisi bulunuyordu. Devletin hazinesine girecek ve hazineden çıkacak bir akçede dahi onun müsaadesi gerekiyordu. Vezir-i â'zamin nasıl kanunların uygulanması hususunda kadıasker ve kadılar üzerinde bir nezareti söz konusu ise mâli hususlarda da defterdar üzerinde böyle bir yetkisi bulunmaktaydı. Ama Osmanlı Devleti'nde vezir-i â'zam ki, hükümdarın mutlak vekiliydi. Müdahale edemeyeceği iki husustan biri “*adliye*”, diğeri de “*mâliye*” idi. Burada defterdarın, vezir-i â'zam karşısında bir çeşit özerkliğinden söz edilmektedir. Lakin, defterdarların, vezir-i â'zam ile danışma halinde olması gerekliliği de yasada belirtilmiştir¹⁵¹.

2.1.1. Defterdârın Vazife ve Yetkileri

Fatih Kanunnâmesinde; “*Defterdar, hükümdar malının vekili, vezir-i â'zam ise malın gözeticisidir*” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadede defterdara, sadrazamdan başka hiçbir görevlide bulunmayan bir yetki tanınmıştır. Bu şekilde, hükümdar malının vekili olan defterdarın, kendi alanı ile alakalı hususlarda hayli önemli yetkileri bulunmuştur¹⁵².

Kanunnâmede bahsedilen, “*Defterdar, hükümdarın malının vekilidir*” maddesi defterdarın harcamaları danışmadan yapabileceği anlamına gelmiyordu. Defterdar; Divan-ı Hümâyun üyesiydi ve mâli meseleler ile ilgili davalar, Başdefterdar tarafından ele alınırdı. Alınan kararların yazılması için lazım olan buyruhdular onun tarafından verilirdi. Başdefterdarlar, verecekleri hükümlerde ve hükümdara sunacakları konularda

¹⁵⁰Yahya Demirkanoglu, “Tarihi Süreç İçerisinde Defterdarlığın Yetki ve Görevlerinde Yaşanan Daralmalar”, *KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2012, Sayı 3, ss. 41-42.

¹⁵¹Mert, *a.g.m.*, ss. 197- 199.

¹⁵²Serkan Ağar, “Geçmişten Bugüne Mâli İdare”, *TBB Dergisi*, Yıl 2007, Sayı 73, s. 379.

mutlaka vezir-i â'zama başvurarak onayını almak zorundaydılar. Gizli tutulması gereken konularda defterdar, vezir-i â'zamlarla özel olarak konuşurdu. Bu çeşit görüşmelerin vezirler tarafından dahi duyulmamasına özen gösterilirdi. Defterdarlar, divan üyesi olarak, vezirler ile salı günleri arza girer, ulufe dağıtılacağı günler ulufe telhislerini okur, senede bir kez de hükümdara bütçeyi sunarlardı. Bilhassa, devlet hazinesine girecek olan paranın tam ayar olmasının tespit edilmesi meselesi dikkat edilmesi gereken konulardandı. Başdefterdar, kendi konağında divan düzenleyerek mali meseleler ile ilgili dava görebilirdi. Muharebeye gidildiği zamanlarda hazine çadırı, padişahın çadırının önünde kurulur ve defterdar burada dava dinlerdi. Kendi kalemlerinden çıkmış olan belgelere de “*kuyruklu imza*”¹⁵³ adı verilen imzalarını koyarlardı¹⁵⁴.

Defterdar, hazine işlerini hükümdarın nâmına yürütmekle görevliydi. Gelirleri tahsil edip, gider yapan bir kişi olmaktan ziyade, Osmanlı devlet bütçesini tespit eden bir görevliydi. Osmanlı maliyesinin en mühim dairesi Başmuhasebe Kalemi idi. Müdürüne de *Muhasebeci-i Evvel* veya *Başmuhasebeci* adı verilmiştir. Devletin tüm gelir ve gideri bu bölümde kayıtlıdır. Devlet hazinesinin ve bu tutulan kayıtların yer aldığı odalar sadece defterdarın huzurunda açılabilirdi. Bu odaları, defterdar bulunmadan sadrazam dahi açamazdı. Bu çerçevede vezir-i â'zam ancak denetleyici konumundaydı. Defterdarlar, vezir-i â'zamlarla birlikte savaş meydanına giderlerdi¹⁵⁵. Defterler, ordugahtaki defterhane çadırında muhafaza edilir, meseleler defter emini ve maiyetinde bulunan ulufeli katibler vasıtasıyla burada halledilirdi¹⁵⁶. Çünkü, sefer sırasında tımarlı sipahilerin yoklamalarının ve tevcihat işlemlerinin yapılabilmesi için defterhanenin de personel ve defterleri ile orduda bulunması gerekli idi. On altıncı asır sonlarına değin, hükümdar bizzat seferlere gitmeyince defterhane de gitmezken, 1593 yılında sadrazam Sinan Paşa'nın cepheye yeniçerilerle defterhaneyi de istetmesiyle, bu seneden itibaren, sadrazamların katılmış oldukları seferlere defterhane de götürülmeye

---

¹⁵³ Maliye dairesinin önemi dolayısıyla defterdara kendi imzasını taşıyan emir yazma yetkisi tanınmıştı. Fakat onlar malî işlerle ilgili konularda, meselâ devlet gelirlerinin ihaleye çıkarılması, vergi toplanması, kapıkulunun maaşları gibi işlemler dolayısıyla gereken emri yazabilir yani “buyurur”, fakat pençe çekemezdi, hazırlanan bu evrakın alt kısmına imzasını koyardı. Bu imzalar, aşağıya doğru uzanan bir kavis şeklinde uzun bir tarzda olduğu için buna kuyruklu imza denmiştir. Aynı zamanda bu tür belgelere sonradan kuyruklu buyruldu adı verilmiştir., DİA, “Kuyruklu Buyruldu”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 26, ss. 506-507.

¹⁵⁴ Kütükoğlu, *a.g.m.*, ss. 94-96.

¹⁵⁵ Açar, *a.g.m.*, ss. 382-385.

¹⁵⁶ Erhan Afyoncu, “Defterhane”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C.9, s. 102.

başlanmıştır. Vezir-i â'zam Sinan Paşa'dan sonra muharebeye çıkan sadrazamlar da çoğunlukla defterhaneyi yanlarında götürmüşlerdir. On yedinci asır sonlarından itibaren de devletin birden fazla cephede bulunması gerekmiştir. Her bir cepheye orada olan birliklerin defterleri ve tımar tevcihi ile ilgili işlemleri yürütecek bir defter emini vekiliyle katipler gönderilmiştir. Birden fazla cephede sefere çıkıldığı zamanlarda defter emini, sadrazamla birlikte bulunmuştur ve serdarın olduğu bölgelere defter emini vekili gönderilmiştir¹⁵⁷.

Defterdarların yönetimi altındaki kalemleri de birbirinden ayırt edilmişti. Bunlar birer kalem şefinin başkanlığında olup; muhasebe, mukataa, mevkufat, vâridat, kıla' tezkireciliği ve tezkire-i ahkam kalemleri idi. On yedinci asırda bu kalemler; başbâki kulu, Cizye başbâkikulu, veznedarbaşı, sergi nâzırı, sergi halifesi olmak üzere her birisine bağlı çok sayıda görevli borçların tahsili, tahsilat ve ödemelerin kontrolü, sikkelerin ayarı ve hazine işlerinin defterlerini tutmak gibi vazifeleri yaparlardı. Ayrıca defterdarın rahat çalışabilmesi için, vezir-i â'zamin da mali meselelerde kendisine tam olarak bir özgürlük vermesi gerekirdi¹⁵⁸.

2.2. Osmanlı Devleti'nin Mali Anlayışı

Mâliye terim olarak; devlet hazinesinin veya hükümetin vergi kazançları ile masraflarının vaziyetini gösteren bilgilerdi. Ekonomi ise; temel olarak topluma yönelik üretim, değişme, paylaşım vs. ana süreçleri kapsamaktaydı¹⁵⁹.

Sultan Birinci Murad Dönemi'nde¹⁶⁰ Halil Hayreddin Paşa'nın hem kazaskerliği hem de vezirliği esnasında ülkenin örgütlenmesine has görevlerinden bir tanesi de devlet hazinesini yani mâliyeyi meydana getirmesidir. O zamana değin, bir devlet hazinesi ortada yoktu. Osmanlı beyliğinin boy biçiminden çıkarak büyük saldırılar sebebiyle nakit paraya gereksinimi olduğu gibi, yeni meydana getirilen yeniçeri ocağına da aylık vermek gerekiyordu. Bu durumun üstüne Kara Halil Efendi, önceden kazasker

¹⁵⁷ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.- XVIII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, ss. 70-71.

¹⁵⁸ Kütükoğlu, *a.g.m.*, ss. 94-96.

¹⁵⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı ve Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 153.

¹⁶⁰ Taneri, *a.g.e.*, s. 71.

iken Molla Rüstem ile devletin mali teşkilatını kurmuşlardır¹⁶¹. Çandarlı Halil'e kadar hazinesi bulunmayan devlet, Kara Rüstem'in özendirilmesi ve Çandarlı'nın çabası neticesinde hazineye kavuşmuştur¹⁶².

Tarihlerde de, “Anlardan ileri hesap ve defter bilmezlerdi. Heman kim olan, Osman beyleri yanına geldiler defteri ve hesabı anlar telif itdiler, akça yığıp hazine anlardan kaldı. Çandarlı Kara Halil ile Kara Rüstem âlemi doldurdular” ifadesi yer almıştır¹⁶³. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin henüz kuruluş devrinden beri bir mâli örgütünün olduğu bilinmektedir. Bu şekilde, devletin ilk devirlerden beri gelir ve gider anlayışına çok önem verildiği görülmektedir. Yine, ilk gelir ve giderlerin yani bütçenin düzenlenmesine de, bu devirde başlanmış, mali teşkilat meydana getirilmiştir. Ama, bahsedilen örgütün basit bir seviyede olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁶⁴. On altıncı yüzyıldaki gibi bir örgütlenme olmadığı kesindir. Sonuç olarak, hudutların çoğalması sebebi ile maliye örgütlenmesinde de değişimler meydana gelmiştir¹⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nin ilk senelerinde bile mâli konulara önem verdiğiinden bahsetmiştik. Devletin ilk hükümdarı Osman Gazi (1299-1326) oğlu Orhan Gazi'ye ülkenin ihtiyacı olan mâli teşkilat hususunda bir öğütünde şu sözleri sarf etmiştir. “Hiçbir işe gereğinden fazla para harcamamaya bilhassa özen göster, devlet hazinesini dolu tutmaya gayret etmelisin, devlet gelirlerini artırıcı önlemlere başvurmalısın.” Hükümdar Osman Gazi'nin bu ifadeleri, devletin başlangıcından beri ülkenin ekonomisine verilen değer ile tasarruf yapılması ve savurganlık yapılmamasının göstergesi niteliğindedir¹⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem olarak adlandırılan devirde devletin mali yapısı; Merkez hazinesi yani Hazine-i Âmire, tımar alanları ve hükümdarın hazinesi yani İç Hazine olmak kaydıyla üç bölümden oluşmaktaydı. Taşranın kazançlarını içeren has, zeamet ve tımar gelirleri ise toplanılan bölgelerde meydana gelen askeri ve başka harcamalara sarf edilirdi. Ancak bu gelirler, Hazine-i Âmire'nin kazançlarını içeren,

¹⁶¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁶² Tektaş, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁶³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 12-13.

¹⁶⁴ Gündüz, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁶⁵ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁶⁶ Güçlü Çiçek ve Dikmen, “Osmanlı Devleti'nde Bütçenin ve Bütçe Hakkının Tarihsel Gelişimi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2015, C.2, s. 84.

ülkenin bütçesinde yer almamıştır¹⁶⁷. Bu hazine, ülkenin almış olduğu şer'i ve örf'i vergilerden oluşmuştur. Divan müzakereleriyle açılır, görüşmelerin ardından da vezir-i â'zam tarafından mühürle mühürlenirdi¹⁶⁸. Hazine-i Âmire devlet hazinesidir ve idaresi vezir-i â'zam ile defterdarın mesuliyetindedir¹⁶⁹. “Bey”likten, “Devlet” durumuna geçmiş olan Osmanlı Devleti'nin para politikasını Defterdarlar uygulamıştır. Divan-ı Hümayun'da da vezir-i â'zam ve defterdarlar bu politikanın parçalarını oluşturmuşlardır¹⁷⁰.

Osmanlı Devleti parasal faaliyetlerinde; Roma ve Bizans başta olmak üzere, Ortaçağ İslam ülkelerinden, Moğolların İran sınırlarında kurmuş olduğu İlhanlılara, İtalya şehir devletlerine ve sonunda İspanya'ya kadar Akdeniz havzasının başta gelen para alışkanlıklarının etkisi altında kalmışlardır. Zamanla da bu alışkanlıkların aktarıcısı olmuşlardır. On altıncı asırda, bir yandan kıymetli madenlerin çoğalması diğer yandan da kır ve şehir arasındaki ekonomik ilişkilerin kuvvetlenmesi ile büyük oranda yayılmıştır. Bu sayede yalnızca şehirli kesim değil, kırlardaki kesimin de büyük kısmı pazarlara girmiş, gümüş akçe ve bakır mangırı kullanmaya başlamışlardır¹⁷¹. On altıncı asır ve öncesinde Osmanlı'nın para sistemi; Avrupa ve Asya devletlerinin ekonomilerinde olduğuna benzer altın, gümüş, bakır ve içerisinde başka madenler bulunan sikkelere dayanmıştır¹⁷². Ancak, Osmanlı Devleti'nin çabucak genişleyip bir İmparatorluk haline gelmesiyle, mevcut basit para sistemini devam ettirme imkânı kalmamıştır¹⁷³.

İstanbul' a yakın olan Batı Anadolu ve Balkan bölgelerinde akçe esaslı kendi para birimini kullanmış, bilhassa yakın olmayan piyasalarda Venedik Dukası, Ceneviz altını, İspanyol reali, Hollanda esedisi, Avusturya taleri ve Polonya zolotası, İran şahisi vs. yerli olmayan paraların kullanımına da izin vermiştir. Üstelik, yabancı ülke parası olmasına karşın Venedik ve Ceneviz altınları Osmanlı Devleti'nin darphanelerinde

¹⁶⁷Yakup Akkuş, “Modern Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış”, *İstanbul İktisat Dergisi*, Sayı 68, İstanbul Üniversitesi Press, 2018, s. 118.

¹⁶⁸Yılmaz Yurtseven, “Klasik Dönem Osmanlı Maliye Teşkilatı ve Sistemi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 3-4, 2002, C.10, s. 114.

¹⁶⁹Kadir Arslanboğa, *1589-1590 ile 1602-1603 Mâli Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul, 2012, ss. 1-3.

¹⁷⁰Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 91

¹⁷¹Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 14.

¹⁷²Pamuk, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁷³Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 11.

basılmıştır¹⁷⁴. Bu şekilde ticari hayatta hem Osmanlı parası hem de bazı yabancı paralar kullanılmıştır. Osmanlı parası ile Avusturya ve Venedik dukası ya da “*Filori*”¹⁷⁵ adı verilen altın, ilerleyen zamanlarda “*Arslanlı*”¹⁷⁶ diye anılan “Felemenk” altını ve gümüşü benimsenmiş olduğu için ticaret, bu paraların üzerinden yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmed’in bastırması olduğu ilk Osmanlı altını da Venedik dukası dikkate alınarak ayarlanmıştır ve Sultani ismiyle adlandırılmıştır¹⁷⁷. Yavuz Sultan Selim de Mısır’ı ele geçirmesinin ardından o bölgede kendi adına 1518 senesinde para bastırması ve Mısır halkı bu para için Eşrefi ismini kullanmıştır¹⁷⁸. Osmanlı Devleti’nde belirli bir farklılık gerçekleştirilmeden Orta Avrupa ile Amerika bölgesinden gelmiş olan gümüş sikkelere Guruş adı verilmekteydi. Guruş adı; bu para çeşidinin Almanca ismi olan Groschen kelimesinden gelmektedir. Hollanda gümüş sikkelerinin üstünde de aslan motifi olduğu için bu sikkeler Guruş-ı Esedi şeklinde adlandırılmıştır. İspanya guruşlarıyla, Hollanda guruşlarını birbirinden ayırmak amacıyla da Guruş-ı Tam ya da Guruş-ı Kamil adı verilmiştir¹⁷⁹.

On yedinci asrın ikinci yarısı itibarıyla kuruş adı verilen, yerli olmayan iri gümüş sikkeler Osmanlı Devleti piyasalarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Yüzyılın ortalarında para arzı, talep karşısında yetersiz kalınca Avrupalı tacirler, yabancı saf olmayan sikkeleri Osmanlı pazarlarına getirmişlerdir. Bu yerli olmayan paraların, Osmanlı piyasasını kaplaması sebebiyle memleketin değişik bölgelerinde etkin olan darphaneler ve bu duruma orantılı olarak, gümüş madenleri teker teker kapanmıştır. Kapanmaya başlayan madenlerin tekrardan faaliyete geçmemesi giderek, gümüş darlığına neden olmuştur. Bir yandan kıymetini yitirmesi bir yandan da yabancı para çokluğu nedeniyle akçe piyasadan gitgide yok olmuştur. Osmanlı Devleti, on yedinci asırda belirli miktarda bakır sikkeler basmıştır. Fakat muharebeleri maddi olarak idare edebilmek, hazinenin borçlarını azaltabilmek, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin

¹⁷⁴ Akyıldız, *a.g.m.*, s. 164.

¹⁷⁵ Filorin: Fâtih Sultan Mehmed devrine kadar filori adıyla Osmanlılar’da en çok kullanılan altın para durumundaydı. Daha sonra filori, Osmanlılar tarafından altın para karşılığı olarak hem kendi bastıkları hem de Avrupa menşeli olanlar için kullanılmaya başlandı. Fâtih’in bastırması olduğu ilk altın sikke Venedik dukası ya da filori ile aynı ayardaydı. Osmanlılar Venedik dukası için de filori adını kullanmışlardır., Halil İncelik, “Filorin”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C.13, s. 106.

¹⁷⁶ Hollandalılar’ın “*rex daller*” adıyla darbettikleri gümüş paraya, üzerinde arslan resmi bulunduğu için Osmanlılar “*arslanlı kuruş*” veya “*esedi*” adını vermişlerdir., Halil Sahillioğlu, “*Esedi*”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 368.

¹⁷⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 691-692.

¹⁷⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁷⁹ Arslanboğa, *a.g.t.*, ss. 111-113.

yeterli olamadığı para ihtiyacını karşılamak amacıyla 1688 yılında çok miktarda mankur ya da mangır veya pul adı verilen bakır paralar piyasaya sürülmüştür. Fakat 1691 yılında mangırların bastırılması ve kullanımı engellenmiştir¹⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yaşamla ilgili aldığı kararlarda ise; 1500-1800 seneleri aralığında etkili olduğu bilinen ve “*Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü*” nün ana öğeleri arasına katılması icap eden üç temel prensip belirlenmiştir. Bu prensipler; İaşecilik (Provizyonizm), gelenekçilik (Tradisyonalizm), bir de Fiskalizm'dir¹⁸¹. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomi anlayışını Batı'daki anlayıştan farklı yapan esas maddelerden biri Rekabet ve Çatışmanın aksine İş Birliği ve Dayanışma ilkesinin benimsenmiş olmasıdır. Bahsettiğimiz gibi, Osmanlı ekonomisi önemli oranda otarşik yani kendi kendine yeten bir anlayışa dayanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin topraklarının üç kıtaya kadar genişlemesiyle, Akdeniz ve Karadeniz'e de egemen olması nedeniyle, Osmanlılar dış ülkelerden hiç ürün almaksızın ve dış ülkeye de ürün satışı yapmadan ayakta durabilme gücü bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomi anlayışında 1500-1800 tarihleri arasında etkisini göstermiş olan üç temel ilkedden biri olan Provizyonizm'de mal ve hizmet üretimi yapanlar, ilk olarak kendi gereksinimlerini gidermeli, daha sonra dereceli olarak tüm toplumun gereksinimlerine yönelmelidir. İthalat konusunda ise; müsaade edilmiş ama diğer yandan ihracat konusunda sıkı bir müdahalede bulunmuştur. Üstelik bir kısım ürünler üzerinde de yasaklamalar yapmıştır.

İaşecilik; yani provizyonizm prensibi, olaya tüketici yönünden bakan anlayışın hakim olduğu bir ilkedir¹⁸². Bu ilkeye göre; ekonomi uygulamalarının hedefi, toplumun gereksinimlerini gidermelidir. Bu sebeple, üretilmiş olan mal ve hizmetler olabildiğince çok, nitelikli ve pahalı olmamalı yani, piyasada mal talebinin olabildiğince en tepe noktada tutulması asıl amaçtır. Osmanlı Devleti, bu zihniyeti geçerli yapabilmesi amacıyla, ekonomide mal talebini çoğaltmak, niteliğini artırmak ve fiyatını ucuz tutmak amacıyla üretim ve ticaret üstünde yapılan baskıcılığı kabul etmiştir. Üretimdeki amaç, ülkenin gereksinimlerinin sağlanmasıdır¹⁸³. Gelenekçilik; sosyal ve ekonomik münasebetlerde ağır ağır oluşan dengeleri, meyilleri olabildiğince koruma ve değişmeye

¹⁸⁰ Akyıldız, *a.g.m.*, s. 164.

¹⁸¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 41.

¹⁸² Ünal, *a.g.e.*, ss. 72 -76.

¹⁸³ Arzu Tozduman, *Osmanlı İktisat Tarihi Ders Notu*, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, ss. 30-31.

yatkınlıklarını önleme, bir değişme meydana geldiğinde de yeniden eski dengeye dönmek suretiyle değişimi yok etme düşüncesinin egemen olması biçiminde açıklanabilir¹⁸⁴. Osmanlı Devleti'nin önem verdiği bir husus da, devletin gelirleri meselesiydi. Masraflarını; daima artırmaya gayret ettiği gelirleriyle gidermeye çalışmıştır¹⁸⁵. Gelircilik; en basit ifadeyle, devletin hazinesine ait kazançları olabildiğince en tepeye yükseltmeye çalışmak ve çıktığı seviyenin de altına düşmesini önlemektir. Bu yaklaşıma uygun olarak, Osmanlı İmparatorluğu ilk sırada merkez hazinesinde olabildiğince çok miktar altın ve gümüş gibi değerli maden toplamayı hedeflemiştir. Devletin hazine kazançlarının temel işlevi, gerekli olan masrafları gidermek olduğundan Fiskalizmin diğer bir uzantısı da masrafları azaltmaktır. Osmanlılar da, değerli madenlerin ülke dışına çıkmasını engellemek ancak dışarda alımına müsaade etme politikasını benimsemiştir¹⁸⁶.

Devlet, halkın iâşe sorunu ile karşılaşmaması amacıyla bir malın üretim aşamasından tüketimine değin tüm basamaklarında etkin olmuş, pazarı denetim altına almıştır. Tekel yönelimli fiyatları önlemiş, mal arzının üst sıralarda tutulmasını vs. baskıcı usuller ile fiyatların düzenliliğini sağlamıştır. Bu koşulların değişmesi halinde de narh uygulaması araya girmiştir. Bilhassa tarımsal ürünlerde iklim koşullarından ötürü mal arzının değişkenlik göstermesi, fiyatlarda tüketiciyi kollamak adına narh yani fiyat yöntemini gerektirmiştir. Ancak her ürüne narh uygulanmamış, bilhassa lüks harcamalara dahil olan; ipek halılar, kıymetli yüzükler, mücevherden kılıçlar vs. gösterişli ve pahalı ürünlerin fiyatı serbest biçimde belirlenmekteydi¹⁸⁷. Kısacası devlet, hem üreticiyi hem de tüketiciyi fiyatlara karşı daima savunan bir ekonomi politikası izlemiştir ve fiyatların belirlenmesinde “müdahaleci” bir ilkeyi kabul etmiştir¹⁸⁸. Osmanlı Devleti, fiyatlardaki dengesini de narh yöntemi ile sağlamıştır¹⁸⁹. Zamanla da narh faaliyetleri öncelikli olarak başkentin ve devletin ordusunun yiyecek ve içecek vs. karşılamak için ve bir kısım mallar için kullanılmıştır. Daha da mühimi, narh uygulamasının on yedinci asrın ortalarından sonra devamlılık arz eden bir etkinlik değil,

¹⁸⁴ Genç, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁸⁵ Yakup Akkuş, “Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)”, *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, Seri 52, Yıl 2009, s.115.

¹⁸⁶ Ünal, *a.g.e.*, ss. 82 - 87.

¹⁸⁷ Akkuş, *a.g.m.*, s. 128.

¹⁸⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁸⁹ Ahmet Güner Sayar, “Dünden Bugüne Osmanlı İktisat Düşüncesinin Temel Unsurlarına Bir Bakış”, *Türk Yurdu*, Sayı 148/149, Yıl Aralık 1999/ Ocak 2000, C. 19/20, s. 18.

muharebeler ve başkentin ihtiyacının giderilmesinde önemli problemlerin yaşanmasında veya ekonomik dengesizlik vesair olağanüstü hallerde müracaat edilen bir vasıta durumunu almış olmasıdır¹⁹⁰.

Osmanlı tarih yazarlarından Gelibolulu Mustafa Âli “*Narh umur-ı cüz’i değil, umûr-ı külliyyedendir.*” diyerek hükümdar ve vezir-i a’zamların küçük bir sorun fark edip narha gerekli önemi vermezlerse, her kişinin ürününü istediği fiyattan satabileceğini ancak bu gelirin hiçbir surette helal bir gelir sayılmayacağına dikkat çekmiştir. Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa (1689-1691) da, narh meselesi için “*Aval-i narh kitapta yoktur. Bey’ü şirâ (alışveriş) rıza-yı tarafeyn (iki tarafın rızası) ile olmalıdır.*” diyerek İstanbul’da narh uygulamasını sona erdirmiştir. Fakat, İstanbul toplumunu fakir kesim, aç ve yoksul bölgeleri kaplamaya başlamış, İstanbul iâşesinin diğer yollarla mümkün olamayacağı ortaya çıkmış, narh uygulaması yeniden gündeme gelmiştir. Narh uygulaması genellikle toplumun esas gereksinimi olan yiyecek ürünlerinde, giysi ve türlü kullanım eşyalarında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, narh fiyatlarını olabildiğince düşük seviyeye indirmeye çalışmış ancak tekel ve denetim koşulları neticesinde fiyatların artışı engelleyememiştir¹⁹¹.

2.3.Osmanlı İdari Bozulmalarının Maliyeye Yansımaları

Kanuni Sultan Süleyman vefat ettiğinde devletin dış hazinesinin harcamaları, gelirlerine oranla fazlaydı. Bu zamandan otuz yıl sonrasına kadar gelir ve masraf farkı pek fazla değildi. On altıncı asrın bitmesiyle, on yedinci asrın ilk yıllarında tekrar savaşlar ve özellikle Anadolu’daki Celali Olayları sebebiyle devletin geliri tümünden azalmışsa da Zitvatorok Antlaşması (1606) ve memleketin celalilerden kurtulmasının ardından gelir ve masraf farkı biraz da olsa azalmaya başlamıştır. Üstelik padişah I. Mustafa Dönemine kadar darlık çekilmemiştir. Ancak bu dönemden başlamak üzere I. Mustafa’nın öldürülmesi, II. Osman’ın cülus bahşişi, Lehistan’a yapılan sefer, İran savaşının devam etmesi, IV. Murad’ın cülus bahşişi, toplam beş yılda dört kez taht değişikliği ve bunlara zorunlu olarak cülus bahşişi verilmesi, Sultan Mustafa’nın annesinin, oğlunu hükümdar olarak başta bırakmak amacıyla devletin iç hazinesinden

¹⁹⁰ Pamuk, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁹¹ Ünal, *a.g.e.*, ss. 142 - 147.

aldığı bir hayli altın gibi sebepler ile iç ve dış hazine bomboş hale gelmiştir. Sultan I. İbrahim'in gitgide çoğalan keyfiyeti ve kendisinin öldürülmesinin ardından oğlu IV. Mehmed'in hükümdarlığının ilk sekiz yılı Osmanlı Devlet maliyesinin en bunalımlı dönemlerinden bir tanesi olmuştur. Meydana gelen bu ekonomik sıkıntılar nedeniyle hazineye giren sağlam ve tam ayarlı akçe ve kuruşlar kuyumculara verilmiş, bunun karşılığında da verilenlerin bir akçe katı, eksik ve saf olmayan akçe alınmış, bu paralarla askere maaş verilmek istenmiştir. Bunun sonucunda da esnafın bu paraları kabul etmemesi ile ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Köprülüler Dönemi'nden, Viyana bozgununa kadar Osmanlı ekonomisi, bütçede açık vermeden yönetilmişse de 1683 yılı itibarıyla üç-dört cephede uzun süreli savaşlar nedeniyle ortaya yeni vergiler çıkarılmıştır. Bu da yeterli olmamış, sarayda olan altın ve gümüş eşyadan paralar kestirilmiştir. Mali mukataaların ve hasların bir yıl sonraki gelirleri dahi alınmış bunun üzerine mukataalara mültezim olarak kimselerin istekli olmamasıyla, defterde kayıtlı vergiler göz önüne alınarak, mukataalar yaşanan müddetçe yani ömür boyu devletin önemli kişilerine iltizama verilmiştir. Bu yüzden sancak ve eyaletlerde varlıklı âyan ve zorba kesim ortaya çıkmıştır¹⁹².

Bazı kaynaklara göre devletin esas düzeni, bilhassa hükümdar Üçüncü Murad'ın (1574-1595) sorumsuz yönetimi döneminden itibaren, bozulmaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı (1566) ile hükümdarın mutlak otoritesinin sembolü olamayan hükümdarların (İkinci Selim, Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmet) devletin başına gelmesiyle Osmanlı Devleti'nde idari güç birliğinde dağınıklık ve sorumluluktan uzak bir devir başlamıştır. Son kararın hükümdarın olduğu ve vezir-i â'zamın onun kesin vekili olması durumu, Kanuni Sultan Süleyman'ın ardından gelen hükümdarlar zamanında göz ardı edilmiştir. Bu hal de, yönetimde karışıklığın birinci sebebi olmuştur¹⁹³. Ünlü Osmanlı düşünürü Koçi Bey ise bu konuda; Osmanlı Devleti'nin çöküşünün ilk sebeplerinin Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde meydana geldiğini, fakat o dönemlerde Osmanlı Devleti'nin çok kudretli olması nedeniyle pek bir tesirinin hissedilmediğini ifade etmiştir. Esas bozulmaların Sultan Üçüncü Murad Dönemi'nde "Ağa Çırağı" ismiyle ulufeli kul topluluklarının içine "*cüce ve dilsizler*"¹⁹⁴ in

¹⁹² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 334-337.

¹⁹³ İnalçık, *a.g.e.*, ss. 43-46.

¹⁹⁴ Cüceler Osmanlı sarayında, saray eğlencelerinde ve şenliklerde cücelerin özel bir yeri vardı. Osmanlı sarayında Has Oda, Hazine, Kiler ve Seferli odalarında bulunan cücelerin görevleri dilsizlerinkine benzerdi. Okur yazar olanları saray kütüphanesi, hastahane vb. yerlerde çalıştırılırlardı. Fakat başlıca

girmesinin ardından ve ulufeli kulların sayılarının çoğalmasıyla tımar ve zeamet yapısının çökmeye yüz tuttuğu¹⁹⁵ bilgisini vermiştir.

On altıncı asrın başlamasıyla, İmparatorluk buhranlı bir aşamaya geçmiştir. Araştırmacıların çoğu da, Osmanlı Devleti'nde bu aşamanın ilk tohumlarını Kanuni Sultan Süleyman Devri'ne dayandırıp, Sultan Üçüncü Murad'ın egemenliği ile mutlak bir biçimde belirlendiği konusunda da aynı düşünceye sahiptirler. Aslında devlet, Üçüncü Murad Dönemi'nde en kapsamlı hudutlarına ulaşmışsa da toplumsal ve siyasi koşullarda bu dönemlere yakın İmparatorluğun lehine olmayan büyük çapta değişimler meydana gelmiştir. Bahsedilen asrın ortalarından itibaren ortaya çıkmış olan yoğun gelişmeler de devlet sistemindeki ve teşkilatlardaki bozulmayı hazırlamıştır¹⁹⁶.

Hükümdar Üçüncü Mehmet Devri, Osmanlı Devleti'nin geri çekilme döneminin başladığına bir sembol sayılmıştır. Buna ek olarak, Sultan Üçüncü Murad Devri'nde, Vezir-i âzam Sokollu Mehmet Paşa'nın vefatından itibaren çözülme adımları belirti vermiş, buna paralel olarak Üçüncü Mehmet Dönemi'nde belirginleşmiştir. Bilhassa, Sultan Üçüncü Mehmet Devri'nin vezir-i âzamları bilinçli ya da bilinçsiz yönetimin her alanına dahil olan çözülmenin nedenleri içinde yer almaktadır¹⁹⁷. Devletin meselelerinde kararların; sarayda hükümdara yakın olan, sorumluluk sahibi olmayan kimseler, sultanların hocaları, falcılar, valide sultanlar tarafından verilmesi sonucu hazinenin ve kadılıkların talan edildiği belirtilmektedir. Hükümdar, mutlak gücünü (1574- 1623) zaman aralığında kaybetmiştir. Hükümdarın otoritesinin azalması ile on yedinci asırda, kalıplaşmış yapıda esaslı değişimler ortaya çıkmıştır. Mesela; Sancak sistemine son verilmesi, kafes usulü sonucunda alışılan Osmanlı hükümdarı portresinin kaybolması gibi¹⁹⁸.

Sarayda söz sahibi kimselerin, sağlam paraları kendilerine tahsis edip, arayı bozuk ve eksik paraları askere maaş olarak vermeleri ve bu akçelerin pazara çıkarılması sonucunda devlet içinde enflasyon meydana gelmiştir. Bu tür kimselerin arzu ettikleri

---

vazifeleri soytarlık ederek padişahı ve saray halkını eğlendirmektir. Bazıları oldukça zeki, hazır cevap ve nüktedan olan cücelerin bir başka görevi de haremdeki kadınlarla padişah arasında haberleşme sağlamaktır., Özdemir Nutku, "Cüce", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.8, s. 105.

¹⁹⁵ *Koçi Bey Risalesi*, Haz: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, ss. 20-21.

¹⁹⁶ *Kitab-i Müstetab*, Yay: Yaşar Yücel, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 7.

¹⁹⁷ J. Von Hammer, *Osmanlı Devlet Tarihi*, Çev: Mehmet Ata, 2008, C.2, ss. 247-248.

¹⁹⁸ İnalçık, *a.g.e.*, ss. 46-47.

şeyler de vezir-i â'zam tarafından geri çevrilmemiştir. Arzuladıkları gibi dirlik ve rütbe alabilmişlerdir. Bahsedilen bu zaman diliminde yani 1650'lerde devlet yöneticilerini zorlayan bir diğer önemli mesele de hazine kazançlarının daha önce harcanmasından dolayı, hazinenin nakit para darlığı çekmesiydi. Yani gelecek senenin kazançları bile harcanmıştı¹⁹⁹. On yedinci asırda meydana gelen mâli krizi yok etmek için ilk kez, Osmanlı Devleti'nin gelir ve masrafını dengeye sokma girişimi meydana getirilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki gözle görülür bir siyasi, mâli, içtimai, ticari ve idari duraklamalar ve bütün ülkenin kadrolarında gevşeme dikkat çekmekteydi. Ancak, Osmanlı Devleti kudretli dönemlerinde elinde bulundurduğu üstün olma duygusunu ilerleyen devirlerde de üzerinden yok edememiştir²⁰⁰. Mâli durumdaki bu olumsuz gidişatın durmasını sağlamak amacıyla Dördüncü Murat ve Köprülüler Devri'nde oldukça başarılar elde edilmiştir. Ancak, üretim yöntemlerinde bir ilerlemenin olmaması, endüstri ve alım satımın önceki hareketliliğini yitirmesi, başarıların devam etmesini önlemiştir²⁰¹.

Bunlara ek olarak; Tımarlı sipahilerin cülus bahşişi adı altında para almaları kanun değildi. Sadece, Yeniçeriler ve kapıkulu ocaklarına dahil olan askerlere verildi. Hükümdar İkinci Osman, (1618-1622) Dönemi'nde kapıkulu ocakları ilk kez, cülus bahşişi almışlardır. Bu durum hazineye çok büyük zararlar vermiştir. Yine IV. Murad Dönemi'nde hazinede nakit bulunmadığından altın ve saraydaki bazı eşyaların bir miktarının eritilmesiyle sikke kesilmiştir ve âsilere dağıtılmıştır²⁰². Ekonomik sebeplerle askeri sebeplerin birbiri ile örtüştüğü görülmektedir. Bundan sonra muharebeler, Osmanlı Devleti için başarı ve kazanç kaynağı olmaktan çıkmış, gider kapısı olmuştur. Savaş süreleri uzadıkça, çoğalan masraflar nedeniyle gitgide ağır bir mâli krize bürünmeye başlamıştır²⁰³.

Toplum içerisinde ise; rüşvet benimsenmiş bir durum halini almış, ahlak yozlaşmış, çok miktarda dirliği olanlar halktan vergileri bir-iki kat fazla almaya başlamışlardır²⁰⁴. Bu rüşvet belasının evvelki zamanlarda Vezir-i â'zam Ali paşa

¹⁹⁹ Katib Çelebi, *Siyaset Nazariyesi*, Haz: Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2016, ss.33,35.

²⁰⁰ Hayta ve Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi, 2012, ss. 17-18.

²⁰¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 104.

²⁰² Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Padişahlarının Hayat Hikayeleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s.176.

²⁰³ Cezar, *a.g.e.*, ss. 71-74.

²⁰⁴ Yücel, *a.g.e.*, s. 8.

döneminde de içki, saz, söz meclislerinde olduğu bilinmektedir²⁰⁵. Bu denli bozgun olma durumu ve karmaşıklık, toplumun ve ülkenin yıkılacak hale gelmesine, hazinelerin azalmasına neden rüşvet olmuştur²⁰⁶. Düzenli olmayan giderlerin, gelirlere çok olması sebebiyle kul ta'ifesinin maaşları verilemez olmuştur. Bu sebepten rüşvet, çoğunlukla kul ta'ifesine birer kazanç kapısı olmuştur. Artık muharebelerde işe yarayacak kimseler kalmamıştır²⁰⁷. Çiftini terk eden reyanın da celali olması sebebiyle gelirin eksik olması mâli durumu çok yerinden oynatmış, paranın ölçüsü bozulmuş ve bu durumlar ülkede ekonomik ve ticareti büyük ölçüde bunalımlara sürüklemiştir. Aylıklarının düzenli bir şekilde verilmemesi kapı kulu ocakları içerisindeki güçlü düzeni de bozmuştur²⁰⁸. Şehirdeki tüccarlar toplanıp, “*Eskiden beri gümüş ticareti yasak idi. İstanbul’dan bir dirhem gümüş taşra çıkmazdı. Halen dahi men’ olundu, murad hemânortalığın nizamıdır.*” diyerek içinde buldukları durumu ifade etmişlerdir²⁰⁹.

Bu zamanlarda devletin hazinesini bitiren büyük felaketlerden iki sebep de Girit Savaşı ve Kullar mevacibi meselesiydi. Bunlara karşın Venedik Devleti’ne karşı kuvvetli bir deniz gücü oluşturmak gerekiyordu. Ekonomik kriz oldukça ağır bir durum sergiliyordu²¹⁰. On seneye yakın süren Girit Seferi sona erdirilemiyordu. Orduya gereken yiyecek, savaş araç-gereci ve para sağlanamıyordu. Reayadan bir-iki yılın sonrasının vergileri dahi alınmıştı²¹¹. Girit Seferi’nin sebep olduğu giderler nedeniyle bütçelerde gelirler, giderleri karşılayamamıştır. Bunun sonucunda da, verilecek olan ulufeyi tedarik etmekte büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Çünkü, yeniçerilerin adedi 50.000’i aşmıştı. Devletin kazanç kapıları, reyanın kaldırma gücünü aşan harçlar eklenerek harap edilmiştir²¹². Böylece yeniçerilerin de sürekli ayaklanma çıkarmaları da ordunun hariçten kuvvetini yaralamıştır. Bundan sonra, yıkılış tüm kötülükleriyle baş göstermiştir. Yavuz Sultan Selim’in altınlarla dolmasını sağladığı hazinelerde, şu an

²⁰⁵Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt - Tevarih*, Haz: İsmail Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, C.1, s. 213.

²⁰⁶Kurt, *a.g.e.*, s. 95.

²⁰⁷Yücel, *a.g.e.*, s. 24.

²⁰⁸Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 120-125.

²⁰⁹*Koca Sinan Paşa’nın Telhisi*, Haz: Halil Sahillioğlu, İslam - Tarih - Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004, s. 11.

²¹⁰İnalcık, *a.g.e.*, ss. 314, 342.

²¹¹Ünal, *a.g.e.*, s. 16.

²¹²Ünal, *a.g.e.*, s. 25.

maaş verebilecek akçe dahi yoktur²¹³. Akçenin de sürekli değerini kaybetmesi ile dış hazinenin gelirleri gitgide erimiştir. Çünkü kapıkulu ocakları ve diğer maaşlı görevlilerin aylıkları ve savaş giderleri bu hazineden gideriliyordu²¹⁴. Muharebe masrafları ile savaş dönemlerinde, hazinenin kazanç ve masraf miktarlarında ansızın artma görülmüştür. İlave masraflar için, doğal olarak ilave kazançların icap ettiği anlaşılmaktadır. Hazineden bir şeyin çıkması için, bir şeyin de girmesi lazımdır. Bu yüzden, muharebe dönemlerinde fazlalaşan masrafları gidermek amacıyla borçlanma yolu ya da yeni harçlar icat etmek ve bu esnada para düzenlemesi yapmak gereklidir²¹⁵. Muharebeye iki misli hazine ile yani hazırlıklı gitmek şarttı. Hatta askere bahşiş vermek gerekti. Kara savaşları için hazırlık ne derece önemli ise, deniz savaşları için daha önemliydi²¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde, büyük çaplı muharebelerde çoğunlukla vazife başındaki Başdefterdar ordu defterdarı şeklinde savaş alanına gönderilirdi. Merkeze de yeniden bir defterdar tayin edilirdi. Ordu hazinesi ve Rikab hazinesinin ayrılması muharebe dönemlerinde yapılmaktaydı. Ancak muharebe olmayan dönemlerde bu şekilde bir ayrılık yapılandırması söz konusu değildi. Devletin asıl hazinesi, hazine-i amire ismiyle bilinirdi. Ordu hazinesi, sefer masraflarının tedariki ile sorumlu bir hazineydi. Ordu defterdarı, adı geçen hazineden savaştaki askerin aylığını verir, onları yedirip içirir, sefer için ihtiyaç olan araç ve gereçle alakalı masrafları giderirdi. Denilebilir ki, sefer zamanlarında devlet maliyesinde rikab ve ordu hazineleri hesaplamaları haricinde Hazine-i Âmireye has hesaplamalar da kaydedilmekteydi. Osmanlı Devleti, bütçe için başka bir deyişle kesin hesap çıkarmak için yılın son gününü beklerdi. Ordu hazinesi için, sene sonu demek, muharebenin sona ermesi demektir. Muharebelerin başlama ve sona erme zamanları ise, hazar senelerinin bütçe zamanları ile birbirine uymazdı. Bu sebeple, seferin olduğu senelerde devre sonu gelince bütçe diye ilk olarak, donuk kalıplar doldurulurdu. Ordu hazinesinin hesapları ilk seferde buraya dâhil edilmezdi. Muharebenin sona ermesi ve ordu defterdarının kendi tuttuğu defteri ayrı olarak sunması istenirdi²¹⁷. Basit bir açıklama ile Ruznâme: Osmanlı İmparatorluğu'nda mâli

²¹³ Altınay, *a.g.e.*, s. 20.

²¹⁴ Kamil Kasacı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Öncesi Islahat Önerileri ve Girişimleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987. s. 39.

²¹⁵ Özgenç ve Özvar, *Osmanlı Maliyesi - Kurumlar ve Bütçeler - 1*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006, ss. 158-159.

²¹⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 271.

²¹⁷ Cezar, *a.g.e.*, ss. 115 – 120.

şubelerde günlük şekilde kazanç ve masraf hesaplarının kaydedildiği defterlere verilen isimdi. Savaş bütçelerinin tümünde, masraf kalemlerinde sabit olan tek ibare ulufe ödeme meselesiydi. Bu konu adı altında, yeniçeri ve sipahiler yani ulufe alan bütün askeri grubun maaşları yer almaktaydı. Sefer ruznamçe defterleri, üç aylık ve iki seneye değin ulaşan bir zaman zarfını kapsamaktadır²¹⁸. Ordu hazinesi tarafından verilecek olan aylık miktarı doğal olarak, sefere gönderilen kapıkulunun sayısı ile belirlenmiştir. Merkezde kalmış olanların aylıkları ise Rikab Hazinesinden karşılanırdı. Ordu hazinesi, sefer esnasında askerin her çeşit yiyeceğini, savaş malzemesini vs. ihtiyacını karşılamak zorundaydı. Aynı şekilde, sefer esnasında kapı kullarına sefer bahşişi ve terakki gibi ilave ödemeler yapmak icap ediyordu. Sözüün kısası, sefer demek daha çok silah, daha çok savaş araç gereci ve daha çok iaşe anlamına geliyordu. Sefer senelerine özgü, gelirlerin baş kısmında evvelce avâriz geliyordu. Ancak, avâriz on yedinci asrın ardından sürekli alınır olmuştur. Olağandışı bir harç olma özelliğini de yitirmiştir. Avâriz vergisi haricinde sefer dönemlerinde reayanın değişik sorumlulukları da olurdu. Bu sorumluluklar çoğunlukla aynı olmakla beraber, icap ettiğinde nakite dönüştürülür ve bedeliyye ismiyle toplanırdı. Sürsat ve nüzül bedeli bahsedilen vergilerdendir. Bedeliyye başlığı altında ise; deve, katır, at ve araba vs. alındığı görülmektedir²¹⁹. Yani vergiler, sadece para şeklinde alınmıyordu²²⁰. Devletin gelirlerini artırmak hususunda birçok yola başvuruluyordu. Alınan önlemlerden birisi de mali manada, seferin olmadığı dönemlerde bilhassa askeri masrafları ve askerin sayısını düşürmek olmuştur. Hazinenin borçlarının da ileriki tarihlere atılması da başvurulan yöntemlerden bir tanesiydi. Bu konuda yapılan “cizye reformu” da asrın bitimine yakın gerçekleştirilen önemli iktisadi işlerdendir. Yeni harçlar, vergilerin zamları bir başka önemli önlemlerdendir. En etkili önlemlerden bir tanesi de “Müsâdere”²²¹ idi. Göze çarpan önlemlerden biri de “İltizam”²²² alanına dayanmıştır²²³.

²¹⁸Süleyman Polat, “Osmanlı Askeri-Mali Tarih Kaynaklarından Sefer Ruznamçe Defteri ve Bütçelerinin Kaynak Değeri Üzerine İncelemeler”, *Akademik Bakış*, Sayı 15, Yıl 2014, C.8, ss. 242-254.

²¹⁹ Cezar, *a.g.e.*, s. 118-119.

²²⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985, s. 265.

²²¹Müsâdere usulü, Osmanlı Devleti'nin ilk senelerinde yalnız devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir ceza türü iken zamanla merkezî yönetime siyasî ve iktisadî menfaat sağlamak amacıyla başvurulan bir araç halini almıştır. Devletin kuruluşundan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren bir buçuk yüzyıllık süreçte keyfi müsâderelere pek rastlanmamışsa da Fâtih Sultan Mehmed döneminden (1451-1481) itibaren Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar yaklaşık dört yüzyıl

Devlet hazinesinde gelirleri çoğaltacak değişimleri Kanunnâmelerde uygulama imkanı olmayınca, devletin gitgide artan nakit gereksinimini gidermek için sürekli girişilen seferlerin icap ettiği gereksinime karşı, ferman ile koyulan vergileri çoğaltma yoluna başvurulmuřtur²²⁴. Reaya bu dönemde dūřmanın karşısında durmak istemiştir ancak, hūkūmetin hazinesinde tek bir akçe dahi bulunmadığından bu istekleri bořa çıkmıştır. İstanbul'un önde gelen kişiliklerine danışılmış ve elde edilen para 100.000 kuruşu geęememiřtir²²⁵. Bir gelir arttırma yöntemi olarak, hazinede nakit kalmadığında kadınların süs eşyalarından başka altın ve gümüş eřya alışverişi yasaklanmıştır. Kiřilerin sahip olduğu fazladan altın ve gümüş eşyanın darphaneye verilerek saf gümüşün dirhemi onar ve altının ölçüsü 6 kuruş, 30 para olmak kaydıyla bir fiyat belirleyip bu şekilde altın ve gümüşten önceki sikkelere oranla 5/1 tutarı karışık, ikişer kuruşluk sikke bastırılarak savaş masrafına oldukça geğici bir çözümlu bulunmuştur. Osmanlı Devleti bu dönemde hazinesinin boř olması nedeniyle etrafa danışarak, tek çare olarak belli bir tutar borç para için başvurmayı bile düşünmüřtür²²⁶.

Yirminci asrın ilk yıllarında da ordu masraflarının çoğalması ile bir yandan yeni borçlanmalar diğer yandan senelik borçların ödenmesi meselesi en üst seviyeye çıkmıřtır²²⁷. Osmanlı devlet idarecileri tedbir almakta yeterli olamamışlardır. Almış oldukları klâsik tedbirler de yararlı olacağına, mevcut durumu daha beter hale sürüklemiřtir²²⁸. Buna ek olarak devletin en önemli konumunda olan Vezir-i â'zamların da maliyeyi düzeltme çabaları olmuştur.

---

boyunca çeşitli şekillerde uygulanmıştır., Tuncay Öğün, "Müsadere", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, C. 32, s. 67.

²²²Terim olarak; Özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması demektir. Bu işi yapan kişiye de mültezim denirdi., Mehmet Genç, "İltizam", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C.22, s. 154.

²²³Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi 207, İstanbul, 2003, ss. 16-17.

²²⁴Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cem Yayınevi, 1995, C.2, s.295.

²²⁵Altınay, *a.g.e.*, s. 10.

²²⁶Uzunçarřılı, *a.g.e.*, ss. 599-600.

²²⁷Pamuk, *a.g.e.*, s. 206.

²²⁸Kasacı, *a.g.t.*, ss. 17-18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEZİR-İ Â'ZAMIN MÂLİ YETKİLERİ

3.1.Kapıkulu Ordusunun Maaşlarının Teminindeki Rolü

Vezir-i â'zamin devlet merkezindeki en önemli sorumluluklarından bir tanesi asker ocaklarının üç ayda bir verilen aylıklarının dağıtılması konusu idi. Yeniçeri sınıfının ücretleri Divan-ı Hümâyun'da verilirdi, diğer askeri gruplarınkı ise vezir-i â'zamin konağında diğer bir adıyla paşa kapısında vezir-i â'zamin huzurunda verilmesi kuraldı²²⁹. Üç ayda bir verilen bu ulufelerin dağıtılması, sağlanması ve düzenli bir şekilde verilmesi vezir-i â'zamları epey meşgul eden ve düşündüren konulardan birisi olmuştur²³⁰. Yapılan bu aylık dağıtım meselesine ise “*sergi döşemek*” adı verilirdi ve bitiminde “*devr-i muhasebe*” yapıp ücretlerin dağıtılması konusu sona ererdi²³¹. Bu başarısından dolayı vezir-i â'zama teşekkür hatt-ı hümayunu, bir kürk ve hançer gönderilirdi²³². Yeniçeriler aslında vezir-i â'zama değil, direkt olarak hükümdara bağlıydılar. Vezir-i â'zamlar ancak yeniçeri kâtibinin atamasında etkili oluyorlardı. Yeniçeri kâtibi, tüm yeniçerilerin aylık defterlerini tutmak, atama ve rütbelerinin yükseltilmesi ile meşgul olurdu. Bu şekilde vezir-i â'zam aslında mâli açıdan da yeniçerileri teftiş etmiş olurdu²³³.

Uulufelerin dağıtılması işi; Galebe divanı esnasında, yeniçeri ocağından askerlerin katılımı daha fazla olduğundan tören daha görkemli bir hâl alırdı. Deriden yapılan keselerin içine koyulan ulufenin, her on kesesi bir yığın olup, veznedarların vasıtasıyla vezir-i â'zamin ağzından, kapıkulu halkına mevaciblerin verilmesine dair müsaadesini içeren yazıyı aldıktan sonra Muhzır Ağa aracılığıyla kapıkulu ocağına haber ulaştırılırdı²³⁴. Bu mevaciblerin dağıtılması meselesi, arabi aylar dikkate alınarak yapılmaktaydı. “*Muharrem, Safer, Rebiü'l- evvel*”, maaşları, bu bahsedilen üç ayın ilk

---

²²⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 130.

²³⁰ İpşirli, *a.g.m.*, s. 417.

²³¹ Yetkin, *a.g.m.*, s. 366.

²³² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 130.

²³³ Ünal, *a.g.e.*, s. 74.

²³⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 24-36.

harflerinin alınması ile “*Masar*” ismini almıştır²³⁵. Yani ; *Masar*: *Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel* aylarının ulufesine verilen addır²³⁶. “*Rebulâhir, Cemâziyel-evvel, Cemâziyel-âhir*” aylarının ulufeleri de yine baştaki üç harfin alınması ile “*Recec*” ismiyle adlandırılmıştır. “*Recep, Şaban, Ramazan*” aylarının ilk ikisinin ilk hecesinin ve Ramazan ayının da son harfinin alınmasıyla oluşturulan bu ayların ulufesine de “*Reşen*” ismi verilmiştir. Son olarak “*Şevval, Zilkade, Zilhicce*” aylarının ulufesine de “*Lezez*” adı verilmiştir. İki ulufe birlikte ödenirse de buna da “*Kıstayn*” ismi verilmiştir²³⁷.

Ulufe tedarik etmek çoğu zaman vezir-i â'zamlar için ortak problem olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, devletten aylık alan kapıkulu ocağındaki askerlerin isimleri diğer mâli belgelerdekine benzer, okunması güç bir yazı çeşidi olan *siyakat* ile yazılır ve ulufe defterlerine kaydedilirdi. Bu belgelerde yazılı adlar bir tür kadro belgesi olduğu için bu isimlere “*Esâme*” adı verilmiş, ismi yazılı olan askerlere verilen kağıtlara da “*Esâme Kağıdı*” adı verilmiştir. On yedinci asırdan itibaren ocağın düzenini yitirmesine bağlı olarak, bu esameler alınmaya ve satılmaya başlanmıştır. Bunun yanında sahipsiz kalan kadrolara ücretler tahsis edilmiş ve bu paralar başka kimselere kazanç sağlamıştır. Bu nedenle ara sıra fazladan olan ya da sahipsiz kalan esamelerin kontrolü yapılmış ve elde edilen gelirlerin de devletin hazinesine akması sağlanmıştır. Ancak esâme belgelerinin alınma ve satılma işine müsaade edilince ocak düzeninin önemini yitirme nedenlerine biri daha ilâve edilmiştir. Bunun sonucunda, vefat etmiş olan kapıkulu ocağı askerlerinin belirlenmesi olanağı ortadan kalkmıştır. Bu işle alakalı ya da alakasız kişiler kadro sahibi olmuşlardır. Yani bir kısım kimselere gelir kaynağı oluşmuştur²³⁸. Hal böyle olunca vezir-i â'zamlar dönem dönem güçlüklerle karşılaşmışlardır.

Örnek olarak; Yükseliş Dönemi'nin son vezir-i â'zamı aynı zamanda üç hükümdara vezir-i â'zamlık yapmış ve ünü yaygın olan Sokullu Mehmed Paşa (1566-1579)²³⁹; Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünün ardından, II. Selim devletin başına geçtiğinde, devletin kasasında ne cülus bahşişi verecek para ne de askerinin maaşını karşılayacak hazine vardı. Bunun üzerine, Vezir-i â'zam Sokullu Mehmed Paşa,

²³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 329.

²³⁶ Mehmet Mert Sunar, “Ulufe”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, C.42, s. 124.

²³⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 329.

²³⁸ Abdülkadir Özcan, “Esâme” *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C.2, ss. 355-356.

²³⁹ Erhan Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa” *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, C.37, s. 357.

bir karışıklık çıkmasını önleyerek²⁴⁰ rebii'1 - âhirin üçüncü gününde gayretleriyle, kapukulu askerlerine maaşlarını vermiştir²⁴¹. Başka bir örnek; buhranlı dönemlerin ilk yıllarında (1592) sadaret makamında üçüncü kez görev yapan Vezir-i â'zam Siyavuş Paşa, nâm-ı diğer “Kanjeli” sadaret işleri ile yoğun olarak ilgilenmiştir. 27 Ocak 1593 tarihinde salı günü kulların maaşlarını ve yeniçerilerin de aylıklarını vermek gerekiyordu. Siyavuş Paşa, hazinede yeterli para olmadığından iç hazineden borç alınmak kaydıyla askerlerin ulufesinin kademeli olarak verilmesini teklif etmiştir. Ancak, “*Hayır, noksan üzere ulûfe almazız*” diye feryat figan eden askerler, Divan-ı Hümâyun’da ayaklanma çıkarmışlardır²⁴². Bunun üzerine Siyavuş Paşa, iç hazinede ve kilerde ne miktar gümüş ve altın eşya bulunuyorsa hepsinin darphaneye götürülmesi ve tekrardan sikke olarak kestirilmesi amacıyla hükümdardan bir “Hatt-ı Hümâyun” almıştır. Tüm bu eşyaları piyasadan kaldırtıp, toplatmıştır. Neticede 150 okka altın ve 800 okka gümüş toplanmıştır. İşte bunlarla sikke kestirilmiştir ve askerlere dağıtılmıştır²⁴³.

İlerleyen dönemlerde de devam eden, vezir-i â'zamların ulufe tedarik etme meselesi, on yedinci yüzyılda 1655 senesinde ekonomik sıkıntılarının olduğu ortamda (celali ve valilerin sebep olduğu düzensizlikler, Girit ve Kırım meseleleri) Vezir-i â'zam olan Malatyalı Süleyman Paşa, ekonomik bunalımı gidermek amacıyla iki-üç senelik vergilerin nakit para ile iltizama verilmesi, Yahudi kuyumculardan alınmış olan züyuf akçenin kapıkulu askerlerine maaş olarak verilmesi konusundaki tedbirleri ile durumun iyileşeceğini ümit ettiyse de durum daha da kötüleşmiştir²⁴⁴. Askerlerin maaşlarını iç hazineden borç yoluyla aldığı para ile ödemeye çalışmıştır²⁴⁵. Enderun hazinesinden alınan birkaç yüz kese ile de mâli darlık giderilememiştir. Son kez tevcihler, müsadere ve borçlanma ile elde edilen para, maaşlara yeterli olmadığından hazinedeki sağlam olan paralar kuyumculara verilmiş ve “*çingene ve meyhane*” akçesi adı verilen “*kırkık ve kızıl*” yani bakır oranı çok olan akçe ile değiştirilip zorlukla mevacib tamam edilebilmiştir²⁴⁶. Kuruş 80 akçe, esedi 70 akçe iken; kuruş 120, esedi de 110 akçe,

²⁴⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 417.

²⁴¹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 308.

²⁴² Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâima*, Haz: Mustafa İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, C.1, s. 58.

²⁴³ Şakir, *a.g.e.*, s. 133.

²⁴⁴ Bekir Kütükoğlu, “Süleyman Paşa, Malatyalı”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, C.38, s. 98.

²⁴⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Zeyli Fezleke*, Haz: Nazire Karaçay Türkal, Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 32.

²⁴⁶ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 99.

“meyhane akçesine” değiştirilmiş, kulun maaşı da bu şekilde ödenmiştir. Ama askerler bu yeni para ile ihtiyaçlarını karşılayamamışlardır. Çünkü esnaf “züyuf akçe” yani eksik akçeyi kabul etmemiştir. Ellerindeki ulufe çingene akçesi, sâfi bakır ve tenekedir. “Çarşıda kimse almaz ve hâlâ ulufemizden bâki kalan akçe kesemizdedir” diyerek ayaklanmışlardır²⁴⁷. Alınan yanlış önlemlere bir de ulufe meselesi eklenince tarihte “Çınar Vakası” ismiyle bilinen çok acıklı olay gerçekleşmiştir²⁴⁸.

Vezir-i â'zamların askerlere maaş tedariki için çabalarını telhislerde de görmek mümkündür. 1601 senesinde sadaret makamına getirilen Yemişçi Hasan Paşa, “Saa'detlü padişahım: Bugün yeniçeri kullarınızın mevacibleri bi't-temam verilip dahi mânde olan bölük halkı ve cebeci, topçu, kapucu, mehter, ehl-hiref vs. tevaife bir miktar verilip, tesliyet olunmuştur. Bâkileri dahi devletlü padişahım eyyam-ı sa'adetinde şundan bundan tedarik olunur. Kul salı günü elbette ulufelerini isterler, bu ulufeyi her yıl hem temâm hem bayramdandır. Ve beş gün evvel alıgelmişlerdir. Malumunuz Rumeli seferinde gelmişlerdir. Yeni baştan bir fitne ve fesad kapısını açmaya bahane ararlar. Bunların zabtları ve istihdamı vaktiyle ulufeleri verilmekle müessirdir. Şimdi bu mevacib için 320 yük akçe inayet buyurun. Zikr olunan akçeler geldikde içeriye teslim olunur. Bundan geriye ilaç yoktur” sözleriyle telhisinde içinde bulunduğu durumu ifade etmiştir²⁴⁹.

Vezir-i â'zamlar, büyük bir sorumluluk gerektiren bu mesele karşısında çeşitli çareler de üretmeye çalışmışlardır. 1623 yılında ikinci defa sadrazamlığa getirilen Mere Hüseyin Paşa, ordudaki askerlerin aylıklarının ödenme zamanında hazinede para bulunmadığı için, valide sultan ile darphaneyi saraya taşıyıp altın ve gümüş eşyaları, üzengileri, başlıkları vs. sikkeye çevirtmiştir²⁵⁰. Vezir-i â'zam, kul taifesinden ürktükçe de iç hazineden bol bol ihsanlar vermiş, onları bu yolla teselli etmeyi bile denemiştir²⁵¹.

Ulufe sağlanacak askerler, yalnızca kapıkulu askerlerinden oluşmuyordu. Tımarlı sipahilerin bozulmasının ardından, harp senelerinde paralı asker yazma usulü de çoğalmıştı. Haliyle bu durumla alakalı harcamalar da devlet ordusunun hazinesine

²⁴⁷ Ahmet Refik Altınay, *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 6-8.

²⁴⁸ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 99.

²⁴⁹ Orhonlu, *a.g.e.*, ss. 25-33.

²⁵⁰ Hammer, *a.g.e.*, s. 747.

²⁵¹ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Nai'ma*, Haz: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, C.2, s. 509.

yüklenmiştir. Yine harp esnasında kapıkulu askerlerine ilave ücretler de verilmek zorundaydı²⁵². Vezir-i â'zam Bozoklu Mustafa Paşa, 1693 yılındaki Avusturya seferi dönüşünde askerlerin mevaciblerini dağıtabilmiştir. Ayrıca askerler arasında sayım yaptırmış ve bu sayede devletin hazinesine oldukça kazanç sağlamıştır²⁵³.

3.2.Sefer Finansmanındaki Rolü

Saltanatın sürekliliği için “halk, hazine ve ordu” lazımdır. Çünkü halktan hazine, hazineden de asker ortaya çıkmaktadır. Asker ile de düşmana karşı zafer kazanılmaktadır²⁵⁴. Osmanlı Devleti varlığının ve kuvvetinin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla yapacağı muharebelerde ordusunu savaflara en iyi biçimde hazırlamaya özen göstermiştir. Bu plan dahilinde Osmanlı Devleti, sınırlarındaki ülkelerle yaptığı muharebeler esnasında, ordusunun sınır bölgelerinde ve düşman topraklarındaki askeri hareketlerini başarılı bir biçimde ilerletebilmek amacıyla lazım olan silah, cephane, yiyecek, ve mâli kaynakların sağlanmasına ve gerek duyulan mevkilere hızlı bir biçimde ulaştırılmasına oldukça önem vermiştir. Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından beri, daima savaş içerisinde olduğundan, muharebelerin mâli kaynaklarına önem vermiş, aynı zamanda yaşamış olan diğer devletlerden farklı olarak da; muharebeyi dışarıdan ekonomik yardım ve desteklerle değil, aksine bizzat kendi öz kaynaklarıyla sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti'nde hükümdarın bizzat gittiği seferlere, devletin asıl hazinesi olan hazine-i âmire götürülürdü. Ancak gitmediği seferlere, ordu hazinesi tayin edilirdi. Sefer sırasında, her çeşit maddi gereksinimin karşılandığı bu ordu hazinesine, savaş için devletin merkezinden verilmiş olan hazineye ek olarak, çeşitli eyaletlerden de yardım isteğinde bulunulurdu. Askerlerin sefer sırasında moral ve motivasyonunu çoğaltmak için uygulanmış olan terakki ve tevcih ismi altında mâli destekler de bulunmaktaydı. Askeri harcamalar arasında göze çarpan önemli öğelerden biri de savunma amaçlı yapılan harcamalardır. En fazla üzerinde durulan mesele ise; kalenin inşâsı ile bakım ve

²⁵² Cezar, *a.g.e.*, s. 119.

²⁵³ Abdülkadir Özcan, “Sergi”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, C.36, s. 558.

²⁵⁴ Yücel, *a.g.e.*, s. 24.

onarımı adına yapılmış olan harcamalardır²⁵⁵. Osmanlı Devleti'nin hem sefer öncesi hem de sefer esnasında önem verdiği hususlardan bir tanesi kale tamiriydi. Düşman saldırılarına karşı devletin gücünü ve savunma noktasını oluşturan kaleler, istihkâmların kuvvetlendirilmesi, savaş araç-gereci ve cephane yönünden de önemliydi. Çünkü kaleler bir askeri depo ayrıca bir üst karakol görevi görmekteydi. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, tamir meselesiyle kalelerin savunma kuvvetini arttırmaktaydı²⁵⁶.

Önemli askeri hareketlerde, gerekli olan bir kısım idâri, ekonomik ve askeri konuları çözmek amacıyla Divan-ı Hümâyun'a bağlı çeşitli kalemlerin ve buralara dahil olan defterlerin de muharebeye götürüldüğü bilinmektedir. Muharebeye giden orduya, önce asker mevacibi ve zorunlu savaş masraflarına harcanması amacıyla merkezi devlet hazinesinin olanakları doğrultusunda nakit tahsis olunurdu. Şu hususu da belirtmek lazım ki; on altıncı asrın sonları ile on yedinci asrın başlangıcında meydana gelen uzun süreli Avusturya ve İran muharebeleri ile Celali isyanları sonucunda, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman Devirleri'ndeki başarılı fetihlerle doldurulmuş olan devlet hazinesi boşalmış ve devlet hazine tahsisinde zorluk çekmeye başlamıştır. Bu sebeple ara sıra iç hazineden borç alınması yoluna dahi başvurulmuştur. Savaş hazinelerinin gelirleri içerisinde, ilk dönemlerde bir defaya mahsus, olağanüstü dönemlerde halka yüklenen ancak araştırıldığında neredeyse her sene tahsil edilmiş olan "avârız" çeşidinden olan vergiler önemli bir kaynak olmuştur²⁵⁷. Osmanlı Devleti tarihinde yıllar içerisinde Sultan III. Murad Devri'nde, Avusturya ve İran muharebelerinin yaşandığı sıralarda hazine 70.000.000 akçe açık vermiştir. Bunun üzerine dış hazinenin, savaş giderlerine yeterli gelmemesi nedeniyle ilk defa iç hazineden, dış hazineye para aktarımı yapılmıştır²⁵⁸. Vezir-i â'zam Kuyucu Murad Paşa'nın döneminde (1606-1611) meydana gelen Celali Seferi sırasında iç hazineden 500.000 tutarında altın alınmış, bunun 100.000 altını maliye hazinesine bırakılmış, kalan 400.000 altını da Murad Paşa, sefer ihtiyacı için yanında götürmüştür²⁵⁹.

²⁵⁵ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", *Turkish Studies*, Ankara, 2012, Sayı 7\4, ss. 2270-2279.

²⁵⁶ Ersin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Sefer Organizasyonlarında Kullandığı Hayvanlar (XVI. – XVIII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Ağrı, 2019, s. 16.

²⁵⁷ Ömer İşbilir, "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, ss. 70-91.

²⁵⁸ Kasacı, *a.g.t.*, s. 44.

²⁵⁹ İşbilir, *a.g.t.*, s. 73.

1653 yılında sadaret makamına getirilen Vezir-i â'zam Derviş Mehmed Paşa da devletin hazinesine kazanç sağlamak ve Girit seferinin giderlerini karşılayabilmek amacıyla birçok bahane ile verilen armağan, câize ve rüşvetleri, bundan başka vazifelerin açık arttırma ile satılması yoluyla kazanılan paraları devletin hazinesine gelir olarak kazandırmıştır²⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nde deniz seferleri en masraf gerektiren askeri hareketlerdi. Bu sebeple Akdeniz'de önemli bir donanma kuvveti bulundurmamak mecburiyetindeydi²⁶¹. Sefer hazırlıklarında ordu, zahire ve her çeşit araç- gereç naklinde çok sayıda gemiye gereksinim olduğundan, tersanelerde kalyonların haricinde çeşitli gemiler inşa edilmekteydi. Donanmanın oluşturulmasında yeni gemi inşası ve eski gemilerin yenilenip hazır duruma getirilmesi kadar, donanmada yararlanılacak insan gücü de mühimdi. Çoğu zaman devlet, donanma için ihtiyaç olan araç gereçleri halktan avarız yükümlülüklerinin karşılığında almaktaydı²⁶². On yedinci yüzyılda Çanakkale Boğazı'nın Venedikliler tarafından kuşatma altına alınması ve Anadolu'daki düzenin bozulması sebebiyle İstanbul'da ana gıda maddelerinin sağlanmasında zorluk çekilmiş, fiyatların artması ve düzenbazlık gibi olumsuz durumlar meydana gelmiştir. Buna ek olarak, ekonomik buhranlar nedeniyle donanmanın oluşturulamaması sorunu meydana gelmiştir. Bu durum üzerine sadaret makamına Tarhuncu Ahmed Paşa getirilmiştir. Girit'e savaş araç gerecinin gönderilmesi, donanmanın meydana getirilmesi, hazine masrafları vs. acil konular arasındaydı²⁶³. Özellikle, maliye işleri kötü ve düzensizdi. Bunun için vezir-i â'zamin tüm çabası, devletin gelir ve giderini düzelterek dengeli hale getirmek olmuştur. Ancak amacına bir türlü ulaşamamıştır. Çünkü saray halkı her işe karışmıştır²⁶⁴.

3.3.Saray Masraflarının Temini ve Kısılmasındaki Rolü

Osmanlı Devleti'nde; İstanbul'un fethinin ardından Topkapı Sarayı bir diğer ifadeyle Saray-ı Cedid de denilen saray, 1465 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından

²⁶⁰ Mehmet İpşirli, "Derviş Mehmed Paşa" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C.9, s. 194.

²⁶¹ Yıldız, *a.g.t.*, s. 11.

²⁶² Metin Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin Batı ve Doğu Seferlerine Konya Kazasının Lojistik Katkısı*, Yükek Lisans Tezi, Konya, 2014, ss. 30-31.

²⁶³ Erol Özvar, "Tarhuncu Ahmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, C.40, s. 21.

²⁶⁴ Şakir, *a.g.e.*, ss. 107-108.

inşa ettirilmeye başlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başına kadar da her devirde çeşitli kısımlar eklenmiştir. Başlangıçtan, on yedinci asra dek devletin merkezi olarak kullanılmıştır. Osmanlı saray yapısı genel hatları ile dört temel yapılanmaya sahip olmuştur: Harem, Enderun, Divan-ı Hümâyün ve Birun. Sarayın içerisinde idarî vazifeleri olan “matbah-ı âmire emini, ıstabl-ı âmire emini, arpa emini gibi eminler, cerrahbaşı, kehhâlbaşı vs. hekimlerle hünkâr imamı, padişah hocası” gibi ulemâ sınıfından olanlar bulunmaktaydı. Teşkilat olarak ise; fırınlar ve çalışanları, hastane, nakkaşhâne, mimarlar ocağı, mehterhâne, ıstabl-ı âmire bulunmaktaydı. Topkapı Sarayı’nın terk edilip, Dolmabahçe Sarayı’na geçilmesi, saray yapısında bazı vazifelilerin ön plana çıkmasını gerektirirken, bazılarının da geri plana atılmasına sebep olmuştur.

Sarayın ihtiyaçlarını karşılamak birinci öncelikti ancak sarayın içerisinde bulunan Harem’in de zamanla kalabalıklaşması ile on yedinci yüzyıl itibarıyla artan masrafları karşılamak güçleşmiştir²⁶⁵. Bu probleme yönelik sadaret makamında olan dönemin vezir-i â’zamları da devletin gelir ve gider durumunu da takip etmişlerdir. Masrafları karşılayabilmek adına hazinenin gelirlerini, giderlere oranla arttırmaya çalışmışlardır. Yani gelir ve gider dengesini sağlayacak çalışmalarda bulunmuşlardır. Gerektiğinde sarayın masraflarını kısıbilmişler ya da çeşitli vergiler koyarak bir denge sağlamaya çalışmışlardır²⁶⁶. Devletin hazinesine faydalı olabilecek şekilde, mecburi masraflardan yapılabilecek küçük miktardaki kesintiler ve vergiler ile darlıklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır²⁶⁷. Vazifesi sırasında almış olduğu bir kısım köklü tedbirler ile devlet müesseselerini geliştirmeye çaba harcayan²⁶⁸ Vezir-i â’zam Lütfi Paşa (1539), başlattığı uygulama ile hazineye yük olan fazla masrafları kısmış, 40 gün devam eden saray, düğün ve merasimlerin gününü 15’e düşürmüştür²⁶⁹. Kaynaklarda Kanuni Sultan Süleyman’ın kız kardeşi, Hatice sultanın düğün merasimindeki masrafları, düğün emirinin kaydettiği günlüklere göre 1.100 kese akçeye ulaşmıştır²⁷⁰.

²⁶⁵ Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, C.36, ss. 117-121.

²⁶⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 272.

²⁶⁷ K. Çelebi, *a.g.e.*, s. 127.

²⁶⁸ Ömer Döşemetaş, “Sadrazam Lütfi Paşa’nın Hayatı ve İlmi Kişiliği”, *Anasay Dergisi*, Sayı 5, Yıl 2018, s. 33.

²⁶⁹ Ümit Kılıç, “Sadrazam Lütfi Paşa’nın Dimetoka Vakfı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (OTAM), Sayı 22, Yıl 2007, ss. 111-112.

²⁷⁰ Defterdar Mehmet Paşa, *a.g.e.*, s. 105.

On yedinci yüzyıl vezir-i â'zamlarından Tarhuncu Ahmed Paşa da dokuz aya yakın sadaret makamındaki görevinde, devletin hazinesinde meydana gelen açığı kapatmak için alacağı mâli önlemlerin uygulanmasına hiç kimsenin karşı gelmemesi ve nerede para olursa olsun bunu almakta serbest olması kaydıyla²⁷¹ “*Halk kılıçtan korkar, gayri şeyden korkmaz*” diyerek yola koyulmuştur²⁷². Tarhuncu Ahmed Paşa'nın yaptığı ilk icraat savurganlığı azaltmak olmuştur²⁷³. Tophane, mutfak, tersane giderlerini ve gümrükleri denetlettirmiştir²⁷⁴. Bir vergi çeşidi olarak, Osmanlı Devleti'ndeki değirmenlerden de “öğütme resmi” olarak, her değirmenden her yıl birer “riyal”²⁷⁵ yani 80 akçe alınmasında, karar verilmesini sağlamıştır. Ancak, bu değirmen vergisinin alınması henüz Üsküdar mevkiine gelinmişken halkın karşılık vermesiyle sipahiler de “*Biz ulufe almazken değirmenlerimizden akçe alınmak ne demektir?*” diyerek itirazda bulunmaları üzerine değirmen vergisi uygulanamamıştır²⁷⁶. Yine halktan “kürekçi bedeli” adıyla bir vergi daha toplatmıştır²⁷⁷. Tarhuncu Ahmed Paşa devletin ekonomik durumunu öğrenmek amacıyla 1643 senesindeki eski Vezir-i â'zam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın son yılındaki dengeli olan gelir ve masraftan, şu anki masrafın neden arttığını öğrenmek için bu senelere ait olan on seneyi içeren kayıtları incelettirmiştir²⁷⁸. Devletin hazinesinin tüm yazılı kayıtları, defterdar Zurnazen Mustafa Paşa'nın konağında toplatılmıştır. Sabah - akşam fark etmeksizin vezir-i â'zamın isteği yerine getirilmiştir. Buradan çıkan sonuca göre, 24.000 akçe gelir, 25.000 akçe de gider belirtilmiştir. Söz konusu düzenlemeye tarihimizde “Tarhuncu Layihası” denilmiştir²⁷⁹. Birkaç senenin tablosu çıkarılarak on sene evvelki gelirin, masraftan çok daha fazla olduğu ve Vezir-i â'zam Kemankeş Kara Mustafa Paşa döneminde gelir ve masrafın dengeli olduğu, ancak o dönemden beri masrafın sürekli olarak artış gösterdiği

²⁷¹ Hammer, *a.g.e.* s. 509.

²⁷² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 263.

²⁷³ Tektaş, *a.g.e.*, s. 264.

²⁷⁴ Yunus Mercimek, *96 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2013 s. 5.

²⁷⁵ Osmanlı piyasasında ve arşiv kayıtlarında riyal ismine XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. Osmanlılar, İspanyol sikkesi reali riyal şeklinde adlandırmıştır. Bu adlandırma daha sonra çeşitli sikkeler için de kullanılmış, riyal ifadesinin çeşitli türleri ortaya çıkmıştır. Osmanlılar'ın çok sayıda yabancı paraya riyal adını vermesi, bunun zamanla “döviz” kelimesine benzer bir anlam kazandığını düşündürmektedir., Ömer Faruk Bölükbaşı, “Riyal”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, C. Ek-2, s. 426.

²⁷⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 264.

²⁷⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s. 20.

²⁷⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 336.

²⁷⁹ Şeref, *a.g.e.*, s. 247.

anlaşılmıştır²⁸⁰. Devletin gelir ve masrafını defterler vasıtasıyla inceleyerek problemi bulup harekete geçmişse de, çıkarlarına zarar gelenlerin, paşanın aleyhinde hareketleri sonucunda katledilmiştir. Tarhuncu Layihası adıyla bilinen bütçe, Osmanlı Devleti'nin o dönemki gelir ve masrafını göstermesi açısından önemlidir. Tarhuncu Ahmed Paşa israfı önlemesi ile kısa sürede boşalan iç hazineye 6.000 akçe kazandırmıştır. Vezir-i â'zamin öldürülmesinden sonra mali denge daha da bozulmuş, ortalık tekrar fırsatçılara kalmıştır. Vaziyet gün geçtikçe daha kötüye gitmiştir²⁸¹. Vezir-i â'zam Tarhuncu Ahmed Paşa döneminde bir dereceye kadar düzelmiş olan mâliye yeniden bozulmuş, giderler masrafların çok çok üzerine çıkmıştır²⁸². Bir de bunun üstüne bir kısım yetersiz vezir-i â'zamların sadaret makamını işgal ettikleri görülmüştür²⁸³.

Osmanlı Devleti'nin on yedinci asırda gerçek bir değişim içinde olmasının beraberinde getirmiş olduğu beklenmedik zorlu yönetim ve mali sorunlara ilaç olması umuduyla yapılan girişimlerin genel olarak netice vermemesi, devlet yöneticilerinin de sıkça değişmesine neden olmuştur²⁸⁴. Vezir-i â'zamların, vezir-i â'zamları takip ettiği Sultan İbrahim döneminde mali meselelerdeki deneyimleri ile bilinen Vezir-i â'zam Sofu Mehmet Paşa, sadarete gelmesinin ilk zamanlarında almış olduğu tedbirler ile masrafları kısarak devletin hazinesinde bir ölçüye kadar bir denge sağlamak için gayret göstermiştir²⁸⁵. O da ortak bir çaba olarak çalışmalarına ilk olarak sarayın içinden başlamış ve saraydaki savurganlığa engel olmaya çalışmıştır²⁸⁶. Saray harici giderleri kaldırmak istemiştir²⁸⁷.

Osmanlı saray teşkilatı ihtiyacının önemli bir kısmını oluşturan Matbah-ı Âmire; saray mutfaklarının bulunduğu kısımdı. Osmanlı Sarayı'nın mutfağı her asırda Osmanlı zarafetinin ve zenginliğinin göstergesi olmuştur. Topkapı Sarayı gibi içinde yaklaşık bir ilçenin nüfusuna yakın insanın yaşadığı teşkilatın gıda gereksinimi, buradan karşılanırdı. Topkapı Sarayı'nda günde ortalama beş bin kişilik yemek yapılırdı. Ulûfenin dağıtımında ve cülûs törenlerinde bu miktar on beş bin kişiyi bulurdu²⁸⁸.

²⁸⁰ Hammer, *a.g.e.*, s. 509.

²⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, Ocak 1978, Sayı 165, C.XLII ss. 84-85.

²⁸² Abdülkadir Özcan, "Kara Murad Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, C. 24, s. 365.

²⁸³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 122.

²⁸⁴ Davut Erkan, "Sofu Mehmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2016, C.2, ss. 521- 523.

²⁸⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 241.

²⁸⁶ Kasacı, *a.g.e.*, s. 177.

²⁸⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s. 264.

²⁸⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2008, s. 33.

“Matbah-ı Âmire” yani saray mutfağının nakit gerektiren ihtiyaçları da hazine-i âmireden ya da devlet hazinesine gelir temin edilen mukataa vs. ile karşılanırdı. Bu durum on dokuzuncu asrın ortasına dek sürmüştür. Ancak saray mutfağının masrafları giderek çoğalmıştır. On yedinci asrın başında matbah-ı âmirenin bir senelik masrafı 17.1019, sonra 21.1024, gittikçe de 32 milyonu bulmuştur. On yedinci yüzyılın ortasında ise bu miktar 46 milyona ulaşmıştır. Sarayın mutfak masraflarının devlet harcamaları içerisindeki hissesinin gitgide çoğaldığı görülmüştür²⁸⁹. Vezir-i â'zam Çorlulu Ali Paşa (1706) da saray mutfaklarının hesaplarına dair denetleme çalışması yapmıştır²⁹⁰ ve mutfakta yapılan israfı azaltmıştır²⁹¹. Bunun yanında devlet meselelerinde deneyim sahibi olan vezir-i â'zam, Osmanlı Devleti'nin ekonomik işlerini düzeltmeye çalışmış, gelir ve masraf dengesini kurmak istemiştir²⁹². Buna benzer çabaları olan Osmanlı Devleti tarihinde bir devre isimlerini de vermiş olan Köprülü ailesinin, ilk ve en önemli şahsiyeti Köprülü Mehmed Paşa; Köprülülerin, Osmanlı tarihi içerisindeki başarılı işleri Mehmet Paşayla başladığı için Köprülü ailesinin de kurucusu kabul edilmektedir. Bu ailenin Osmanlı tarihindeki başarıları Mehmed Paşa ile başlamış, oğulları olan Fâzıl Ahmed Paşa, Fâzıl Mustafa Paşa ile devam etmiştir. Amca-zâde Hüseyin Paşa da aileden olup bu devirde vezir-i â'zamlık yapmıştır. Ailenin, sadrazamlık vazifesini yerine getirirken siyasi becerilerini ustalıklı kullanmış olmaları, bu devrin Köprülüler Dönemi olarak adlandırılmasında en önemli etken olmuştur. Osmanlı Devleti'nin senelerdir kötü giden vaziyetini bir anda tersine döndürmüşler ve toplumda huzuru katı önlemlerle de olsa sağlamaya çalışmışlardır²⁹³. Köprülü Mehmed Paşa, 1657 yılında bağımsız bir vezir-i â'zam olunca hemen mâli konulara yönelmiştir²⁹⁴. Savurganlıkların ve boşa yapılan masrafların azaltılmasıyla para teminine önem vermiştir²⁹⁵. Kendilerine “Duâgû” ismi verilen kimselerin de vakıf ve gümrüklerden almış oldukları paraların tahsilini de azaltmıştır²⁹⁶. Köprülü Mehmed Paşa'nın 1660 senesinde düzenlediği bütçeye göre; devletin geliri 5.812 yük yani

²⁸⁹ Arif Bilgin, “Matbah-ı Âmire”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C.28, ss. 115-119.

²⁹⁰ Hammer, *a.g.e.*, s. 402.

²⁹¹ Tektaş, *a.g.e.*, s. 348.

²⁹² Münir Aktepe, “Çorlulu Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.8, s. 442.

²⁹³ Fatma Baş, “17. Yüzyıl Divanlarında Köprülüler Ailesinden Sadrazamlara Sunulan Kasideler Üzerine Bir İnceleme”, *Journal Of Turkish Language and Literature*, Volume 2, Issue 1, Winter 2016, s. 36.

²⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, ÜçDal Neşriyat, İstanbul, 1976, C.1, s. 79.

²⁹⁵ Şeref, *a.g.e.*, s. 255.

²⁹⁶ Fatih Çalışır, *Köprülü Sadrazamlar ve Sûfi Çevreler*, İsar Yayınları, İstanbul, 2018, s. 794.

14.531,5 keseye çıkmıştır. Masraf ise; 5.936 yük yani 14. 840 kese olup, aradaki fark 124 yük yani 308 kese olarak görülmüştür²⁹⁷.

Mali buhranlar karşısında düşünülebilecek en basit önlem ise masraflarda kısıtlamalara gitmek ve bir kısım tasarruflara yönelmek olmuştur²⁹⁸. Sadece on yedinci yüzyılda değil, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde de benzer çabalar mevcuttur. Vezir-i â'zam Fuad Paşa, askeri harcamalarda ve bütçede kısıtlamalar yapılması için gayret etmiştir. Bir gelir arttırma yolu olarak, gümüş ve altının kullanılmasını engellemek istemiştir. Fuad Paşa, herkesin sahip olduğu altın ve gümüş eşyaların ellerinden alınmasını ve bu eşyalarla da sikke bastırılmasını gerekli görmüştür. Memurların aylıkları ve devlet dairelerindeki harcamalarda da ciddi bir şekilde kısıtlamalar gerçekleştirmiştir. Hanım sultanlar, şehzadeler ve tüm görevlilerin aylıklarından belirli oranlarda kesintiler bile yaptırmıştır²⁹⁹. Sarayın haddini aşan giderleri, vezir-i â'zamlar tarafından yüklenen gereğinden fazla vergiler, ulema grubu başta olmak üzere halkın çoğunluğunun hoşuna gitmemiştir³⁰⁰.

3.4.Narhın Kontrol Edilmesindeki Rolü

Osmanlı Devleti'nde, narh konusuna özellikle hassasiyet gösterilmiştir. Her zaman ve her yerde aynı önemle uygulanmamış olsa da padişah ve vezir-i â'zamların, narh meselesine büyük önem verdikleri dikkat çekmektedir. Şöyle ki, vezir-i â'zamların çarşamba günleri çıkmış oldukları büyük kolda esnafın kalite, halk sağlığı ve fiyat konusunda belirlenmiş ölçülere uyup uymadığını kontrol ettikleri ve uymayanların da anında cezalandırıldıkları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde, günlük ve mevsimlik olarak yapılan narh uygulamalarının yanında ayrıca savaş, doğal afet, kıtlık ve sikke tashihlerinin ardından da yeni fiyat belirlemeleri yapılmaktaydı. Narh verilmesi, pazarda fiyatların nasıl değişiklik gösterdiğinin bilinmesi açısından gerekliydi. Bu durumu en iyi takip eden vazifeli de Muhtesip'ti. Muhtesip de, maiyetindeki kol ağaları ile çarşı ve pazarı sürekli kontrol ettiğinden Kadı'nın en mühim yardımcısı konumundaydı³⁰¹. Narh hususunda yalnızca belirlenen fiyattan satmak değil, bunun yanı sıra kalitenin

²⁹⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 336-337.

²⁹⁸ Tabakoğlu, *a.g.e.*, ss. 261-262.

²⁹⁹ Karal, *a.g.e.*, ss. 227-235.

³⁰⁰ Abdülkadir, Özcan, "Lale Devri", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C.27, s. 83.

³⁰¹ Mübahat Kütükoğlu, "Narh", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, C.32, ss. 390-391.

bozulmamasına da dikkat çekilmiştir. On sekizinci asırda birkaç kez defterdarlık makamına getirilmiş olan Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyi'at isimli eserinde narh konusuna da değinmiştir. Şöyle ki; vezir-i â'zamların, narh konusunda âdem-i itibarları zikrindedir başlığı ile Vezir-i â'zam Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın narh yanlısı olmadığını, yakınlarından biri onu bu hususta uyarırsa “*ahval-i narh kitaplarda musarrah değildir. Herkese lazım olan me'külat ü meşrubat u melbirsat her ne ise bay'iinden rızalarıyla iştira eylesinler*” diyerek fiyatları serbest bıraktığını, bunu öğrenen esnafın, mallarını istediği fiyattan sattıklarını, İstanbul halkının da şikayetlerinin dinlenmemesi sonucunda zorluk çekenlerin sayısının arttırdığından bahsetmiştir³⁰².

Bir yandan esnafın narh fiyatları üzerinden satış yapıp yapmadığının belirlenmesi, diğer yandan satılan malın kalitesinin denetlenmesi amacıyla teftişler yapılırdı. Padişahlar dahi ara sıra tebdil gezerek kanun ve nizamlara uyulup uyulmadığını bizzat kontrol ederler ve gördükleri düzensizliklerin giderilmesi için vezir-i â'zama emir verirlerdi. Vezir-i â'zamin, piyasayı denetlemesi ise, başlıca görevleri arasındaydı ve bu görevini kola çıkmak suretiyle yerine getirirdi³⁰³. “*Kol gezmek*” ya da “*Kola çıkmak*” şeklinde nitelendirilen bu teftiş, vezir-i â'zamin İstanbul kadısı olmak suretiyle, çok sayıda görevli ile çarşı ve pazarları dolaşarak esnaf kısmının fiyatlarını denetlemesi meselesiydi. Bu konu ile ilgili Sadrazam Lütfi Paşa (1539) da bir eserinde, vezir-i â'zamların fiyatlar ve değerlerle özellikle alakalı olmasını nasihat etmiştir³⁰⁴. Vezir-i â'zam gerektiği takdirde zahireyi denetleyebilmiştir. İskele yolu üzerinden un kapanına kısa süreliğine giderdi. Ardından zeyrek yönüne gidilir, yollar üzerindeki fırınlara uğranarak, ekmekler kontrol edilirdi. Vezir-i â'zam, ekmekten bir parça alır, tarttırır, istenilen ölçüye uygunsa geçer, eğer değilse dükkan sahibi oracıkta derhal yatırılır, falaka ve değnek yerd. Vezir-i â'zam narha has şeyleri ara sıra İstanbul kadısına ve zaman zaman da İhtisap ağasına sual ederdi³⁰⁵. Ancak kasap dükkanlarında et kıtlığı mevcut ise, bu durumu yeniçeri ağasından sorardı. Narh meseleleri alıcı ve satıcılara haksızlık yapmamak, narh işlerini yoluna koymak, kurallara uymayanlara da

³⁰² Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 7-8.

³⁰³ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰⁴ İpşirli, *a.g.m.*, s. 417.

³⁰⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 143.

gerekli yaptırımların uygulanması için yapıldı³⁰⁶. Yani narh kurallarına uymayanlar cezalandırılırdı. Bu mesele ile bizzat vezir-i â'zam ilgilenirdi. Büyük kol teftişi, bayramın üçüncü gününe denk gelirdi. Yine toplu şekilde Edirne kapısından şehre girilir, ulu yoldan yürünürdü. Şehzade Cami'nin önünde bir miktar şerbet ikram edilirdi, bunun üzerine vezir-i â'zam da bir miktar altın bağışlardı³⁰⁷.

Osmanlı toplumunun tablosuna bakıldığında ise; vilayetlerdeki darlık ve aşırı pahalılık kötü bir hal almış, önceden bir akçeye alınan birçok eşya, şu an onar akçeye bulunamaz olmuştu³⁰⁸. İstanbul, büyük darlık içine düşmüştü. Dıştan mal da gelmiyordu. Et ve ekmeğin fiyatı da gitgide pahalılaştı. Çok büyük rüşvetler karşılığında gizli - saklı yoldan mallar sattırılıyordu³⁰⁹. 1580 senesinde Vezir-i â'zam Sinan Paşa'nın döneminde; uncu ve ekmekçiler gelip sadrazama ellerinde bulunan "Hurda akçe"nin şu an rayiç yani yaygın olmadığından şikayet etmişlerdir. Ellerinde olan hurda akçe, 54 yük akçe olmuştur. Çözüm olarak ölçülüp, toplanıp karşılığında *guruş* ve *padişâhi* vermek düşünülmüştür. Ancak, "*Darphaneye guruş verip kestireceğimize hurda akçeyi verip kestiririz*" demiştir Sinan Paşa. Bunun yanında bazı kimseler de koyun - kuzu sahtekarlığına girişerek fiyatta pahalılık ortaya çıkarmışlardır. Bu şekilde kuzu ve koyun satmaya alışmışlar, koyunu olduğundan fazla fiyata çıkarmışlardır. Kuzu bile önceden en pahalı 40 - 50 akçeye bulunuyorken, şimdi 100 akçeye belki 80 akçeye ancak bulunur olmuştur³¹⁰.

Vezir-i â'zam Sinan Paşa; unkapanına gidip, fiyatları kontrol etmiş ve ekmeğin fiyatına da; 200 dirhem 1 akçe değer biçmiştir. Daha sonra bu konunun ehli getirtilip kontrol ve detaylı araştırılmasının sonucunda 300 dirhem 1 akçe olmasına dahi imkanın olduğu belirtilmiştir. Ancak hem alıcıya hem de satıcıya faydalı olan 250 dirhem ekmek, 1 akçe olacak şekilde belirlenmiş, bu şekilde hem zenginlerin hem de fakaraların iyi dilekleri alınmıştır. İmkan oldukça, şehre gereken düzeni ve huzuru vermeye gayret etmiştir. Onun zamanına kadar, halkın elinde bulunan eski akçe ile zahire ve başka ihtiyaçlar hep pahalı fiyattan satılmıştır. Ancak Sinan Paşa sayesinde kulların maaşları verilmiş, giysi ve diğer ihtiyaçlar, yeni kesilen akçe ile uygulanacak ve buna göre fiyat

³⁰⁶ Seydi Ali Bey, *a.g.e.*, s. 76.

³⁰⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 144.

³⁰⁸ Hasan Akhisari Kafi, *Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Alem*, Ter. Asım Cüneyd Köksal, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 49.

³⁰⁹ Şakir, *a.g.e.*, s. 108.

³¹⁰ Sahillioğlu, *a.g.e.*, ss. 89, 130, 188.

verilecektir. Alışveriş, yapana ne pahalı ne de ucuz olmalıydı ve hiç kimsenin zarar görmemesi amaçlanmıştır. Sinan Paşa sayesinde çarşı işleri düzenlenmiş, kesilen akçenin de fazla fiyattan satılmasına izin verilmemiştir³¹¹. Görüldüğü üzere, Osmanlılarda narh müessesesine büyük önem verilmiş, narhın kontrolü vezir-i â'zamın görevlerinden sayılmış; ilke olarak narhın karşısında duranlar ise yargılanmıştır³¹².

On yedinci yüzyılda kaosu baş gösterdiği senelerde vezir-i â'zam olan Yavuz Ali Paşa (1603) da sadaret sürecinde pazardaki fiyatların teftişi ile ilgilenmiştir. Hatta bu işi de kılık – kıyafetini değiştirip, pazarın içinde dolaşarak yapmıştır³¹³. Narha ait işlerde ve başka disiplin durumlarında birçok tasarruflar sağlamıştır³¹⁴. Vezir-i â'zamlar tarafından kontrol meselesi sadece yiyecek, eşya, çarşı ve pazar ile sınırlı kalmamış; at ve esir pazarları da titizlikle düzen altına alınmış ve denetlenmesi sağlanmıştır³¹⁵. Hayvan ve eşya alım-satımı olağan biçimine sokulmuş, düzene aykırı davrananlara yaptırım uygulanmıştır³¹⁶. Bu buhranlı yıllarda kendisinden büyük beklentiler bulunan Melek Ahmed Paşa da, 1650 senesinde sadaret makamında; kendi işlerine karışılmamak şartıyla vezir-i â'zamlık vazifesini üzerine almıştır ve hatta tüm müdahalelerin sona ereceği sözüne dair “Hatt-ı Şerif” almıştır³¹⁷. Vezir-i â'zamin devrinde de klasikleşen ekonomik sıkıntılar ön sıraya çıkmıştır. Esnaf sınıfının, Melek Ahmed Paşa'ya *“Devletlü vezir!. Bu yıl on dört vergi çektik. Durgunluk ise canımıza kâr etmedi. Avarız ve diğer adı geçen vergilerden başka, ağaların Karadeniz'den gelme gemi gemi bakır, fındık, tuz. İzmir ve Akdeniz'den yine getirdikleri şayka şayka sabun, sakız ve falan falan şeyleri bizlere tarh edip, birkaç misli bahalarını alıp, bu kadar çektirdiler. Halimiz diyergün olup, dükkanlarımız kirasından aciz iken, böyle züyuף akçenin 118'ine 1 altın istemek ne demektir. Bu vahiçe kuvvet ve imkanımız yoktur”* biçiminde içinde oldukları durumu şikayet etmişlerdir³¹⁸. Melek Ahmed Paşa'nın bu mevcut ekonomik sıkıntılarını aşmak için koymuş olduğu ek vergiler de büyük bir kesimin karşı çıkmasına sebep olmuştur. Maalesef, “Şehirli vakası” ismiyle anılan ilk esnaf isyanı patlak

³¹¹ Sahillioğlu, *a.g.e.*, ss. 224-249.

³¹² Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 8.

³¹³ Soner Demirsoy, “Yavuz Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C.43, s. 353.

³¹⁴ Naima Mustafa Efendi, *a.g.e.*, ss. 265- 279.

³¹⁵ Hammer, *a.g.e.*, s. 436.

³¹⁶ Uzunçaşılı, *a.g.e.*, s. 390.

³¹⁷ Fikret Sarıcaoğlu, “Melek Ahmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, C.29, s. 43.

³¹⁸ Mercimek, *a.g.t.*, ss. 3-4.

vermiştir³¹⁹. Bu şekilde koşullara göre şekillenen narh müessesesi, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına dek varlığını sürdürmüştür³²⁰.

3.5.Paranın Basılmasında ve Ayarının Belirlenmesindeki Rolü

Osmanlı Devleti, öncelik olarak İstanbul'da "Darphane-i Amire" olmak kaydıyla çeşitli yerlerde para bastırma işini gerçekleştirmiştir. Devletin, büyük oranda genişlemesiyle ulaşım koşullarının da çok ilerlemediği bir zamanda para gereksiniminin sağlanması amacıyla Bursa, Edirne, Amasya, Üsküp, Belgrad, Serez, Diyarbakır, Halep, Bağdad, Tunus gibi birçok şehir merkezinde darphaneler inşa edilmiştir. Darphaneler, devletin atadığı bir "Emin" aracılığıyla idare edilmiştir³²¹.

Osmanlı para birimi, gümüşten kesilen akçe'di. Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı itibarıyla altın para da kesilmekle beraber alışverişlerde akçe kullanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, feth edilmiş yerlerin paralan ile çeşitli yabancı paraların da tedavülüne izin verilmiştir. Hatta bu yöntem dolayısıyla İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde yerel isimlerle anılan paralar basılmış, bunun yanı sıra bütçeler de yine bu paralara göre düzenlenmiştir³²².

İstanbul'da basılan para ise, Topkapı Sarayı'nda mevcut olan Darphane-i Hümayun'da basılmıştır. Osmanlı Devleti; bakır, gümüş ve altın benzeri değerli madenden olmak kaydıyla üç tür "Sikke" basmıştır. Bu paraların içinde en çok kullanılanı "Akçe" ismiyle bilinen "Gümüş Sikkeler" dir. Buna oranla bakır ve altın paranın kullanım yaygınlığı daha düşüktü³²³. Osmanlı Devleti'nin para sıralamasında ilk sırada altın sikkeler vardı. Bu paralar, gündelik alım satımdan daha çok büyük oranlı ödeme işlerinde ve servetlerin muhafaza edilmesinde kullanılmıştır. Gümüş akçeler ise, gündelik alım satımda tercih edilmiştir. Akçe veya akça esas hesap ögesiydi³²⁴. Sıralamanın en altında ise, bakır paralar yerini almıştır³²⁵. Osmanlı İmparatorluğu'nun,

³¹⁹ Sarıcaoğlu, *a.g.m.*, s. 43.

³²⁰ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 8.

³²¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 185-186.

³²² Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 30.

³²³ Yurtseven, *a.g.m.*, s. 120.

³²⁴ Pamuk, *a.g.e.*, s. 31.

³²⁵ Arslanboğa, *a.g.t.*, s. 108.

on altıncı asrın bitimiyle duraklama devrine girmiş olması ile merkezi gücü zayıf duruma düşmüş, bundan ötürü idaresel anlamda güçsüzleşmiş, toprak hasılatları da azalmış, devlet idaresindeki usulsüzlükler çoğalmış, kanun dışı toprak verilmesi ve tecrübesiz hükümdarlar sebebiyle iç huzursuzluklar baş göstermiştir. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı Devlet hazinesi gitgide zayıflamıştır. Masrafların, gelirlere göre üç misline varması neticesinde ilk defa on yedinci asırda paranın değerinin düşürülmesine müracaat edilmiştir³²⁶.

Osmanlı Devleti'nin sorunlara çare olarak aldığı tedbirlerden biri olan Sikke Tashihleri; on altıncı yüzyılın sonundan başlayarak, on yedinci yüzyılın ortalarına değin devletin de mecburi olarak yöneldiği para uygulamaları olmuştur. Bu paranın düzenlenmesi demek esasen çeşitli nedenlerle kullanımda olan paranın ayarını ve ağırlığını tek ölçüden çıkarıp, çok büyük bir değişiklik ortaya çıktığında, devletin bu parayı tek biçim haline getirmek amacıyla verdiği mücadeledir. Osmanlı Devleti bu uygulamayı zaman içerisinde aralıklı olarak uygulamıştır. Osmanlı para tarihinde 1589, 1600, 1618, 1624, 1640 tarihlerinde meydana gelen beş adet sikke tashihi uygulamasının yapıldığı belirtilmiştir³²⁷. Paranın ayarının bozulması ve doğal olarak değerindeki düşüşler, fiyatların da zorunlu olarak yükseltilmesini gerektirmiştir. Fiyatların bu olağan yükselmesi, zaman zaman yapılan sikke tashihleriyle düzeltilmeye çalışılmıştır. Ancak paranın ayarının bozulduğu büyük devalüasyon dönemlerinde fiyatlardaki istikrarsızlık yine de kaçınılmaz olmuştur³²⁸.

1580 yılında sadaretinin ilk zamanlarında Vezir-i â'zam Sinan Paşa, önemli bir sorun haline gelen sikkenin düzeltilmesi meselesinde çalışmalar yapmıştır³²⁹. Sinan Paşa'dan evvel her 100 dirhem gümüşten akçe kestirilmesi emredilmiş ve belli miktarda da akçe kestirilmiştir. Ancak Sinan Paşa'nın gayret ve başarısı ile bir miktar daha akçe kestirilmiş bununla kulların ulufesi verilmiştir. Her şahsın hurda akçelerini yani eski akçelerini darphaneye getirmesi ve kestirmesi söylenmiştir. Eğer eski akçesi bulunanlar kestirmeye gönüllü olmazlarsa terazide ölçülüp ağırlığı 3.25 gramdan hesap edilmesi belirlenmiştir. Kesilmesi gereken parçadan ve padişahiden birer tane örnek gönderilip,

³²⁶Orhan Bilal Akın, *17.yy. İstanbul Divan Yolu Üzerinde Yer Alan Vezir-i azam Külliyesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2019, s. 10.

³²⁷Nezih Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tashihleri", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1990, C.3, ss. 1253-1254.

³²⁸Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 11.

³²⁹Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C.26, s. 138.

bu giden örneğe göre işlettirilip eksik ya da fazla işlemlerin önüne geçmek için de güçlü uyarılar meydana getirmiştir³³⁰.

Zaman içerisinde klasik bir problem haline gelmiş olan para sıkıntısına, vezir-i â'zamlar sikke tashihi ile çare bulmaya çalışmıştır. Vezir-i â'zam Yemişçi Hasan Paşa (1601), hazinenin darlığına çare olarak ve meydana gelen ayaklanmaları sikke tashihi ile yani yeni kestirilen sikkelerle önlemeyi başarmıştır. Bu yeni kesilen sikkelerin değerine göre; bir flori altını 220 akçeden, 120 akçeye indirmiş ve 1 kuruş da 80 akçeye inmiştir³³¹.

Engel olunamayan bu para düzenlemesiyle ilgili olarak; on sekizinci yüzyıl vezir-i â'zamlarından Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadarete gelişinin ilk senelerinde de piyasada kalp ve kırık paraların miktarı çok fazlaydı. O denli çok fazla kalp ve kırık para vardı ki, halk bu duruma alışmış, yadırgamaz olmuştur. Sarraflar ve vurguncular bu paraların elli ve altmış değerini 1 kuruşa alıyor, fazla gelir kazanmayı istiyorlardı. Vezir-i â'zam Hekimoğlu Ali Paşa çıkarmış olduğu bir emirle bu tip çürük paraların kullanılmasını engellemiştir. İstanbul'da ve çevresinde bulunan 32 adet sarraf dükkanı kapatılmıştır. Bu tip çürük paraların İstanbul ve taşra arasında giriş çıkışını engellemek amacıyla Üsküdar, Tophâne, Galata, Beşiktaş, Eyüp'e vs. sarraflar vazifelendirmiştir. Tam ölçü ve ayarda ancak öncekilerden daha küçük parçada yani bir dirhem 4'te 3'ü ölçüsünde basılmış olan tuğralı altınlar, ekonomi piyasasını doldurmuştur. Önceki paraların ölçüsü de 13.5 akçe üzerinden biriktirilerek darphaneye verilmiştir. Sadareti zamanında Hekimoğlu Ali Paşa, İstanbul'un dirlik ve sakinliği için halkın gereksinimi olan şeylerin tedarik edilmesi ve aşırı pahalı satılmaması için çabalamıştır. Kontrol için Eyüp çevresine gittiği esnada gördüğü eksiklik ve aşırı pahalı fiyatlar sebebiyle, 22 ekmeççi, bakkal ve kasabı da öldürtmüştür. Almış olduğu önlemlerle onun zamanında 100 dirhemlik ekmeğin parası bir metelik, sığır etinin okka fiyatı da 6 paraydı. Anadolu'da yüksek fiyatla deri alınmış, bu derilerin de İstanbul'da kunduracı esnafına satılması işi ortadan kaldırılmıştır. Bu sayede, artan kundura fiyatları düzenlenmiştir³³².

Başlığımızda belirttiğimiz yeni para basımıyla alakalı ise; bazen vezir-i â'zamlar vazifelendirmeler yoluyla çeşitli bölgelere görevlendirildiğinde orada bazı düzenlemeler

³³⁰ Sahillioğlu, *a.g.e.*, ss. 224-249.

³³¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 390.

³³² Orhan Çolak, *Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcraatı ve Hayratı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, ss. 42-43.

ile para basımı yaptırabilmişlerdir. Mesela; Yavuz Sultan Selim, vefat etmeden önce Mısır'ın idaresini oraya tayin edilen valinin yetki alanına vermişti. Ancak 1523 yılında sadaret makamına gelen Veziri-i â'zam İbrahim Paşa, Mısır'daki asayişini sağlamak ile görevlendirildiğinde eyaleti, valinin iltizamı durumuna getirmiştir. Bu değişikliğe göre; her sene vali, İstanbul'a belirli bir miktar para gönderecek, senelik kazancından hac hizmetleri adına lazım olan miktarı kutsal şehirler olan Mekke ve Medine adına ödenmesinin ardından artanı kâr şeklinde eyaletin hazinesine ilave edecektir. İbrahim Paşa, Mısır'da isyancıları yok ettikten sonra bunların mallarına da el koymuştur³³³. El koyulan bu malların içerisinde çok fazla sayıda altın bulunduğundan İbrahim Paşa, bu altınlardan Venedik altınlarını andıran, ancak otuz "asper" daha hafif olan paralar bastırmıştır³³⁴. Mısır'da bastırılan, ölçüsü saf olmayan Osmanlı altınlarına "İbrahimi" adı verilmiştir³³⁵.

3.6. Terakki ya da Dirlik Vermedeki Rolü

Vezir-i â'zamların, eskiden beri var olan kanunlara göre; serhatlerde ve seferlerde savaşın kazanılmasının ardından muharebe alanında terakki ya da dirlik vermeye yetkileri bulunuyordu. Bu konunun sınırları da "Nizam-ı âlemde hâlel ve hazineye tenezzül etmeye ba'is bir madde dahi budur ki, vezir-i â'zam bulunanlar kul taifesinin birine hidmeti mukabelesinde terakki yahud garib yiğit ise ibtidadan dirlik verilmek iktiza edip lazım gelse rikab-ı hümayun'a arz eylemeden kendisinden bir akça terakki ve yahud ibtidadan 3.000 akça tımara emr-i şerif vermek kanun değildir ve ederse padişahımıza ve beytü'l-mâl-i müslimine gadr ve hıyanet ve saltanata ortak olmak lazım gelir"³³⁶. "Bir akçe dirlik vermek, padişahıma mahsustur. Eğer vezir-i â'zam, asla bir akçeye dirlik vermek câyiz değildir"³³⁷ şeklinde belirtilmiştir.

Kaynaklarda yer alan tımar tevcih sebeplerine bakıldığında alınan kararların büyük bir kısmının terakki verilmesi ve önemli bir bölümünün ise muharebelerde

³³³ Mahmut Demir, "Makbul İbrahim Paşa'nın Vezir-i â'zamlığı ve Mısır'daki Faaliyetleri", *Mediterranean Journal Of Humanities*, IV-1, Yıl 2014, ss. 106-107.

³³⁴ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev: Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 81.

³³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 321.

³³⁶ Yücel, *a.g.e.*, ss. 21, 4.

³³⁷ Süheyl Ünver, "17. Yüzyılın Sonunda Padişaha Bir Layıha", *Belleten*, Sayı 129, Yıl 1969, C. XXXIII, s. 24.

sergilenen yararlılıklar üzerine verilmiş olan tevcihler ile ilgili olduğu belirtilmiştir³³⁸. Vezir-i â'zam İbrahim Paşa'ya; Kanuni Sultan Süleyman tarafından mâli sahada aylıklara zam yapabilmesi, bağışlarda bulunabilmesi gibi padişahın yetkisi sınırlarında bulunan şeyler, istisna olmak kaydıyla tüm ülkenin işlerinde tam bir bağımsızlık ile davranabilme yetkisi verilmiştir³³⁹. Vezir-i â'zam İbrahim, Viyana seferi esnasında askerlerin motivasyonunu arttırmak ve cesaret vermek amacıyla da pek çok sözler vermiştir, bunun yanında para dağıtmıştır. Yeniçeri askerlerine de kişi başına 1.000 akçe yani 20 Venedik altını verilmiştir³⁴⁰. Başka bir örnekte; Vezir-i â'zam Yemişçi Hasan Paşa (1601) sadaretinde Ustolni-Belgrad'ın yeniden ele geçirilmesinde kulenin üzerine bir çadır kurmuş ve³⁴¹ her kişinin rütbesine göre bahşiş vermiştir. Yaralı durumda olanlara ilaç parası, artık iş yapamayacak olanlara hesapsız bağışlarda bulunmuştur³⁴². Hatta askerlerden biri "*Bülbül Topu*" ismiyle bilinen bir top çeşidini atmış ve düşman neye uğradığını şaşırmıştır. Vezir-i â'zam bunun üzerine o askere bu başarısı karşısında bir tımar vermiştir. Belgrad'da da bölük halkının tamamına ikişer akçe ve yaya askerine de birer akçe zam bağışlamıştır³⁴³.

Osmanlı ordusundaki askerlerin sefer esnasında moralini ve motivasyonunu güçlendirmek için uygulanmış olan "terakki tevcihi" maddi bir güdüydü esasında. Tımar ve zeamet sahipleri için verilmiş olan bu zamlar, sipahilerin Osmanlı Devleti adına sergileyeceği yararlılık ile doğru orantılı biçimde ellerindeki dirliklerine yenilerini eklemek kaydıyla gerçekleşirdi³⁴⁴. Mesela; Vezir-i â'zam Fazıl Ahmed Paşa, 1663'teki Uyvar Kalesi'nin alınması esnasında kelle getirenlerden 300 kişiye 1 kese kuruş bağışlamıştır³⁴⁵. Savaşa giden 400 askere de ellişer kuruş ve bir adet boş tımar ve zeametler bağışlamıştır. Uyvar Kalesi'nin fethedilmesinin ardından vezir-i â'zamin çadırında padişah divânı toplanmış, bütün vezirler, beylerbeyi, başka beyler vd. katılmıştır. Bir çok boş makamlar, tımar ve zeametler bağışlanmıştır. Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar Kalesi'nin içerisine de bir cami yapılmasını istemiş ve ünlü seyyah Evliya

³³⁸ Emine Erdoğan, "Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", *OTAM*, Yıl 2006, C.19, Sayı 19, s. 181.

³³⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 356.

³⁴⁰ Hammer, *a.g.e.*, s. 230.

³⁴¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, C.1, s. 50.

³⁴² E. Çelebi, *a.g.e.*, s. 86.

³⁴³ Naima Mustafa Efendi, *a.g.e.*, ss. 189- 215.

³⁴⁴ Kılıç, *a.g.t.*, s. 45.

³⁴⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, C.2, s. 425.

Çelebi'ye günlük 100 akçe maaş karşılığında buraya görevlendirme teklifinde bulunmuştur³⁴⁶. 1689 yılında ise; kendisine sadaret yolu açılan Vezir-i â'zam Fazıl Mustafa Paşa girişilen muharebelerde askerlerin çabalarını arttırmak amacıyla esir getirenlere, baş getirenlere birer miktar bahşiş vermiştir³⁴⁷.

3.7.Dış Hazineden Para Çıkarılmasındaki Rolü

Hazine-i Âmirenin idaresini; bizzat hükümdar tarafından devlet meselelerinin âmiri sıfatıyla vazifelendirilen vezir-i â'zam ve mâli işlerin en yetkili şahsı olan başdefterdar üstlenmişlerdi. Başka bir deyişle hazine; vezir-i â'zamin gözetiminde ve başdefterdarın sorumluluğunda bulunuyordu. Şöyle ki; devletin dış hazinesinden ödeme yapılabilmesi için düzenlenmiş olan hazine tezkiresinin üstünde mutlaka vezir-i â'zamin buyruğusu ve sahh³⁴⁸ işareti ile başdefterdarın toplu imzasının olması gerekiyordu. Aksi takdirde, ödeme de gerçekleşmezdi³⁴⁹.

Hükümdarın malının vekili olan başdefterdarın, yetki ve sorumlulukları çok fazlaydı. Osmanlı Devlet hazinesi yani Dış Hazine, mali kayıtların bulunduğu ve çok önemli defterlerin olduğu hazineydi ve başdefterdarın gözetimindeydi. Nitekim; devlet hazinesini ve bu defterlerin olduğu odalar sadece defterdarın huzurunda açılabilirdi. Bu odaları defterdar olmadan vezir-i â'zam dahi açamazdı. Başdefterdar, emri altındaki kalemlere gidip, listelerini hazırlatıp bunları kendinin onaylamasının ardından vezir-i â'zamin onayına takdim ederdi. Bu yöntemin yerine getirilmesinin ardından lazım olan para hazineden çıkardı³⁵⁰.

³⁴⁶ E. Çelebi, *a.g.e.*, ss. 444-460.

³⁴⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 420.

³⁴⁸ Sahh kelimesi sözlükte "sahih, uygun, doğru" manasına gelmektedir. Osmanlı devrinde üç ayrı konuda kullanılmıştır. Yaygın anlamıyla Osmanlı bürokrasisinde özellikle sadrazamın görüp doğru ve uygun bulduğu bürokratik işlemlerin üzerine şekillendirilip bizzat kendisinin yazdığı veya bazı muamelelerde beylikçi kesedarı ya da beylikçinin yazmasına izin verdiği işareti ifade eder. Bu işaretin konulmasına "sah çekmek" denilir ve kalın bir kalemle yazılırdı. Osmanlı öncesi ve Osmanlı devrinde özellikle yazma eserlere derkenar olarak düşülen notlarla metindeki bazı sözcüklerin diğer nüshalarla karşılaştırılması neticesinde düşülen kayıtların sıhhatini ve doğruluğunu ifade için de sahh (صح) kullanılmıştır. Bu nüshalar karşılaştırılmış olduğundan daha güvenilir kabul edilirdi., Mehmet İpşirli, "Sah", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, C.35, ss. 490-491.

³⁴⁹ Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Hazineleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 10, s. 1651.

³⁵⁰ Ağar, *a.g.m.*, ss. 383-384.

Bu yöntemde; çıkarılacak nakdin nereye verilmesi gerekiyorsa defterdarın imzası ile vezir-i â'zama takdim olunur, onun belgeye koyduğu “Pençe”³⁵¹ adı verilen buyuruldu ve bunun üstüne de vezir-i â'zamin “Sah” ismi verilen işareti konularak, hazineden paranın çıkışına izin verilirdi. Defterdar tarafından da “Kuyruklu İmza”³⁵² adı verilen işareti konulup, veznedar tarafından para ödemesi gerçekleştirildi³⁵³. Defterdar bu gibi önem arz eden meselelerde vezir-i â'zam ile görüşmelerde bulunurdu. Vezir-i â'zamin da uygun görmesi ile hazine adına ödemeler gerçekleştirilirdi³⁵⁴. Çünkü dış hazine, devletin de reisi olan vezir-i â'zamin tasarrufu altındaydı³⁵⁵.

3.8.İç Hazineden Borç Alınmasındaki Rolü

Enderun Hazinesi başka bir ifade ile İç Hazine; işlev itibarıyla değerli para, mücevher ve kıymetli eşyaların saklandığı depo görevini sağlamaktaydı. Osmanlı kayıtlarında bazen Hazine-i Hassa ismiyle de anılan bu hazine, Hazine-i Amirenin yedeği konumundaydı. Dış Hazinenin gereksinimden fazla olan geliri sarayda, Enderun Hazinesinde saklanırdı ve bu hazinede altın ve gümüş nakdinin dışında kıymetli kumaşlar, halı vb. eşyalar da bulunmaktaydı. Bilhassa masrafların çoğaldığı muharebe dönemlerinde, iç hazinenin kaynaklarından dış hazineye borç verilmiştir. Zor zamanlar için kullanılan bu gelirlerden dış hazineye borç, vezir-i â'zam ve başdefterdarın kefil olmasıyla alınmış ve mâli vaziyet düzeldiğinde iç hazineden ödenmiş olan miktarların geri ödenmesi zorunluluğu da bulunmaktaydı³⁵⁶. Devlet içerisinde meydana gelen değişimlere paralel olarak da bu yöntem benimsenir hale gelmiştir.

³⁵¹ Osmanlı diplomatiğinde yüksek rütbeli idarecilerin imza tarzında kullandıkları bir sembol. Merkezde sadrazam ve Haremeyn vakfı nâzırı olan Dârüssaâde ağaları ile eyaletlerde vezir, beylerbeyi, sancak beyi, mutasarrıf ve mütesellimlerin imza yerine kullandıkları pençenin menşei hakkında kesin bilgi yoksa da en geç XV. yüzyıl ortalarından itibaren görülmeye başlandığı söylenmektedir. Buna pençe isminin verilmesi şeklin sağ elin pençesine benzemesinden dolayı olduğu rivayet edilmektedir., Mübahat Kütükoğlu, “Pençe”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C.34, ss. 228-229.

³⁵² Defterdarlar, kendi kalemlerinden çıkan evraka “kuyruklu imza” denilen imzalarını koyarlardı. Muameleli evrak üzerindeki defterdar imzaları ise kuyruksuz olurdu. Ayrıca maliyeden yazılan ferman ve beratların arkasına kanuna göre her üç defterdarın imza atması gerekliydi. Fiilen bir ile üç arasında değişen ve kâğıdın ön yüz yazısının ters istikametine konulan bu imzalar, XVII. yüzyıl ortalarına kadar yan yana olup başdefterdarınki kâğıdın orta yerinde bulunur, diğerleri sola doğru kayardı., Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 96.

³⁵³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 365.

³⁵⁴ Karal, *a.g.e.*, s. 192.

³⁵⁵ Halil Sahillioğlu, “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi” (1640-1740), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1965, s. 61.

³⁵⁶ Tozduman Terzi, *a.g.m.*, ss. 1651-1652.

On altıncı yüzyılın sonları itibarıyla başlayan buhranlı dönemde, yönetimde karışıklığın baş gösterdiği ortam, “Devletin ve toplumun ihtiyarlık izleri ortaya çıkmış olup, gençlikteki atılmanlık düşmekte, seferlerden kaçınma, oturup rahat etme devletin ileri gelenlerine gâlip gelmiştir. Vergi veren halka gelince, onların hâli harâb, eyaletlerde durum kötüye gitmiş bulunduğundan devlet gelirleri çoğu kez Mısır ve Bağdad’dan gelecek hazinelere bağı hale gelmiştir. Önemli paşalıklar çoğunlukla câize denilen rüşvetlerle veriliyor ve vergi geliri pazar esnafından alınan kanun dışı resimlerden (tekâlîf) ibaret kalıyordu” şeklinde kaynaklarda ifade edilmiştir³⁵⁷. Hal böyle olunca; dış hazine darlığına düştüğü zaman iç hazineden borç alınmak istendiğinde, “Ceyb-i Hümayundan” yani padişahın şahsi kullanımına ayrılan paradan da tedarik edilebilirdi. İç hazineden, dış hazineye borç verilebilmesi için meselenin vezir-i â’zam tarafından, hükümdara arz ile bildirilmesi gerekmektedir. Bu arzda istenen paranın hangi neden ile talep edildiği, ayrıca paranın miktarı yani ne kadar istendiği de belirtilirdi. Arz ile bildirme sonucunda hükümdarın müsaadesi ile alınan para, geri ödeme şartı ile borç verilirdi. Vezir-i â’zamın da onayının bulunduğu bir senetle Hazinedarbaşına gidilirdi. Hazinedarbaşı da bu belge ile ihtiyaç duyulan para miktarını verirdi. Bu miktar, iç hazineye gider şeklinde, dış hazineye de gelir şeklinde kaydedilirdi³⁵⁸. Hazine; divan toplantıları ile açılırdı, toplantının ardından da vezir-i â’zamın mührü ile tekrar mühürlenirdi³⁵⁹. Bilhassa, on yedinci asrın bitmesine yakın meydana çıkan uzun süreli muharebeler ve muharebelerdeki yenilgiler, içerde meydana gelen ayaklanmalar ve özellikle celali isyanları, İmparatorluğu mali yönden zorlamış ve Enderun Hazinesinden ödünç alma yoluna yöneltmiştir³⁶⁰. Benimsenmiş olan bu usule örnek teşkil eden Vezir-i â’zam Ferhad Paşa (1591), kaynakların zamanla erimesiyle, dış hazine de gereksinimleri sağlayacak güce sahip olmadığından, savaş alanından İstanbul’a bir görevli göndermiş, kapıkulu askerlerinin aylıkları ile muharebe giderleri adına bizzat kendisinin kefil olmasıyla iç hazineden 500 yük yani 100.000 akçe geri ödemek şartıyla para istemiştir. Bunu karşılığında da “Bütün evkaf ve emlâkim rehin olsun” demiştir. Bu talebi üzerine Sultan III. Murad zamanında, iç hazineden 500’ü

³⁵⁷ İncalcık, *a.g.e.*, s. 280.

³⁵⁸ Güneri, *a.g.t.*, s. 5.

³⁵⁹ Yurtseven, *a.g.m.*, ss. 112- 114.

³⁶⁰ Şeyda Güneri, *Enderun-ı Hümayun Hazinesei Tahrir Defteri (1760)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 5.

kara ordusuna, diğ er 500'ü de denizci sınıfına olmak üzere toplamda 1.000 yük akçe çıkartılmış tır³⁶¹.

İç hazineden, ekonomik buhranlarda taş radaki devlet hazinesine nakit aktarımı yapılı rdı ve bu borcun tekrar ö denmesi lazı mdı. İ lerleyen tarihlerde de, iç hazinede çok defa nakit kalmadı ğ ı da görü lmü ştür³⁶². Vezir-i â 'zam Köprülü Mehmed Paş a (1657) da donanma masraflarını karşı lamak ve askerlerin maaş larını tedarik edebilmek için iç hazineden 3.000 kese (1 kese = 100.000) akçe borç talep etmiştir. Ulemanın şahitliğı ile senet karş ılığ ında imzalayı p, gereken parayı sağ lamış ve yeniç eri maaş larını verebilmeyi de baş armıştır³⁶³. Devletin iş lerini takip etmesi ile devletin kasasından aç ıktan gelir sağ layanların kazanç kapılarını kapatması sonucunda mâ li hazine dengeli olmaya baş lamıştır. Bu durumun ardından da onun sayesinde artık iç hazineden borç alınmamıştır³⁶⁴.

3.9.Ticaret ve Ticari İ çerikli Antlaş malaradaki Rolü

Osmanlı Devleti diplomasisinde devletlerarası ilişkilerin önemli bir gerçeğı ahidname verilmesi konusudur. Ahidname ifadesi, iki ÷ lke arasında yapılan antlaş ma (muahede) ve barış metni manasında kullanılmış tır. Yabancı ÷ lkelerle yapılan barış şartları ya da verilmiş olan ticari imtiyazları iç ermektedir. Ahidnameler, iki tarafın da imzaladı ğ ı bir belge değı ldır ş öyle ki; iki taraflılık bulunmamaktadır. Osmanlı Devlet idarecileri tarafından ilgili ÷ lkelere bağı şlanan tek taraflı bir lütuf oldu ğ u hissi sezdirilmeye ç alılmış tır. Yöntem, dayandı ğ ı bu üstün gücün vermiş oldu ğ u bağı ş anlayış ına rağ men, klasik devirde Osmanlı'nın, Avrupa Devletleri ile siyasi ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli olmuş, diplomasi sahasında kurumsallaş mayı olumlu etkilemiştir. Ahidnamelerde tek taraflılık prensibine karş ın bir barış antlaş ması mevzu bahis oldu ğ unda, tarafların elçileri ayrı ayrı şartları belirleyip imza attıkları senetlere göre ilgili maddeleri tespit etmekteydiler³⁶⁵.

³⁶¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 125.

³⁶² İ nalcık, *a.g.e.*, s. 102.

³⁶³ İ nalcık, *a.g.e.*, s. 31.

³⁶⁴ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 85.

³⁶⁵ Ali Fuat Ö reñ, "Osmanlı Diplomasi Tarihi", *İ stanbul Üniversitesi Aç ık ve Uzaktan Eğı tim Fakültesi, Tarih Lisans Programı Ders Notu*, s. 72.

Avrupa ülkeleri, Osmanlı vezir-i â'zamı ile ne denli sağlam ve iyi yönde temas içinde olursa, Osmanlı Devleti'nin gözünde de o kadar saygınlık ve ayrıcalığa sahip olmuşlardır. Durum böyle olunca, vezir-i â'zamanın yetkisi doğrultusunda Osmanlı Devleti ile yapılan ticaret ve ticari içerikli antlaşmalarla olabildiğince önemli ekonomik kazançlar da elde etmişlerdir³⁶⁶. 1518 yılında vezir-i â'zamlığa getirilen Piri Mehmed Paşa, sadaretinde Venedik ve Osmanlı arasında imzalanan ticaret antlaşmasında etkili olmuştur. Belgrad seferinin ardından Kanuni Sultan Süleyman'ın saraya hareket etmesinden sonra Vezir-i â'zam'a, Venedik sefiri Marco Minio müracaat etmiştir. Piri Mehmed Paşa'nın belirttiği gün içerisinde saraya gelmiş ve Kanuni Sultan Süleyman ile görüşebilmiştir. Uzun sürmeyen bir konuşmanın ardından, ticaret antlaşmasının detayları için Piri Mehmed Paşa görevlendirilmiştir. Vezir-i â'zam, müzakereyi sürdürerek yapılacak olan ticaret antlaşmasının maddelerini belirlemiştir. Bunun sonucunda, Venedik her sene Osmanlı Devleti'ne, Kıbrıs için 10.000 ve Zenta adası için de 5.000 olmak şartıyla toplamda 15.000 Venedik akçesi verecektir³⁶⁷. Bir başka örnek; Koca Sinan Paşa'nın sadaret döneminde (1580), İngiltere sefirlerinden ve tüccarlarından alınan yüzük ve mücevherin değeri ile ilgili olarak; İngiliz sefirinden ve bir kısım tacirden 80 yük akçe ve 70.000 de sarı altına iki mücevherat ve o dönemde verilmemiş olan altın eşyalar için Sinan Paşa'ya "*Kıymetleri tedarik edesin*" diye emir olunmuştur. Yüzük ve mücevherat tedarik edilmiştir ama o oranda para etmediği kararına varılmıştır. Bundan başka, Gence şehriden ipek gelmiş olup, bunu borca karşı tutması emredilmiştir. Vezir-i â'zam Sinan Paşa da ipeği 2-3 kıymetine tutup vermiştir³⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin on yedinci yüzyıldan itibaren eski kuvvetini koruyamaması Avrupa Devletleri karşısında gerilemeye neden olmuş ve kaçınılmaz olarak, diplomasi anlayışında da değişmeler meydana gelmiştir³⁶⁹. İşte bu zamanlarda vezir-i â'zamlık makamı da bir ihtiras kaynağı haline dönüşmüştür. Gözlerinin önünde en korkunç ve en acı örnekler olmasına karşın yine de birçok kişi sadaret makamının çekiciliğinden vazgeçememiştir. Bu sıralarda hazine de bomboştur. Sadaret makamına gelmiş olan Nasuh Paşa'nın (1611), düşündüğü yalnızca üç şey vardı. "*Altın, elmas,*

³⁶⁶ Seçil Curavcı, *Vezir-i â'zamanın Diplomatik Yetkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2019, s. 168.

³⁶⁷ Halis Bülbül, *Maliye Kökenli Bir Sadrazam Örneği Olarak Piri Mehmed Paşa Hayatı ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009, s. 53.

³⁶⁸ Sahillioğlu, *a.g.e.*, ss. 224- 249.

³⁶⁹ Örenç, *a.g.d.n.*, s. 1.

kadın”³⁷⁰. Vezir-i â’zam ve aynı zamanda İran serdarı olan Nasuh Paşa’nın³⁷¹ sadaret makamına gelince yapmış olduğu ilk önemli çalışması İran Devleti’nin her sene 200 tutar ipeği vergi olarak vermeyi istemeleri ile yaptıkları barış önerisini kabul etmesi olmuştur³⁷².

Osmanlı’nın bunalım zamanlarında tabi olarak devletlerarası ilişkilerin ve diplomasi unsurunun etkisi de çoğalmıştır. Kısmen de şartların zorlaması ile tek taraflı olan diplomasi anlayışından vazgeçilmiştir³⁷³. 1661 senesinde vezir-i â’zam olan Fazıl Ahmed Paşa, Girit seferi için Venedik sefiri ile görüşmesi sırasında, barış yapmak için gelecek olan sefirin 100.000 altını beraberinde getirmesini istemiş, Kandiye Kalesi’nin de her yıl 12.000 altın cizye vermesi teklifinde bulunmuştur³⁷⁴. İsteğine ek olarak; Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki gibi Avusturya’nın, Osmanlı Devleti’ne her sene 30.000 altın vergi vermesini teklif etmiştir ancak bu isteği kabul edilmemiştir³⁷⁵.

3.10.Haraç ve Vergilerin Toplanmasıdaki Rolü

Osmanlı Devleti vergi sistemini; Şer’i vergiler ve Örfi vergiler olmak üzere iki ana başlık altında düzenlemiştir. Bu iki vergi sistematik olarak kurumsallaşmış vergilerdi. Bunların haricinde bir tane de Tekâlif-i Şakka ismiyle anılan, nitelik bakımından örfi hukuk sınırlarında kabul edilen ve olağanüstü dönemlerde konulan, fakat çoğu zaman halkın gücünden fazlası olan vergiler olmuştur. Çağdaşı olan devletler gibi Osmanlı Devleti de araziye temel alan bir vergi sistemini benimsemiştir. Hemen hemen yıkılışına kadar, tarım toplumu olma niteliğini korumuştur³⁷⁶. Osmanlı Devleti; askerî, mâli ve içtimaî bünyesini yansıtan tımar sistemini benimsemiştir. Basit bir ifade ile tımar; devletin geçimlerine ve hizmetlerine ait giderleri karşılamak için bir kısım memurlara, belirli bölgelerde kendi adına ve hesabına tahsil yetkisi ile beraber tahsis etmiş olduğu vergi kaynaklarına verilen genel bir isimdir³⁷⁷. Ancak tımar sistemi,

³⁷⁰ İşbilir, *a.g.t.*, s. 73.

³⁷¹ Kasacı, *a.g.t.*, s. 28.

³⁷² Ömer İşbilir, “Nasuh Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, C.32, s. 427.

³⁷³ Öreñç, *a.g.d.n.*, s. 1.

³⁷⁴ Altınay, *a.g.e.*, s. 122.

³⁷⁵ Abdülkadir Özcan, “Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C.26, s. 260.

³⁷⁶ Yılmaz Yurtseven, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Vergi Adaleti”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul, 2012, C.1, ss. 152-158.

³⁷⁷ Mehmet Doğan, “Osmanlı Tımar Sistemi’nde Teveçih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Çankırı, 2011, C.2, S.1, s. 2.

zamanla değerini kaybetmiş, bu da devleti zeminden idari, ekonomik ve toplumsal olarak sarsmıştır. Devlet, zamanın askeri teknolojisine de karşı koyamamış, sipahi süvarisi asıl olarak boşa çıkmıştır. Yeniçerilerin sayısı da çoğalmış, Anadolu Türk halkı içerisinde tüfenkli sekban askerleri de gitgide daha fazla savaş cephelerine çağırılmaya başlanmış olmaları sonucunda tımarlı sipahiler göz ardı edilmiştir³⁷⁸.

Belli dönemlerde ekonomik sıkıntıların meydana geldiği durumlarda gelirleri arttırmak amacıyla; gümrük, tütün, şarap ve kahveden vs. ürünlerden yoktan harçlar dahi var edilmiştir³⁷⁹. Çünkü; muharebeler sebebiyle gitgide fazlaşan masrafların artık normal şekilde alınan vergilerle karşılanma imkânı ortadan kalkmıştır. Bunun yanında vergilerin zamanında tahsil edilememesi ayrı bir problem olmuştur. Bu sebeple devletin geride kalan dönemlerine ait tahsil edilemeyen vergileri de mevcuttur. Bu dönemde gelir sağlamaya yönelik, harplerin de başlamasıyla normal şekilde alınan vergilerin alınmasına özen gösterilmiş ve olağan dışı harp vergisi özelliği taşıyan “cebelu bedeli”³⁸⁰ nin alınmasına da teşebbüs edilmiştir. Harp zamanlarında bu tip girişimler yeterli gelmemiş ve bir kısım kimselerden direkt olarak borç talep etme ve alma mecburiyetinde kalınmıştır³⁸¹. Haraç ve vergilerin düzenli bir biçimde toplanması işi de vezir-i â’zamin yetkisi dahilinde olmuştur. yani; haraç ve vergilerin vaktinde ödenip ödenmediği konusunda, sözü edilen haraç ve vergilerin söylendiği vakitte ödenmediği takdirde iki devletin arasındaki münasebetler tehlikeye giriyordu. Hatta çok ileri boyuta taşınıp bitiş noktasına ulaştığı da olmuştur. Bu konular da ülkeler arası münasebetlerde devamlı olarak izlenirdi. Haraç ve vergilerin vaktinde ve ifade edilen biçimde ödenip ödenmemesi görevliler tarafından izlenmesine rağmen, bu konuda vezir-i â’zam her daim bir üst denetim unsuru olarak bu meselede söz sahibi olmuştur³⁸². Misal; vergilerin temini konusunda Vezir-i â’zam Piri Mehmed Paşa, 1516 senesinde gerçekleştirilen Mısır seferinin ardından, devlet yönetiminde etkili çalışmalar yapmıştır. Suriye’nin ve yeni fethedilen bölgelerin kaydedilmesi ve vergilerin adaletli bir biçimde belirlenmesi konusuna önem vermiştir³⁸³. Bu Mısır seferinde Piri Mehmed

³⁷⁸ Yücel, *a.g.e.*, ss. 10-11.

³⁷⁹ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 273.

³⁸⁰ Osmanlılar’da tımar sahiplerinin sefere götürmekle yükümlü oldukları tam teçhizatlı asker., Feridun Emecen, “Cebelü”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.7, s. 188.

³⁸¹ Cezar, *a.g.e.*, s. 135.

³⁸² Curavcı, *a.g.t.*, s. 174.

³⁸³ *Osman Gazi’den Sultan Vahidüddin Han’a Osmanlı Tarihi*, Çamlıca-Basım Yayın, İstanbul, 2008, C.2, s. 502.

Paşa'ya, Yavuz Sultan Selim tarafından hüküm gönderilerek, seferde bulunan Rumeli askerlerinin tımar gelirlerini toplatması da emredilmiştir³⁸⁴.

Çeşitli adlar altında vergi alabilmek hususunda dönemin kaynaklarında adından sıkça söz ettiren Koca Sinan Paşa (1580), hükümdar III. Mehmed tarafından vezir-i â'zam olarak görevlendirilmek için, İstanbul'a çağırılmıştır. Kısa bir zaman sonrasında da serdar-ı ekrem olarak Eflak seferinde vazifelenmiştir. Vezir-i â'zam ilk zamanlarda zaferler kazanmış ve 1595 senesinde Bükreş ve Tezgoviş gibi yerleri de ele geçirmiştir. Ancak dönüş esnasında çok büyük bir hata yapmış ve askerler Tuna Nehri'nin karşı tarafına geçirilirken Sinan Paşa "*Esir Vergisi*" adı altında bir vergi almak istemiştir³⁸⁵. Lakin askerlerin köprüden geçtiği sırada karşı taraftan baskınlar olmuş ve bunun üzerine vezir-i â'zam Koca Sinan Paşa'nın emri ile köprüden geçenlerden istenilen verginin alınmasından da vazgeçilmiş bu da olumsuz sonuçlar doğurmuştur³⁸⁶.

3.11.Vakıfları Denetlemedeki Rolü

Osmanlı Devleti'nde vakıf kurumları çoğunlukla hükümdarlar, vezir-i â'zamlar ve ülkenin önde gelen kimseleri tarafından oluşturulmuştur. Bu vakıfların oluşturulması ve kurumların giderleri, vakfa adını veren hükümdar veya vezir-i â'zamların özel hazinelerinden ya da şahsi mallarından sağlanmıştır. Bu vakıflar devlet tarafından kurulmuş, devletin kazançlarıyla ayakta kalmış, ancak yönetim ve mâli yönden özerk ve şahsi bir özelliğe bağlı bir kamu kurumu niteliğinde olmuşlardır. Osmanlı vezir-i â'zamları da gelirlerinin çoğunluğunu vakfetmişlerdir³⁸⁷. Vakıfların her aşamasında olabildiğince destek vermişlerdir. Vezir-i â'zam Sokullu Mehmed Paşa zamanında (1565), Ulukışla adı verilen yerde bir kervansaray inşa edilmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine Mehmed Paşa da buranın kervansaray için uygun olduğunu belirterek harekete geçmiş ve ne miktar akçe gerekli olduğunun bildirilmesini istemiştir³⁸⁸. Yine Sokullu Mehmed Paşa, gelen giden yolcular için Burgaz isimli mevkide yaptırmak istediği

³⁸⁴ Bülbül, *a.g.t.*, ss. 111-112.

³⁸⁵ Cihat Taşkesenlioğlu, *74 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012, ss. 14-15.

³⁸⁶ Hammer, *a.g.e.*, s. 217.

³⁸⁷ Taneri, *a.g.e.*, s. 123.

³⁸⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri (1567-1569), Özet – Transkripsiyon - İndeks, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1999, C.2, s. 339.

kervansaray için lazım olan kereste vesairenin ücretle tedarik edilmesini sağlamıştır³⁸⁹. Örneğin; Osmanlı hükümdarlarından Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'da yaptırmış olduğu vakıfların gözetimini vezir-i â'zamlara devretmiştir. Zamanla vezir-i â'zamların gözetiminde bulunan vakıfların yönetimini, vezir-i â'zamların yoğunluklarından dolayı reis'ül-küttablar üstlenmişlerdir³⁹⁰.

Vakıflar; imarethaneler, şifahaneler, medreseler vs. toplum yararına olan kurumların büyük kısmının ihtiyaçlarını karşılamıştır. Vakıflar, yatırım masrafları olan; yol, geçit, meydanların ve su yapılarının inşa ve tamirat işlerini de büyük ölçüde gidermiştir. Bu şekilde, o devrin mâli düşünce gereği devletin hazinesinden karşılanamayan bu çeşit uygulamalar hükümdar ve çevresinin ya da devlet adamlarının şahsi zenginlikleriyle inşa edilen vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir³⁹¹. Bazı hükümdarların, vakıfların gözetimini sadrazamlara bıraktığından bahsetmiştik. Zamanla da vezir-i â'zamların gözetiminde bulunan vakıfların yönetimini yoğunluklarından dolayı reis'ül-küttablara devrettiklerinden de³⁹². Vezir-i â'zam Hadım Ali Paşa (1501), sahip olduğu vakıflarında görevli olarak çalışanların ödemelerini, yapıların onarım ve giderlerini karşılamak için ilk sırada İstanbul olmak şartıyla, devletin çeşitli yerlerinde yüzlerce hâne, iş yeri, hamam, tarım alanları ve ağaçlık alanlar bağışlamıştır. 1546 senesinde ortaya çıkarılan bir araştırmaya göre; vakıflarının bütün kazancı 471.998 akçe çıkmıştır. O devirdeki paranın oranına göre, önemli bir miktar olan bu meblağdan vakfın çalışanları, imarethanenin giderleri, dilenciler için sarf edilen masraf ise 270.638 akçe olarak hesaplanmış ve 201.360 akçesi ise vakfın kazancı olarak kayıtlara geçmiştir³⁹³.

3.12.Dış Ülkeden Borç Alınmasındaki Rolü

Tanzimat Dönemi'nde gereğinden fazla batılılaşma tarzı ve verilmiş olan imtiyazlar sebebiyle esnafların işinden olmasından dolayı Tanzimat'a yönelik halk arasında geniş bir tepki meydana gelmiştir. Avrupa ülkeleri, bilhassa 1853-1856

³⁸⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri (1565-1566), Özet ve İndeks, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1994, s. 94.

³⁹⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 176.

³⁹¹ Akkuş, *a.g.m.*, s. 116.

³⁹² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 176.

³⁹³ Mehmet İpşirli, "Atik Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C.4, s. 65.

tarikhleri arasındaki Kırım harbinin ardından Osmanlı Devleti'nin pazarlarında dış güçler etkili olmaya başlamıştır. Halkın gün içerisinde kullanmış olduğu eşyalarında bundan sonra yerli üretim el işi ve tezgah sanayi ürünleri değerini kaybetmiştir. Makine imalatı pamuklular, köy halkının kullandığı dokuma bezler, halkın gereksinimi olan sıradan pamuklu kumaşlar dahi Batı'dan temin edilmeye başlanmıştır³⁹⁴.

Bu durum üzerine Osmanlı Devleti'nin ilk defa, bir dış ülkeden borç para alması 1854 senesinde Kırım harbi sebebiyle gerçekleşmiştir. Bu borçlanma işine yönelik de Mısır'ın gelirleri delil gösterilmiştir. Padişah Abdülaziz, mâli bunalımı ortadan kaldırmak amacıyla bilhassa bu hususta fikirlerine ve tecrübesine güven duyduğu Fuad Paşa'yı vezir-i â'zam yapmıştır³⁹⁵. On dokuzuncu yüzyıl Vezir-i â'zamı Fuad Paşa, ekonomik vaziyete dair hükümdara detaylı bir yazı takdim etmiştir. Bu yazıda mali durumun geride kalan yönlerini, nedenlerini ve alınması gereken önlemleri açıklamıştır. Fuad Paşa, maliye nazırlığı görevini de üstlenmekle birlikte, mali yapıyı düzeltmek amacıyla Sultan Abdülaziz'den büyük bağımsızlıklar talep etmiş ve uygulamalarına başlamıştır. Vezir-i â'zamın ekonomiyi düzenleme planı şöyledi:

- Her sene devletin bütçesi hazırlanacak ve bu bütçe yayımlanacak
- Yapılan harcamalarda kısıtlamalar sağlanacak
- Devletin hazinesine yeni kazanç kaynakları bulunacak
- Kullanılan kağıt paranın piyasadan kaldırılması ve devletin mevcut olan borçlarına düzen verilmesi amacıyla iç ve dış borçlanmanın yapılması
- Mali düzenlemelerle ilgili diğer önlemlerin incelenmesi ve bunların önerilebilmesi gibi maddeler yer almaktadır³⁹⁶.

Fuad Paşa, hazırlamış olduğu planında ilk iş olarak, dış devletlerden borç para alma lüzumunu ifade etmiştir. Bu amaçla 1862 senesinde İngiltere'den borç para istenmeye çalışılmıştır ama uzlaşma gerçekleştirilememiştir. Vezir-i â'zam, Osmanlı bankasına başvurarak bu konunun çözümüne yardım edilmesi talebinde bulunmuştur³⁹⁷. Fuad Paşa'nın 1861-1862 yılları arasında oluşturduğu kaba taslak bütçeye göre³⁹⁸ yedi senedir süren ve 344.000 keseye ulaşan mevcut bütçe açığını, kullanılan kağıt paraların

³⁹⁴ İnalçık, *a.g.e.*, ss. 17-18.

³⁹⁵ Hayta ve Ünal, *a.g.e.*, s. 150.

³⁹⁶ Karal, *a.g.e.*, ss. 225-226.

³⁹⁷ Hayta ve Ünal, *a.g.e.*, s. 150.

³⁹⁸ Karal, *a.g.e.*, s. 226.

yasaklanmasıyla ve savurganlığın önüne geçilmesiyle telafi edilebileceğini düşünmüştür. Buna ek olarak, devletin kazançlarını çoğaltmak amacıyla vergilerin miktarının artırılmasını, tuz ve tütünden vergi alınmasını bunun sonucunda da elde edilen gelirlerle, bir sene öncesine oranla aşağı-yukarı 865.000 kese kazanç sağlayabilmenin mümkün olduğunu iddia etmiştir. Devlet hazinesinin denetimini kendi üstüne alan Fuad Paşa, uygulamış olduğu önlemler ile gelirleri kısmen de olsa çoğaltmıştır³⁹⁹.

Vezir-i â'zam Fuad Paşa, askeri harcamalarda ve bütçede kısıtlamalar yapılması için gayret etmiştir. Bir gelir artırma yolu olarak da gümüş ve altının kullanılmasını engellemek istemiştir⁴⁰⁰. Fuad Paşa, herkesin sahip olduğu altın ve gümüş eşyaların ellerinden alınmasını ve bu eşyalarla sikke bastırılmasını gerekli görmüştür. Memurların aylıkları ile devlet dairelerinin harcamalarından da ciddi bir şekilde kısıtlamalar gerçekleştirmiştir. Sultan Abdülaziz'in aylık gelirinde dahi 5.000 kese düşürülmüştür. Hanım sultanlar, şehzadeler ve tüm görevlilerin aylıklarından belirli oranlarda kesintiler yapılmıştır. Devletin hazinesine kazanç sağlamak amacıyla İstanbul'daki emlaklara bir vergi yüklenmiştir. Yine bu dönemde devlet kademelerinin sergi çıkarmaları vs. amaçlarla borca girmeleri engellenmiştir. Gelir ve masrafların bütçe yöntemine uygun şekilde yapılması kuralı onaylanmıştır. Vezir-i â'zam Fuad Paşa, Osmanlı Devleti'nin borç vasıtasıyla hayata tutunması yolunu meydana getirmiştir⁴⁰¹.

Daha önce de belirtildiği gibi, Kanuni Sultan Süleyman'ın ardından Osmanlı Devleti'nin kazanç kapıları azalmaya ve mâli vaziyeti bozulmaya başlamıştır. Bu durumun da başta gelen nedeni fetih devrinin sona ermesi ile, Osmanlı Devlet hazinesi kıymetli bir kazanç kapısını da kaybetmiştir. Bu mali olumsuzlukların kıyısında olan Osmanlı hazinesi gün geçtikçe zayıflamıştır. Buna karşın, git gide fazlaşan bürokrasi elemanlarına aylık ödemelerini yapmak ve alınan zaferlerin de azalması ile artan savaş giderlerini karşılamak zorunda olması devletin hazinesini üstesinden gelemeyeceği bir zorluğa düşürmüştür. Bu bozukluğun getirdiği giderleri karşılamak amacıyla devletin; vergilerin miktarını çoğaltmak, paranın ayarı ile oynamak ve devlet memurlarına az ücret vermek dışında yapabileceği bir önlem de yoktu. Bu önlemler de reyayı, askerleri, ilmiye mensuplarını, üst düzey yöneticilerin

³⁹⁹ Fuat Köprülü, "Fuad Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C.13, s. 203.

⁴⁰⁰ Tektaş, *a.g.e.*, s. 560.

⁴⁰¹ Karal, *a.g.e.*, ss. 227-235.

huzurunu kaçırmış ve hoşnutsuzluklarını da arttırmıştır. Mali alan dışında da meydana gelen bozulmalar ile bundan böyle devlet; kapıkulu halkının, yeniçeri ocağının, ilmiye sınıfının, yönetici mensuplarının ve de sarayın siyasal oyunlarının mekanı durumuna gelmiştir. Aralarındaki anlaşmalarla hükümdarı değiştirerek ve vezir-i â'zamı makamından indirerek kendi güçlerini ve menfaatlerini koruyup kollamak dışında bir şey düşünmez hale gelmişlerdir⁴⁰². İşte bu vaziyetler de, bu dönemde görev yapmış olan vezir-i â'zamların mali çalışmalarına ister istemez yansımıştır.

---

⁴⁰²Bayram Kodaman, “Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, Yıl 2007, ss. 12-14.

SONUÇ

Hazırlamış olduğumuz tezimizin asıl amacı; Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdardan sonra ikinci yetkili adam diyebileceğimiz vezir-i â'zamin mâli yetkilerinin neler olduğunun örnekler ile ortaya konulmuş olmasıdır. Çalışmamızın içerisinde bu mâli yetkiler, Osmanlı Devleti'nde sadaret makamına gelmiş olan vezir-i â'zamların mâli çalışmaları ile açıklanmak istenmiştir. Sadaret makamına gelen tüm vezir-i â'zamların çalışmaları değil; mâli yetkilerinin varlığı, bu yetkilerin de neler olduğu çalışmalar üzerinden de örneklendirilmiş olması asıl odak noktamız olmuştur. Bu yöntemle temel problemimiz olan “Vezir-i â'zamin Mâli Yetkileri” ni cevaplandırarak sonuca varılmıştır.

Zenginleştirilmesi açısından da; Osmanlı Devleti'nde, Divan-ı Hümâyun toplantılarında tutulmuş olan ve askeri, mâli, idâri, diplomatik ve çeşitli konularla alakalı hükümlerin kaydedildiği mühimme defterlerinden birkaçı çalışmamızda önemli bir kaynak olarak yer almıştır. Bunun dışında özellikle XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı kronikleri de konunun aydınlatılması açısından çok önemli olmuştur. Kroniklerde bahsedilen olayların içerisinde yer alan vezir-i â'zamların mâli çalışmaları ile örneklendirilmesi bakımından özellikle fayda sağlamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen bilhassa idâri, ekonomik, siyasi değişimlerin devletin maliyesine etkisi ve buradan hareketle de vezir-i â'zamların bu değişikliklere paralel olarak mâli çalışmalarda bulunmuş olması, temel konu olmuştur. Çünkü, devlet içerisinde meydana gelmiş olan değişiklikler, vezir-i â'zamların da çalışmalarına yansımıştır.

Her ne kadar devletin maliyesinin başında “Defterdar” isimli görevlinin bulunmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde hükümdardan sonraki en yetkili şahıs olarak Vezir-i â'zam, yetkileri doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin maliyesine etki edebilmiştir sonucuna varılabilir. Belirttiğimize göre; Vezir-i â'zam-Defterdar ilişkisi göz önüne alındığında Vezir-i â'zam, mâli yetkilerini defterdar ile paylaşmak zorundaydı. Ancak vezir-i â'zam bu bağlamda bir üst denetleme mekanizması olarak nitelendirilebilir. Osmanlı vezir-i â'zamlarının, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarma çabaları da kayda değerdir. Çünkü ekonomisiz bir toplum düşünülemez. Devlet yöneticileri ve devlet adamları da bu duruma kayıtsız kalamamışlardır. Ortak sorunlarla karşılaşıldığı için de vezir-i â'zamların da mâli yetkileri doğrultusundaki çalışmaları benzer alanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Hal böyle olunca; konu olan mâli

yetki alanında çalışma yapan tüm vezir-i â'zamlara tezimizde yer verilmemiştir. Bu şekilde hem tekrara düşmemeyi hem de monotonluğa sebebiyet vermemeyi istedik. Osmanlı Devleti de değişen ve gelişen dünyaya ayak uydurup, maliye kurumu da dahil olmak üzere değişim göstermiştir. Sultan İkinci Mahmud itibarıyla da mâli anlamda Avrupa'nın önemli devletleri tarafından da onaylanan oluşum ve yöntemlerden alıntılar yapılarak, devletin ekonomisinin düzenli bir vaziyete getirilmesi fikri düşünülmüştür. Mâliyeye etki artık bir komisyon ve nazırlıklar aracılığıyla devam ettirilmiştir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK ARŞİV BELGELERİ

A. Mühimme Defterleri

BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri 973/1565-1566, Özet ve İndeks, Ankara 1994.

BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569, Özet-transkripsiyon ve İndeks II, Ankara 1999.

BOA, 85 Numaralı Mühimme Defteri 1040/1630-1631, Tıpkıbasım, Ankara 2001.

B. Kaynak Eserler (Osmanlı Kronikleri)

Aşıkpaşazâde. (2007). *Tevarih-i Ali Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*, haz. Kemal Yavuz- Yekta Saraç, Gökkubbe Yayınları, İstanbul.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1977). *Zübde-i Vekayiat*, sad. Abdülkadir Özcan, 1001 Temel Eser, C.I, İstanbul.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1977). *Zübde-i Vekayiat*, sad. Abdülkadir Özcan, 1001 Temel Eser, C.II, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, C.I, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2010). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, C.II, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, C.I, İstanbul.

Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhisül- Beyan Fi Kavanin-i Âl-i Osman*, haz. Sevimİlgürel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Hoca Sadettin Efendi. (1999). *Tacü't- Tevarih*, haz. İsmet Parmasızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara.

Hasan Akhisari Kafi. (2018). *Usulü'l-Hikem Fi Nizamî'l-Alem*, Ter. Asım Cüneyd Köksal, İlke Yayıncılık, İstanbul.

Koçi Bey Risalesi. (2011). haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Kemal Paşazade. (1996). *Tevarih-i Al-i Osman (X. Defter)*, haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kitab-i Müstetâb (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler)*. (1974). yay. Yaşar Yücel, Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Katib Çelebi. (2016). *Siyaset Nazariyesi*, haz. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Koca Sinan Paşa'nın Telhisi*. (2004). haz. Halil Sahillioğlu, İslam-Tarih-Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Mehmet Hemdemi Çelebi. (1989). *Solakzade Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, Ankara.
- Naima Mustafa Efendi. (2007). *Tarih-i Naima*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I-II-III, Ankara.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1982). *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür -Turizm Bakanlığı Yayınları, C.II, Ankara.

C. Araştırma Eserler (Kitaplar-Makaleler-Tezler-Ansiklopedi Maddeleri).

- Afyoncu, Erhan. (1994). "Defter Emni", *İslam Ansiklopedisi*, C.9.
- Afyoncu, Erhan. (1994). "Defterhane", *İslam Ansiklopedisi*, C.9.
- Afyoncu, Erhan. (2009). "Sokullu Mehmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 37.
- Afyoncu, Erhan. (2014). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Âmire (XVI-XVIII Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ağar, Serkan. (2007). "Geçmişten Bugüne Mali İdare", *TBB Dergisi*, S.73, ss. 372- 432.
- Ahışhalı, Recep. (2016). "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.16, s. 3-16.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1976). *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, C.1, İstanbul.
- Akdağ, Mustafa. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cem Yayınevi, C.2.
- Akın, Orhan Bilal. (2019). 17. Yüzyıl İstanbul Divan Yolu Üzerinde Yer Alan Vezir-i a'zam Külliyeleri, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- Akkuş, Yakup. (2009). "Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *İstanbul Üni. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, Seri 52, ss. 108-140.
- Akkuş, Yakup. (2018). "Modern Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış", *İstanbul İktisat Dergisi*, S. 68, ss.113-160.
- Aktepe, Münir. (1993). "Çorlulu Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.8.

- Ali Seydi Bey. (----). *Teşrifat ve Teşkilatımız*, Kervan Kitapçılık, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul.
- Altınay, Ahmet Refik. (2001). *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Arslanboğa, Kadir. (2012). 1589- 1590 ile 1602- 1603 Mali Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi, (Doktora Tezi), İstanbul.
- Artan, Tülay. (2012). “Alay Köşkü Yakınlarında Bab-ı Ali’nin Oluşumu Süleymaniye’de Bir Sadrazam Sarayı”, *Bir Allame-i Cihan*, s. 78-79.
- Ayaz, Fatih Yahya. (2012). “Abbasilerden Mısırda Kurulan Hanedanlara Vezirlik Müessesesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.28, ss. 117-149.
- Ayaz, Fatih. (2013). “Vezir”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 43.
- Aykut, Nezihi. (1990). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sikke Tashihleri”, *XI Türk Tarih Kongresi*, C.3, ss. 1253-1256.
- Bardakçı, Veli Vehbi. (2018). “Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik”, *İstem*, S. 32, ss.301-315.
- Baş, Fatma. (2016). “17. Yüzyıl Divanlarında Köprülü Ailesinden Sadrazamlara Sunulan Kasideler Üzerine Bir İnceleme”, *Journal Of Turkish Language and Literature*, ss. 35-50.
- Bilgin, Arif. (2003). “Matbah-ı Âmire”, *İslam Ansiklopedisi*, C.28.
- Bölükbaşı, Ömer Faruk. (2019). “Riyal”, *İslam Ansiklopedisi*, C.Ek-2.
- Bülbül, Halis. (2009). Maliye Kökenli Bir Sadrazam Örneği Olarak Piri Mehmet Paşa Hayatı ve Faaliyetleri, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- Cezar, Yavuz. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık.
- Curavcı, Seçil. (2019). Vezir-i â’zamanın Diplomatik Yetkileri, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Çalışır, Fatih. (2018). *Köprülü Sadrazamlar ve Sufi Çevreler*, İsar Yayınları, İstanbul.
- .(2008). *Osman Gazi’den Vahidüddin Han’a Osmanlı Tarihi*, Çamlıca Basım- Yayın, İstanbul, C.2.
- Çiçek, H., ve Dikmen, S., (2015). “Osmanlı Devleti’nde Bütçenin ve Bütçe Hakkının Tarihsel Gelişimi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C.2, S. 2, ss. 83-98.
- Çolak, Orhan. (1997). Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa’nın Hayatı, İcraatı, Hayratı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Danişmend, İsmail Hami. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

- Demir, Abdullah. (2016). “Osmanlı Hukukunda Devletin Yapısı”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, ss. 1-19.
- Demir, Mahmut. (2014). “Makbûl İbrahim Paşa’nın Vezîr-i a’zamlığı ve Mısır’daki Faaliyetleri”, *Mediterranean Journal Of Humanities*, C. IV, S. 1, ss. 106-108.
- Demirkanoglu, Yahya. (2012). “Tarihi Süreç İçerisinde Defterdarlığın Yetki ve Görevlerinde Yaşana Daralmalar”, *Karadeniz Teknik Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, ss. 41-51.
- Demirsoy, Soner. (2013). “Yavuz Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.43.
- Devellioğlu, Ferit. (2010). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DİA. (2002), “Kuyruklu Buyruldu”, *İslam Ansiklopedisi*, C.26
- Doğan, Mehmet. (2011). “Osmanlı Tımar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, C.2, S.1, ss. 1-11.
- Döşemetaş, Ömer. (2018). “Sadrazam Lütfi Paşa’nın Hayatı ve İlmi Kişiliği”, *Anasay Dergisi*, S.5, ss. 33-50.
- Erdoğan, Emine. (2006). “Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirilmesi”, *OTAM*, C.19, S.19, ss. 175-187.
- Emecen, Feridun. (1993). “Cebelü”, *İslam Ansiklopedisi*, C.7.
- Erkan, Davut. (2016). “Sofu Mehmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.2.
- Genç, Mehmet. (2000). “İltizam”, *İslam Ansiklopedisi*, C.22.
- Genç, Mehmet. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, Tufan (ed.), (2013). *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Güneri, Şeyda. (2019). Enderun- ı Hümayun Hazinesi Tahrir Defteri (1760), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf. (1991). *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hammer, J. Von. (2008). *Osmanlı Devlet Tarihi*, Kapı Yayınları, (Çev. Mehmet Ata), C.2.
- Hayta, N. ve Ünal, U., (2012). *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi.
- İnalcık, Halil. (1996). “Filori”, *İslam Ansiklopedisi*, C.13.
- İnalcık, Halil. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul.
- İnalcık. Halil. (2013). “Vezir”, *İslam Ansiklopedisi*, C.43.

- İnalçık, Halil. (2019). *Devlet-i Aliyye*, İş Bankası Kültür Yayınları, C. II-III, İstanbul.
- İpşirli, Mehmet. (1991). “Atik Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.4.
- İpşirli, Mehmet. (1994). “Derviş Mehmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.9.
- İpşirli, Mehmet. (2002). “Koca Sinan Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.26.
- İpşirli, Mehmet. (2008). “Sadrazam”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 35.
- İpşirli, Mehmet. (2008). “Sah”, *İslam Ansiklopedisi*, C.35.
- İşbillir, Ömer. (1996). XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri, (Doktora Tezi), İstanbul.
- İşbilir, Nasuh. (2006). “Nasuh Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 32.
- Kantemir, Dimitri. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, (çev. Özdemir Çobanoğlu), C. I-II, Ankara.
- Karal, Enver Ziya. (1976). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.V-VI-VII-VII-XI, Ankara.
- Kasacı, Kamil. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Öncesi İslahat Önerileri ve Girişimleri, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Kaşıkcı, Osman. (2015). “Osmanlı Devleti'nde Vezir-i â'zam”, *Marmara Üni. Hukuk Fakültesi Araştırma Dergisi*, C.21, S.2, ss. 112-117.
- Kılıç, Ümit. (2007). “Sadrazam Lütü Paşa'nın Dimetoka Vakfı”, *OTAM*, S.22, ss. 111-112.
- Kılıç, Metin. (2014). Osmanlı Devleti'nin Batı ve Doğu Seferlerine Konya Kazasının Lojistik Katkısı, (Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Kodaman, Bayram. (2007). “Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, ss.1-24.
- Köprülü, Fuat. (1996). “Fuad Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.13.
- Kurtaran, Uğur. (2012). “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, *Turkish Studies*, S. 7/4, ss. 2269-2286.
- Kütükoğlu, Bekir. (2010). “Süleyman Paşa, Malatyalı” , *İslam Ansiklopedisi*, C.38.
- Kütükoğlu, Mübahat. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat. (1994). “Defterdar”, *İslam Ansiklopedisi*, C.9.
- Kütükoğlu, Mübahat. (2006). “Narh”, *İslam Ansiklopedisi*, C.32.
- Kütükoğlu, Mübahat. (2007). “Pençe”, *İslam Ansiklopedisi*, C.34.
- Mandacı, Filiz. (2007). 3. Selim Dönemi Osmanlı Maliyesinde İslahat Hareketleri, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne.

- Mercimek, Yunus. (2013). 96 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Mert, Alican. (2020) , “Osmanlı Devleti’nde Defterdarlık ve Günümüz Yansımaları”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, ss. 194-212.
- Mumcu, Ahmet. (1963). *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Nutku, Özdemir. (1993). “Cüce”, *İslam Ansiklopedisi*, C.8.
- Orhonlu, Cengiz. (1970). *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler “Telhisler” (1597-1607)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Ortaylı, İlber. (1979). *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Ortaylı, İlber. (2008). *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- Öğün, Tuncay. (2006). “Müsadere”, *İslam Ansiklopedisi*, C.32.
- Örenç, Ali Fuat. (----). “Osmanlı Diplomasi Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*, (Tarih Lisans Programı Ders Notu).
- Özaydın, Abdülkerim. (2013). “Vezir”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 43.
- Özcan, Abdülkadir. (1993). “Cerehor”, *İslam Ansiklopedisi*, C.7.
- Özcan, Abdülkadir. (1995). “Esame”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11.
- Özcan, Abdülkadir. (2001). “Kara Murad Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.24.
- Özcan, Abdülkadir. (2002). “Köprülü Fazıl Ahmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 26.
- Özcan, Abdülkadir. (2003). “Lale Devri”, *İslam Ansiklopedisi*, C.27.
- Özcan, Abdülkadir. (2009). “Sergi”, *İslam Ansiklopedisi*, C.36.
- Özgenç, M. ve Özvar, E., (2006), *Osmanlı Maliyesi - Kurumlar - Bütçeler*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, C.1, İstanbul.
- Öztuna, Yılmaz. (2008). *Osmanlı Padişahlarının Hayat Hikayeleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Öztuna, Yılmaz. (2018). *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ötüken Yayınları, C.2, İstanbul.
- Özvar, Erol. (2011). “Tarhuncu Ahmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.40.
- Polat, Süleyman. (2014). “Osmanlı Askeri - Mali Tarih Kaynaklarından Sefer Ruznamçe Defteri ve Bütçelerinin Kaynak Değeri Üzerine İncelemeler”, *Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, ss. 242-256.
- Pamuk, Şevket. (2005). *Osmanlı ve Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Pamuk, Şevket. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket. (2018). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sahillioğlu, Halil. (1965). “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), ss. 1-134.
- Sahillioğlu, Halil. (1995). “Esedî”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11.
- Sakaoğlu, Necdet. (1985). “Sadrazamlık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Samarcıoğlu, Radovan. (1995). *Sokullu Mehmed Paşa*, Sabah Kitapları Yayınevi, (çev. Meral Gaspıralı), İstanbul.
- Satış, İhsan. (2011). “Sadarettin Başvekaletine Sadrazamlık”, *Turkish Studies*, S.613, ss. 1717-1723.
- Sayar, Ahmet Güner. (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Sayar, Ahmet Güner. (1999/2000). “Dünden Bugüne Osmanlı İktisat Düşüncesinin Temel Unsurlarına Bir Bakış”, *Türk Yurdu*, C. 19/20, S. 148/149, ss. 17-20.
- Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa. (2012). *Zeyl-i Fezleke*, haz. Nazire Karaçay, (Doktora Tezi), İstanbul.
- Sunar, Mehmet Mert. (2012). “Ulûfe”, *İslam Ansiklopedisi*, C.42.
- Şakir, Ziya. (1944). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Maktul Vezirler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- Şentürk, Nazır. (2008). *Babıâli ve Sadrazamları*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Şeref, Abdurrahman. (2005). *Osmanlı Devleti Tarihi*, Gökkuşbu Yayınları, (haz. Musa Doğan), İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Taneri, Aydın. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Veziriazamlık*, Bilge - Kültür - Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. (2009). “Saray”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 36.
- Taşkesenlioğlu, Cihan. (2012). 74 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- Tektaş, Nazım. (2002). *Sadrazamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul.
- Tozduman, Arzu. (-----), *Osmanlı İktisat Tarihi Ders Notu*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

- Tozduman, Arzu. (2002). “Osmanlı Hazinesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, ss.1651-1672.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1940). “ Osmanlı Devlet’i Zamanında Kullanılmış Olan Bazı Mühürler Bir Tetkik”, *Bellekten*, C.4, S.16, ss. 497-504.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1973). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.3, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1975). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.2, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1977). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.3, 2.Kısım, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1978). “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, *Bellekten*, C. XLII, S.165, ss. 67-93.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1986). *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.4, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (2017). *Osmanlı Tarihinden Portreler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ünal, Mehmet Ali. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Ünal, Mehmet Ali. (2012). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Ünal, Mehmet Ali. (2013). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Ünal, Mehmet Ali. (2018). “Vezir-iâ’zâmın Kapı Halkı”, *Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ss. 396-451.
- Ünver, Süheyl. (1969). “17 Yüzyılın Sonunda Padişaha Bir Layıha”, *Bellekten*, C. XXXIII, S. 129, s.24.
- Yaman, Ahmet Emin. (2002). “Sadr-ı azamlık”, *Türkler Ansiklopedisi*, Osmanlı Yeni Türkiye Yayınları, C.13, Ankara.
- Yayla, Yasemin. (2001). Kanuni Sultan Süleyman Devri’nde Bürokratik Yapı, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta..
- Yetkin, Aydın. (2012). “Divan-ı Hümayun”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, ss. 353-390.
- Yıldız, Ersin. (2019). Osmanlı Devleti’nin Sefer Organizasyonlarında Kullandığı Hayvanlar (XVI. – XVIII.Yüzyıllar), (Yüksek Lisans Tezi), Ağrı.

Yurtseven, Yılmaz. (2002). "Klasik Dönem Osmanlı Maliye Teşkilatı ve Sistemi", *Selçuk Üni. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 3/4, ss. 112-115.

Yurtseven, Yılmaz. (2012). "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, C.1, ss. 151-162.